วิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ : เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน ดอกไม้ประดิษฐ์

สาวิตรี เจริญพงศ์

ศ.๐๐๖๖

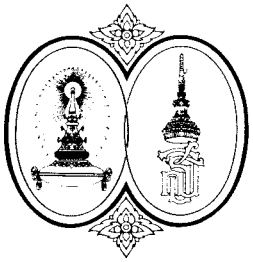

วิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมในสังคมไทย สมัยรัตนโกสินทร์ : เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน ดอกไม้ประดิษฐ์

โดย

สาวิตรี เจริญพงศ์

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัย
โครงการวิเคราะห์และเผยแพร่ผลงานวิจัย
กองส่งเสริมและประสานงานวิจัย
ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

งานวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งในโครงการวิจัยหลัก

"หัตถกรรมในสังคมไทย : ความเป็นมาและสภาพปัจจุบัน"

โครงการกิจกรรมเฉลิมฉลอง ๖๐ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ

โดย

สถาบันไทยศึกษา ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ : เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน ดอกไม้ประดิษฐ์

จัดพิมพ์โดยเงินทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
เฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๓๗ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
ISBN 974 - 584 - 989 - 8

ภาพปก
จิตรกรรมฝาผนังในหอไตร วัดระฆังโฆษิตาราม
แสดงถึงศิลปหัตถกรรม ประเภทเครื่องปั้นดินเผาและ
เครื่องจักสานชนิดต่าง ๆ อันเป็นเครื่องใช้ในครัวเรือน
สะท้อนถึงวิถีชีวิตในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ถ่ายภาพ
นายสมบูรณ์ พัฒนปรีชาเสถียร

ออกแบบและจัดรูปเล่ม
นางศิริเพ็ญ ต้นทอง

พิมพ์ที่
โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ถนนพญาไท ปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐
โทร. ๒๑๕-๓๖๑๒, ๒๑๕-๓๖๒๖

ในปีพุทธศักราช ๒๕๒๐ ข้าพเจ้าได้รับพระมหากรุณาธิคุณสถาปนาอิสริยศเป็น สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ก่อตั้งเงินทุนเป็นการเฉลิมฉลอง กองทุนนี้มีวัตถุประสงค์ในการทำนุบำรุงส่งเสริมการศึกษาและการวิจัยความรู้ที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมของชนชาติไทยและศิลปวัฒนธรรมไทย โดยถือว่านอกจากศิลปวัฒนธรรม เทคโนโลยีและวิชาการที่เรียนรู้กันมาตามสากลนิยมแล้ว ยังมีส่วนความรู้ที่คนไทยเป็นผู้สร้างสรรค์ ปรับเปลี่ยนขึ้นมา สมควรที่เราจะสนใจศึกษาให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ กิจกรรมของกองทุนเท่าที่ผ่านมามีอยู่หลายอย่าง เช่น ได้จัดปาฐกถาสิรินธร เรียนเชิญผู้ทรงคุณวุฒิสาขาต่าง ๆมาเป็นผู้แสดง และได้ขออนุญาตท่านผู้แสดงปาฐกถาพิมพ์ปาฐกถาเผยแพร่วิชาการให้แพร่หลายยิ่งขึ้น นอกจากนั้นยังให้ทุนส่งเสริมการวิจัย อุดหนุนการพิมพ์หนังสือหรือตำราที่ทรงคุณค่า โดยมีคณาจารย์และผู้ทรงคุณวุฒิของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นผู้คัดเลือก ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าหนังสือทุกเล่มที่จัดพิมพ์ขึ้นจะมีประโยชน์ในการอ้างอิงค้นคว้าเพิ่มพูนความรู้ของผู้อ่านสืบต่อไป

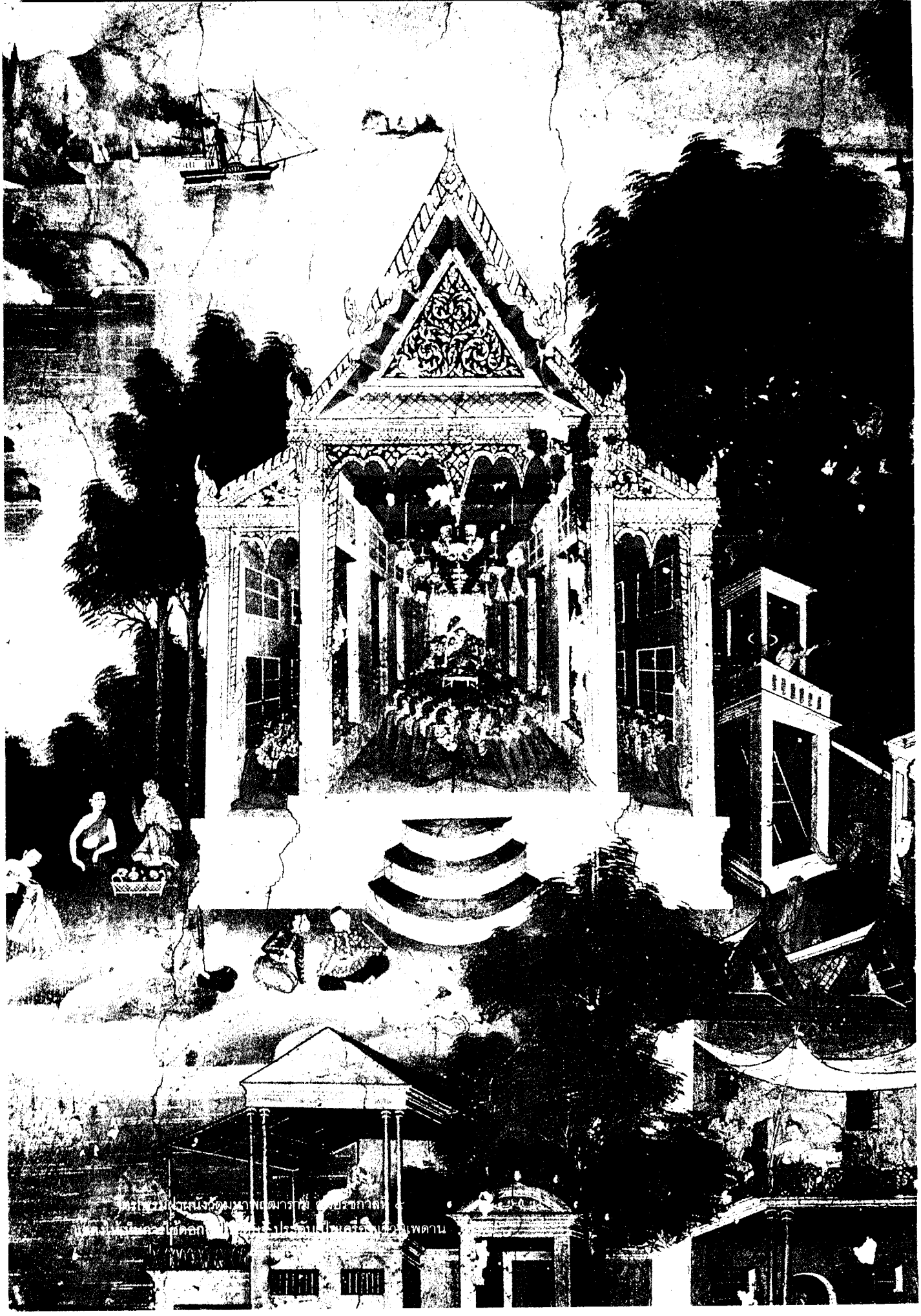

คำนำ

นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๙ เมื่อสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ก่อตั้งมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษในพระบรมราชินูปถัมภ์ขึ้นนั้น ความสนใจในงานศิลปหัตถกรรมได้ขยายวงกว้างตามมาด้วย ทำให้มีงานวิจัยหนังสือ สารคดี ตลอดจนบทความต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานทางด้านศิลปหัตถกรรมเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก และเนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระชนมายุครบ ๕ รอบ ใน พ.ศ. ๒๕๓๕ นั้น สถาบันไทยศึกษา ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ตระหนักถึงความสนพระราชหฤทัยทางด้านศิลปหัตถกรรมประเภทต่างๆ เสมอมา จึงได้สนับสนุนโครงการวิจัยหลักเรื่อง "**หัตถกรรมในสังคมไทย : ความเป็นมาและสภาพปัจจุบัน**" และงานวิจัยเรื่อง "**วิวัฒนาการทางศิลปหัตถกรรมในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ : เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน และดอกไม้ประดิษฐ์**" เป็นงานวิจัยเรื่องหนึ่งในโครงการนี้

ในที่นี้ผู้วิจัยได้ศึกษาวิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรม ๓ ประเภท ซึ่งอยู่ในความสนพระราชหฤทัยของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ คือ เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน และดอกไม้ประดิษฐ์ โดยศึกษาใน ๒ แนวทางในขณะเดียวกัน คือ ศึกษาแนวโน้มใหญ่ของวิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมโดยส่วนรวม และศึกษารายละเอียดของศิลปหัตถกรรมแต่ละประเภทที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงปัจจุบัน เป็นการศึกษาศิลปหัตถกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปตามความเปลี่ยนแปลงของสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมโดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์มาสนับสนุนการศึกษาผ่านงานทางด้านศิลปหัตถกรรมประเภทต่างๆ ช่วยให้เห็นแนวโน้มใหญ่ของวิวัฒนาการแต่ละระยะ รวมทั้งวิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมในภาพรวมด้วย

ในโอกาสนี้ ฝ่ายวิจัยขอขอบคุณ สถาบันไทยศึกษา และผู้วิจัยที่ได้เสนองานวิจัยทางด้านศิลปหัตถกรรม ซึ่งสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ และคาดหวังว่างานวิจัยนี้จะมีประโยชน์แก่วงวิชาการที่เกี่ยวข้องต่อไป

(รองศาสตราจารย์ ดร.อมรา พงศาพิชญ์)
รองอธิการบดีฝ่ายวิจัย

จิตรกรรมฝาผนังวัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่
สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตชาวบ้านกับงานศิลปหัตถกรรม ประเภทเครื่องจักสาน

ถ้อยแถลง

เนื่องในวโรกาสมหามงคลสมัยที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงมีพระชนมายุครบ ๕ รอบ ในปี ๒๕๓๕ สถาบันไทยศึกษา ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงส่งเสริมและฟื้นฟูงานศิลปหัตถกรรมมาเป็นเวลากว่า ๓ ทศวรรษ จึงได้ส่งเสริมสนับสนุนโครงการวิจัยหลักเรื่อง "**หัตถกรรมในสังคมไทย : ความเป็นมาและสภาพปัจจุบัน**" เพื่อศึกษาถึงความเป็นมา รูปแบบ ภูมิปัญญา และสภาพปัญหาของหัตถกรรมไทยบางประเภท โครงการวิจัยหลักเรื่องนี้ประกอบด้วยโครงการวิจัย ๕ โครงการดังนี้

๑. วิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมในสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ : เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน และดอกไม้ประดิษฐ์
๒. การแต่งกายของสตรีกับหัตถกรรมทอผ้าในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์
๓. ศิลปหัตถกรรมของช่างทองเมืองเพชร : ความเป็นมาและสภาพปัจจุบัน
๔. วิวัฒนาการของหัตถกรรมพื้นบ้านสู่การผลิตในรูปอุตสาหกรรม : กรณีศึกษาเครื่องปั้นดินเผาเกาะเกร็ด
๕. หัตถกรรมไทย : ความเป็นมาและการผลิตในปัจจุบัน ศึกษากรณีการทำบาตร การปั้นหล่อ การทำขลุ่ย การทำของเล่นด้วยไม้ระกำ

โครงการวิจัยดังกล่าวได้รับการสนับสนุนจากเงินทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

โครงการวิจัยเรื่อง "**วิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ : เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน และดอกไม้ประดิษฐ์**" ดำเนินการโดย อาจารย์สาวิตรี เจริญพงศ์ เป็นโครงการวิจัยที่แสดงให้เห็นวิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมไทยประเภทเครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน และดอกไม้ประดิษฐ์ ตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนกระทั่งถึงปัจจุบันอย่างละเอียด นับว่ามีคุณค่าและจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาวิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมแขนงอื่นๆ ในสังคมไทยต่อไป ในนามของสถาบันไทยศึกษา ดิฉันขอขอบคุณอาจารย์สาวิตรี เจริญพงศ์ เป็นอย่างยิ่งไว้ ณ ที่นี้ หวังว่าความสำเร็จจากงานวิจัยเรื่องนี้ จะเป็นแรงบันดาลใจให้อาจารย์ผลิตผลงานวิชาการที่ทรงคุณค่าต่อไปอีกในอนาคต และหวังว่าผลงานวิชาการ เรื่องนี้จะเป็นประโยชน์อย่างกว้างขวางต่อไป

รองศาสตราจารย์ ดร.ประคอง นิมมานเหมินท์
ผู้อำนวยการสถาบันไทยศึกษา

ซุ้มประตูวัดนางชีโชติการามประดับกระเบื้องเคลือบสี
เป็นลายดอกแบบเบญจมาศ สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๓

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยใคร่ขอขอบคุณ ฝ่ายวิจัยและสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้จัดโครงการกิจกรรมเฉลิมฉลอง ๖๐ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถและกรุณาอนุมัติเงินทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ประจำปี ๒๕๓๔ เพื่อสนับสนุนการวิจัยในครั้งนี้ และใคร่ขอขอบคุณรองศาสตราจารย์ ดร.ประคอง นิมมานเหมินท์ ศาสตราจารย์ ดร.ปิยนาถ บุนนาค และรองศาสตราจารย์ผุสดี ทิพทัส ซึ่งได้กรุณาอ่านงานวิจัย ตลอดจนให้ข้อแนะนำอันเป็นประโยชน์ยิ่ง รวมทั้งขอขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา ซึ่งได้ให้คำแนะนำการวิจัยและเอื้อเฟื้อข้อมูล ตลอดจนคุณศรีสุพร ช่วงสกุล ที่ได้ติดต่อประสานงานจนกระทั่งงานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

พร้อมกันนี้ขอขอบคุณ คุณเรืองวิทย์ ลิ่มปนาท นิสิตปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้ช่วยค้นคว้าข้อมูลอันเป็นส่วนสำคัญยิ่งสำหรับงานวิจัยนี้ อีกทั้งคุณสมพร ตั้งคำ ผู้พิมพ์งานวิจัยฉบับนี้ให้สำเร็จได้ทันกำหนดเวลา

ชื่องานวิจัย วิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมในสังคมไทย
สมัยรัตนโกสินทร์ : เครื่องปั้นดินเผา
เครื่องจักสาน ดอกไม้ประดิษฐ์

ชื่อผู้วิจัย สาวิตรี เจริญพงศ์

บทคัดย่อ

ศิลปหัตถกรรมไทยนั้นมีวิวัฒนาการไปตามสภาพการณ์ของสังคมที่แวดล้อม ในที่นี้ได้ศึกษาวิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมผ่านทางงานศิลป-หัตถกรรม ๓ ประเภท คือ เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน และดอกไม้ประดิษฐ์ ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ จากการวิจัยพบว่าศิลปหัตถกรรมมีวิวัฒนาการแบ่งเป็น ๖ ช่วง ดังนี้ คือ

สมัยแห่งการสืบทอดความรุ่งเรืองของอยุธยา สภาพการณ์เช่นนี้ปรากฏชัดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ ๑-๓) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ ๑ ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๒ และ ๓ งานทางด้านศิลป-หัตถกรรมได้มีการขยายตัว เจริญก้าวหน้าและมีลักษณะเฉพาะตัวมากขึ้น มิใช่เป็นการเลียนแบบอยุธยาแต่เพียงอย่างเดียว ทั้งนี้เนื่องจากบ้านเมืองได้มีความสงบเรียบร้อยและเป็นปึกแผ่นมั่นคงมากขึ้นด้วย

สมัยแห่งการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก ในสมัยรัชกาลที่ ๔ และ ๕ ได้มีการรับแนวคิดแบบตะวันตก ซึ่งนำมาสู่การปฏิรูปภายในประเทศในด้านต่างๆ ตลอดจนมีวิถีการดำเนินชีวิต การแต่งกาย ข้าวของเครื่องใช้ที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย การรับอิทธิพลตะวันตกนี้ได้มีผลต่องานทางด้านศิลปหัตถกรรมทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม

สมัยแห่งการสร้างเอกลักษณ์ไทยและพึ่งตนเอง สังคมไทยในสมัยรัชกาลที่ ๖ นั้น มี ๒ ภาพซ้อนกันอยู่ ภาพหนึ่งคือ การรับอิทธิพลตะวันตกซึ่งสืบเนื่องต่อมาจากสมัยรัชกาลที่ ๕ แต่อีกภาพหนึ่งคือ รัชกาลที่ ๖ ทรงได้รับอิทธิพลตะวันตกในเรื่องการสร้างเอกลักษณ์ของชาติและพึ่งตนเองด้วย ศิลป-หัตถกรรมในระยะนี้จึงได้รับการสนับสนุนทั้งในฐานะที่เป็นสิ่งซึ่งแสดงถึงมรดกทางความเจริญของชาติอันสืบเนื่องมาแต่อดีต รวมทั้งเป็นหนทางหนึ่งในการสร้างงานด้วยตนเองของราษฎร ซึ่งไม่จำเป็นต้องพึ่งพาการเข้ารับราชการหรือซื้อสินค้าจากต่างประเทศแต่เพียงอย่างเดียว

สมัยแห่งการสร้างชาติ ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้มีการเน้นนโยบายสร้างชาติเพื่อให้ได้ระดับเสมออารยประเทศ จุดมุ่งหมายนี้อาจจะไม่แตกต่างกับที่เคยมีมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ ๕ และ ๖ มากนัก แต่วิธีการนั้นต่างกันในทางเศรษฐกิจได้ใช้นโยบายชาตินิยมทางเศรษฐกิจ ซึ่งศิลปหัตถกรรมได้เข้ามาเกี่ยวข้องในประเด็นนี้ในลักษณะที่มีการพัฒนาการเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมโดยเป็นโรงงานอุตสาหกรรมที่ดำเนินการโดยรัฐเป็นสำคัญ ในทางสังคมและวัฒนธรรมนั้น เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงการแต่งกายเป็นแบบสากล จึงนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของศิลปหัตถกรรมที่เกี่ยวข้องด้วย เช่น หมวก ดอกไม้ประดิษฐ์ตกแต่งเสื้อ กระเป๋าถือ เป็นต้น

สมัยแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้มีการสานต่อนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมจากสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม หากแต่เป็นการเน้นเศรษฐกิจแบบเสรี ศิลปหัตถกรรมที่ได้ก้าวเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมนี้จึงได้มีการพัฒนาโดยเอกชนมากยิ่งขึ้น รวมทั้งมีการดัดแปลงไปสู่ผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติในระยะนี้ ซึ่งตามมาด้วยการผลิตเพื่อส่งออกต่อไปด้วย

สมัยแห่งการฟื้นฟูศิลปหัตถกรรม ประมาณหลัง พ.ศ. ๒๕๒๐ เป็นต้นมานั้น ศิลปหัตถกรรมดำเนินไปใน ๒ แนวทางเป็นสำคัญ แนวทางหนึ่งคือ การก้าวต่อไปควบคู่กับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี ซึ่งสืบทอดมาจากสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แต่อีกแนวทางหนึ่งคือ การหวนกลับมาฟื้นฟูและอนุรักษ์งานทางศิลปหัตถกรรมแบบดั้งเดิมด้วยเหตุผลต่างๆ กัน เช่น การสร้างอาชีพแก่ราษฎรในท้องถิ่น การรักษาไว้ซึ่งมรดกดั้งเดิม หรือแม้แต่การอนุรักษ์สภาวะแวดล้อมโดยหันมาใช้วัสดุจากธรรมชาติ เป็นต้น ในการนี้มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษในพระบรมราชินูปถัมภ์ได้มีบทบาทสำคัญในฐานะผู้บุกเบิกซึ่งได้กระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวในการฟื้นฟูศิลปหัตถกรรมไทย ทั้งในภาครัฐและเอกชน

Topic of Research Work The Evolution of Handicrafts in Thai Society during the Rattanakosin Period : Ceramics, Woven Goods and Artificial Flowers *

Researcher Sawitree Charoenpong

Abstract

The development of Thai handicrafts has evolved in accordance with the surrounding social circumstances of the time. This research work proposes to study the evolution of Thai handicrafts by focussing on three types of handicraft work--ceramics, woven materials and artificial flowers--all of which underwent changes amidst the Thai society of the Rattanakosin Period. The study found that the evolution of Thai handicrafts can be divided into the following periods:

The Succession Period from the Glory of Ayutthaya

This was clearly evident during the Early Rattanakosin Period (the reign of King Rama I-III), particularly during the reign of King Rama I. During the reign of King Rama II and III, the handicraft work of this period started to expand, develop, and acquire a character of its own, rather than merely immitating that of Ayutthaya. This is due to the fact that the society during this period was more peaceful, united and secure.

** ("Artificial flowers", in this study, refers to any flowers, natural or otherwise, which have been crafted by humans, including garlands, wreaths, synthetic flowers, etc.)*

The Westernization Period

During the reign of King Rama IV and V, western thoughts were embraced in the country, leading to a number of domestic reforms being undertaken in various fields. Accordingly, the people's way of life, dress and utensils also underwent some changes. The acceptance of western influence had both a direct and indirect impact on the handicraft work of the period.

The Period of Self-Sufficiency and Creation of Thai Identity

Thai society during the reign of King Rama VI resembled a superimposition of two different images. One was the acceptance of western influence, which continued from the reign of King Rama V. The other was the concept of creating a national identity and self-sufficiency, which King Rama VI had received from the west. Therefore, handicrafts during this period were promoted as a national and cultural heritage inherited from ancient times. At the same time, it was also a means of creating self-employment for the people without having to rely on entering government service or to purchase only goods from abroad.

The Nation-Building Period

During the time of Field Marshal P. Pibulsongkram, an emphasis was placed on the policy of nation-building in order to bring the country up to the same level as other civilized nations. This goal may not be different from that during the reign of King Rama IV, V and VI, although the means of achieving this may differ. Economically, the government persued a policy of economic nationalism. In this regard, handicrafts played a part in such policy in that there was a development in the direction of

industrialization, which most industrial plants administered by the State.

Socially and culturally, the people's style of dress became more westernized, leading to a corresponding change in related handicrafts such as hats, handbags, and artificial flowers used for decorated clothes, for example.

The Period of National Economic Development

Field Marshal Sarit Thanarat continued the industrialization policy of Field Marshal P. Pibulsongkram but placed an emphasis on laissez-faire economics. Therefore, the country's handicrafts, which had become industrialized, were increasingly developed by the private sector. There were also adaptations of some handicraft works in accordance with the nation's economic development during this period, resulting in a number of new products. This was followed by the manufacturing of such products for export.

The Revival Period for Thai Handicrafts

Starting from approximately 1977, Thai handicrafts developed along two approaches. The first approach saw the handicrafts developing in correspondence with the country's economic and technological development, inherited from the time of Field Marshal Sarit Thanarat. The other approach was marked by a rivival and conservation of traditional handicrafts for various reasons. These include the creation of employment for people in local areas, the preservation of the country's traditional heritage, and even the conservation of nature by using only natural materials. In this regard, the Support Foundation under the Royal

Patronage of Her Majesty the Queen has played an instrumental role as a pioneer in this area. As a result, this has stimulated an increased awareness concerning the rivival of Thai handicrafts within both the public and private sectors.

หน้า

กิตติกรรมประกาศ

บทคัดย่อภาษาไทย

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ

บทนำ

บทที่ ๑ สมัยแห่งการสืบทอดความรุ่งเรืองของอยุธยา (สมัยรัชกาลที่ ๑-๓) ๑

เครื่องปั้นดินเผา ๕

เครื่องจักสาน ๑๘

ดอกไม้ประดิษฐ์ ๒๒

บทที่ ๒ สมัยแห่งการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก (สมัยรัชกาลที่ ๔-๕) ๓๓

เครื่องปั้นดินเผา ๓๔

เครื่องจักสาน ๔๖

ดอกไม้ประดิษฐ์ ๕๒

บทที่ ๓ สมัยแห่งการสร้างเอกลักษณ์ไทยและพึ่งตนเอง (สมัยรัชกาลที่ ๖) ๖๕

เครื่องปั้นดินเผา ๗๔

เครื่องจักสาน ๗๕

ดอกไม้ประดิษฐ์ ๘๑

หน้า

บทที่ ๔ สมัยแห่งการสร้างชาติ (สมัยจอมพลป. พิบูลสงคราม) **๘๗**

เครื่องปั้นดินเผา ๙๖

เครื่องจักสาน ๑๐๑

ดอกไม้ประดิษฐ์ ๑๐๔

บทที่ ๕ สมัยแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ (สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้นมา) **๑๐๙**

เครื่องปั้นดินเผา ๑๑๔

เครื่องจักสาน ๑๒๐

ดอกไม้ประดิษฐ์ ๑๒๗

บทที่ ๖ สมัยแห่งการฟื้นฟูศิลปหัตถกรรม (หลังทศวรรษ ๒๕๒๐ เป็นต้นมา) **๑๓๕**

เครื่องปั้นดินเผา ๑๔๑

เครื่องจักสาน ๑๕๐

ดอกไม้ประดิษฐ์ ๑๕๔

บทสรุป **๑๕๙**

บรรณานุกรม **๑๖๖**

ผ้ายกไหมทองพื้นสีน้ำเงิน ทอในไทย
เพราะในสมัยรัชกาลที่ ๕ สมเด็จพระพันปีหลวง
ทรงโปรดฯ ให้ช่างญี่ปุ่นมาสอนวิธีทอผ้า
ที่คลองโรงไหม อายุประมาณ ๑๐๐ ปี

บทนำ

หลักการและเหตุผล

ศิลปหัตถกรรมเป็นสิ่งหนึ่งที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงสนพระราชหฤทัยและทรงให้การสนับสนุน โดยใน พ.ศ. ๒๕๑๙ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ก่อตั้งมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษในพระบรมราชินูปถัมภ์ขึ้น เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนให้แม่บ้านหรือราษฎรในท้องถิ่นห่างไกลมีอาชีพเสริมในยามว่าง ซึ่งรวมทั้งเป็นการอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมของไทยแต่โบราณอีกด้วย ต่อมารัฐบาลได้กำหนดให้ พ.ศ. ๒๕๓๒ เป็น *"ปีศิลปหัตถกรรมไทย"* โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญประการหนึ่ง คือ เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ที่ได้ทรงฟื้นฟูและสนับสนุนงานศิลปหัตถกรรมของประชาชนทุกภาค จนกระทั่งเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลาย

ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ได้มีหนังสือ บทความ สารคดี การปาฐกถา ตลอดจนการจัดนิทรรศการเกี่ยวกับศิลปหัตถกรรมมากขึ้นตามไปด้วย อย่างไรก็ตามการศึกษาเกี่ยวกับศิลปหัตถกรรมเหล่านี้มักจะมุ่งแสดงถึงศิลปหัตถกรรมในปัจจุบัน หรืออาจจะศึกษาถึงประวัติของศิลปหัตถกรรมชนิดต่างๆ โดยเน้นความสำคัญของศิลปหัตถกรรมชนิดนั้นโดยลำพัง ในวโรกาสที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถจะทรงมีพระชนมายุครบ ๖๐ พรรษา ใน พ.ศ. ๒๕๓๕ นี้ จึงเป็นโอกาสอันดีที่ควรจะมีการขยายวงของการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับศิลปหัตถกรรมไทยให้กว้างขวางมากขึ้น งานวิจัยนี้จึงมุ่งจะศึกษาเกี่ยวกับวิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมในสังคมไทยตั้งแต่ต้นสมัยรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน โดยเน้นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างความเปลี่ยนแปลงของสังคมและความเปลี่ยนแปลงของศิลปหัตถกรรมในช่วงเวลาต่างๆ ควบคู่กันไปด้วย เพื่อจะชี้ให้เห็นว่าศิลปหัตถกรรมนั้นมีความเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคม เช่น ในด้านรูปแบบ วัสดุที่ใช้ ความนิยมและการเสื่อมความนิยม เป็นต้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาวิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมไทยตั้งแต่ต้นสมัยรัตนโกสินทร์ถึงปัจจุบัน

๒. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ในสังคมไทยที่มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงของศิลปหัตถกรรมในแต่ละช่วงเวลาในลักษณะที่เป็นการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์

ขอบเขตของการวิจัย

เนื่องจากศิลปหัตถกรรมไทยนั้นมีมากมายซึ่งไม่อาจศึกษาได้หมดในช่วงเวลาที่ดำเนินงานวิจัยนี้ ประกอบกับวัตถุประสงค์ประการหนึ่งของงานวิจัยนี้ คือ เพื่อร่วมเฉลิมฉลองเนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงมีพระชนมายุครบ ๖๐ พรรษา ดังนั้น ขอบเขตของศิลปหัตถกรรมไทยที่จะศึกษาในที่นี้จึงจะจำกัดให้อยู่ในแนวทางของผลิตภัณฑ์ศิลปหัตถกรรมที่มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษฯ ให้การสนับสนุนมาตั้งแต่ต้น โดยแบ่งออกเป็นงานทอ ถัก ปัก จักสาน ปั้น และสิ่งประดิษฐ์ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากได้มีโครงการวิจัยเรื่อง การแต่งกายของสตรีกับหัตถกรรมทอผ้าในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ในโอกาสเดียวกันนี้ด้วย งานวิจัยนี้จึงจะจำกัดวงให้แคบลงมาอีกระดับหนึ่ง คือจะละเว้นไม่ศึกษาถึงงานประเภททอ ถัก ปัก ซึ่งอาจจะมีความซ้ำซ้อนกันได้ คงมุ่งจะศึกษาเฉพาะงานจักสาน ปั้น และสิ่งประดิษฐ์โดยเฉพาะอย่างยิ่งดอกไม้ประดิษฐ์เป็นสำคัญ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ทำให้ทราบถึงวิวัฒนาการและบทบาทของศิลปหัตถกรรมในสังคมไทยในแต่ละช่วงเวลา

๒. เป็นการขยายวงกว้างทางการศึกษาเรื่องศิลปหัตถกรรมไทยที่จะโยงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงของสังคม

๓. เป็นการขยายวงกว้างทางการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์

วิธีการวิจัยและข้อมูลที่ใช้

การวิจัยนี้ได้ใช้วิธีพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Description) เป็นแนวทางสำคัญ โดยอาศัยวิธีทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) วิเคราะห์ข้อมูลเอกสารที่เป็นหลักฐาน ซึ่งประมวลจากทั้งหลักฐานชั้นต้น (Primary Sources) และหลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources) เพื่อให้การวิจัยนี้เป็นไปตามเหตุผลและความถูกต้องใกล้เคียงกับข้อเท็จจริงในเวลานั้นอย่างมากที่สุด

เนื่องจากงานวิจัยนี้เป็นเรื่องราวที่เน้นหนักถึงวิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมที่เป็น "วัตถุ" ซึ่งเอกสารหรือหลักฐานทางราชการมิได้กล่าวถึงโดยตรงเท่าใดนัก ดังนั้น จึงได้ให้ความสำคัญกับหลักฐานประเภทภาพเขียน ภาพถ่าย วรรณกรรม ตลอดจนบันทึกรวมสมัยของผู้คนในระยะนั้นทั้งชาวไทยและต่างชาติ แหล่งค้นคว้าข้อมูลที่สำคัญ คือ

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
ห้องวิจิตรวาทการ (ห้องค้นคว้า ๓๑๒) หอสมุดแห่งชาติ
ห้องไมโครฟิล์ม หอสมุดแห่งชาติ
สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ห้องสมุดคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
สถาบันหรือหน่วยงานทางราชการและเอกชนที่เกี่ยวข้อง

ตัวอักษรย่อที่ใช้ในเชิงอรรถและบรรณานุกรม

กค. = เอกสารกระทรวงการคลัง
กจช. = กองหอจดหมายเหตุแห่งชาติ
น. = เอกสารกระทรวงนครบาล
พ. = เอกสารกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม
พณ. = เอกสารกระทรวงพาณิชย์
ม. = ไมโครฟิล์ม
มท. = เอกสารกระทรวงมหาดไทย
ร.๕ = เอกสารรัชกาลที่ ๕
ร.๖ = เอกสารรัชกาลที่ ๖
ร.๗ = เอกสารรัชกาลที่ ๗
ร.ฟ.ท. = เอกสารการรถไฟแห่งประเทศไทย-กรมรถไฟหลวง

ศ. = เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ

สร. = เอกสารกองกลาง สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สำนักนายกรัฐมนตรี

อก. = เอกสารกระทรวงอุตสาหกรรม

ขอบเขต และคำจำกัดความ

ความหมายของ *"ศิลปหัตถกรรม"* โดยทั่วๆ ไป คือ สิ่งซึ่งสร้างขึ้นด้วยฝีมือมนุษย์ แสดงออกซึ่งความชำนาญของผู้ผลิต ตอบสนองประโยชน์ใช้สอย และมีคุณค่าความงามจนแยกกันไม่ออก[๑]

ขอบเขตของการศึกษาในที่นี้ครอบคลุมถึง ศิลปหัตถกรรม ๓ ประเภท ดังกล่าวข้างต้นแล้ว ซึ่งมีขอบเขตของศิลปหัตถกรรมแต่ละประเภทดังนี้ คือ

หมายถึง ผลิตภัณฑ์ที่ทำจากดินและหิน โดยผ่านกรรมวิธีเผาทำให้มีความแข็งแกร่ง คงทน โดยทั่วๆ ไปอาจแบ่งเป็น ๓ ชนิด ตามลักษณะเนื้อดิน และอุณหภูมิที่ใช้ในการเผา คือ[๒]

เอิร์ธเธนแวร์ เป็นผลิตภัณฑ์ที่เผาในอุณหภูมิต่ำ ค่อนข้างหนา เนื้อหยาบ มีความพรุนตัวค่อนข้างมาก เวลาเคาะเสียงดังทึบ เนื้อดินที่ใช้มักเป็นดินแดง ดินขาว อาจเรียกเครื่องปั้นดินเผาชนิดนี้ว่า เนื้อดินธรรมดา

หมายถึง ผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาจากเนื้อดินธรรมชาติที่เผาจนถึงจุดสุกตัวในอุณหภูมิสูง ที่เรียกว่า สโตนแวร์ เพราะมีเนื้อแน่น มีความแข็งแกร่งมาก น้ำและของเหลวไม่สามารถซึมผ่านได้ เวลาเคาะเสียงดังกังวาล อาจเรียกเครื่องปั้นดินเผา ชนิดนี้ว่าเป็นประเภทเนื้อแกร่งก็ได้

หมายถึง เครื่องปั้นดินเผาที่มีส่วนผสมประกอบด้วยหินควอตซ์ หินฟันม้า ดินเคาลิน (Kaolin) ดินเหนียวขาว (Ball

---

[๑] เอกสารการสอนชุดวิชาศิลปะกับสังคมไทย หน่วยที่ ๖-๑๐ (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๓), หน้า ๑๐๙.

[๒] ทวี พระหมพฤกษ์, วิชาเครื่องเคลือบดินเผาเบื้องต้น (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๓), หน้า ๑๕-๑๗.

Clay) และวัตถุอื่นๆ อีก ตามสัดส่วนที่เหมาะสม เผาในอุณหภูมิสูง โปร่งแสง เนื้อละเอียด

เครื่องปั้นดินเผาเหล่านี้ แต่ละประเภทอาจจะแบ่งออกเป็นแบบเคลือบ (Glazed) และไม่เคลือบ (Unglazed) ได้อีกด้วย

คำว่า "จัก" หมายถึง การนำวัสดุมาทำให้เป็นเส้น เป็นแฉก หรือ ริ้ว ถือว่าเป็นขั้นตอนในการเตรียมวัสดุในการทำเครื่องจักสานขั้นแรก ส่วนการ "สาน" นั้นถือว่า เป็นกระบวนการทางความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ คือ นำเอาวัสดุที่เตรียมแล้วมาสานประดิษฐ์ให้เป็นรูปร่างและลวดลายต่างๆ ขั้นตอนที่สำคัญอีกขั้นหนึ่งคือ การถัก ซึ่งเป็นกระบวนการประกอบที่ทำให้เครื่องจักสานสมบูรณ์ การถักจะใช้วัสดุที่เป็นเส้นอ่อน แต่มีความยาวพอสมควร ถักยึดโครงสร้างภายนอกให้ติดกับผนังของเครื่องจักสาน เช่น ถักขอบภาชนะจักสานไม้ไผ่ ถักหูภาชนะ เป็นต้น โดยมากจะเป็นการเสริมความแข็งแรงของโครงสร้างภายนอก [๑]

ดอกไม้ประดิษฐ์ในที่นี้จะจำแนกออกเป็น ๓ ประเภทใหญ่ๆ คือ

หมายถึง การนำดอกไม้สดมาประดิษฐ์เป็นรูปร่างต่างๆ ทั้งแบบไทย และสากล ในรูปแบบศิลปะแบบไทยดั้งเดิมคือ มาลัย พานพุ่ม โคมแขวน เย็บแบบ เป็นต้น ส่วนในแบบของสากลนั้น คือ การจัดแจกัน พวงมาลา ช่อดอกไม้ เป็นต้น

หมายถึง การนำดอกไม้สดที่แห้งแล้วมาประดิษฐ์ หรือแปรรูป เช่น บุหงา ช่อดอกไม้แห้ง เป็นต้น

หมายถึง ดอกไม้ที่ประดิษฐ์จากวัสดุอื่นๆ เช่น ทอง เงิน ผ้า ริบบิ้น พลาสติก กระดาษ ฯลฯ

---

[๑] วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, เครื่องจักสานในประเทศไทย (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๙-๑๑.

๑

สมัยแห่งการสืบทอดความรุ่งเรืองของอยุธยา
(สมัยรัชกาลที่ ๑-๓)

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ ๑-๓) นั้นถือว่าเป็นระยะที่มีการรื้อฟื้นความเป็นราชอาณาจักรอันยาวนานในสมัยอยุธยาขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ ๑ นั้น เห็นได้ชัดเจนถึงความพยายามในการสืบทอดความเป็น "อยุธยา" ทั้งในด้านรูปธรรมและนามธรรม พระราชกรณียกิจที่สำคัญ ๆ ล้วนแล้วแต่ยึดถือสิ่งที่เคยปฏิบัติมาในสมัยอยุธยาเป็นต้นแบบทั้งสิ้น นับตั้งแต่ทรงปราบดาภิเษก ประดิษฐานราชวงศ์ ตั้งขุนนางในกรุงและหัวเมือง ทะนุบำรุงพุทธศาสนา สร้างพระนครและพระบรมมหาราชวัง ประกอบพระราช-พิธีโสกันต์ ชำระกฎหมายเป็นต้น[๑] ในส่วนของศิลปะในสมัยรัชกาลที่ ๑ นั้นก็มักจะเกี่ยวข้องกับการ "สร้างกรุง" เป็นส่วนใหญ่ อาทิเช่น พระบรมมหาราชวัง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพนฯ วัดสระเกศฯ เป็นต้น ซึ่งเป็นศูนย์รวมทั้งสถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม และวิจิตรศิลป์อื่น ๆ[๒] อย่างไรก็ตาม เนื่องจากสมัยรัชกาลที่ ๑ นี้เป็นระยะแห่งการเริ่มสร้างกรุง งานทางด้านศิลปะอาจจะยังมีความจำเป็นน้อยกว่าการวางรากฐานในทางด้านการเมือง การปกครอง การศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นเร่งด่วน ศิลปะในระยะนี้จึงน่าจะเรียกว่าเป็นส่วน

---

[๑] ดูรายละเอียดใน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค), **พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑** (กรุงเทพมหานคร : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๑).

[๒] พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, **พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-จุฬาโลกทรงฟื้นฟูวัฒนธรรม** (พระนคร : นายสนั่น บุณยศิริพันธุ์ พิมพ์ช่วยในงานคล้ายวันประสูติ พ.ศ. ๒๕๐๐, ๒๕๐๐), หน้า ๙๐-๙๒.

หนึ่งของกระบวนการในการสร้างกรุงและสืบทอดความรุ่งเรืองของอยุธยา หรืออีกนัยหนึ่งคือ เป็นศิลปะเพื่อรัฐมากกว่าจะเป็นศิลปะเพื่อศิลปะโดยตรง และส่วนมากเป็นศิลปะในระดับของหลวงเป็นสำคัญ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ว่า

"...ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์...จึงเริ่มการสร้างพระนครแลพระราชวัง ตลอดจนวัดวาอารามทั้งปวง ทำด้วยมุ่งหมายจะให้เหมือนกรุงเก่าทุกอย่าง...ในข้อที่ว่าจะดูสติปัญญาช่างที่มีฝีมือนั้น เกี่ยวแก่เรื่องบำรุงฝีมือช่างไทยเรื่องนี้ก็ต้องพิเคราะห์ความถอยหลังขึ้นไปจนถึงเมื่อกรุงเก่าเสียแก่พม่าข้าศึกเหมือนกัน เมื่อพม่าตีได้กรุงเก่า พม่าตั้งใจเสาะแสวงหาช่างไทยที่ดีมีฝีมือ กวาดเอาไปเสียเป็นอันมาก...เพราะฉะนั้น เมื่อเมืองไทยเรากลับตั้งเป็นอิสระได้ในครั้งกรุงธนบุรี ช่างที่มีฝีมือเห็นจะเหลืออยู่น้อยเต็มที ด้วยเหตุนี้จึงไม่ปรากฏสิ่งของฝีมือดีมีครั้งกรุงธนบุรี...ฝีมือช่างไทยพึ่งมามีดีขึ้น ต่อเมื่อในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์นี้ ไม่ว่าของอย่างใดๆ ที่จะพึงพบเห็นได้ในเวลานี้ บรรดาเป็นของฝีมือช่างดีที่เป็นชั้นเก่า เป็นของสร้างในรัชกาลที่ ๑ ทั้งนั้น เช่น เครื่องราชูปโภคเป็นต้น... เมื่อว่าโดยย่อการบำรุงวิชาช่างต่างๆ เป็นการสำคัญอย่างยิ่ง ๑ ในการก่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะเป็นเวลาหมดช่างฝีมือดีด้วยเหตุดังกล่าวมาแล้ว อันการบำรุงฝีมือช่างเป็นการพ้นวิสัยราษฎรจะทำได้เอง ด้วยต้องการทุนรอนตลอดจนอำนาจในการก่อสร้าง จำต้องเป็นการหลวง พระเจ้าแผ่นดินต้องทรงเป็นพระราชธุระเอง จึงจะรวบรวมแนะนำ แลลงทุนรอนให้ช่างทำการอันประกอบด้วยฝีมือให้ดีได้...เพราะฉะนั้นการที่สร้างวัดสร้างพระราชวังครั้งรัชกาลที่ ๑ ก็ดี ในรัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ ต่อมาก็ดี นับเนื่องในการบำรุงฝีมือช่างไทยให้กลับคืนดีขึ้นสำหรับพระนคร..." [๑]

อย่างไรก็ตาม ในสมัยรัชกาลที่ ๒ ครั้นบ้านเมืองมีความสงบสุขมากขึ้นและผ่านขั้นตอนของการปูพื้นฐานในการสร้างกรุงมาแล้ว งานทางศิลปะก็ได้มีการขยายตัวและเจริญก้าวหน้าขึ้น เป็นงานศิลปะเพื่อความงดงาม และขยายวงกว้างออกไปสู่สังคมทั่วไปมากขึ้นด้วย งานทางศิลปะที่เด่นๆ ของระยะนี้มีเป็นจำนวนมากเพราะรัชกาลที่ ๒ ทรงสนับสนุนและทรงเป็น "ศิลปิน" เองด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานทางด้านวรรณกรรมและละคร ในส่วนของงานทางด้านศิลปหัตถกรรมนั้นระยะนี้ก็นับว่าเป็นยุครุ่งเรืองของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

---

[๑] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒,** เล่ม ๒ (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๒๖-๓๐.

ระยะหนึ่งเช่นกัน โดยมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปตามอิทธิพลของสภาพ-แวดล้อมมากขึ้น ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒ อีกตอนหนึ่งว่า

"...เมื่อว่าด้วยแบบอย่างการช่างที่บำรุงขึ้นในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ถ้าสังเกตก็จะแลเห็นได้ว่าของทำในครั้งรัชกาลที่ ๑ ลวดลายแลทรงสัณฐานถ่ายแบบมาแต่ของครั้งกรุงเก่าทั้งนั้นก็ว่าได้ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๒ มา ความนิยมจึงกว้างขวางออกไป ใช้แบบอย่างฝรั่งแลจีนเข้ามาปะปน แผลงให้แปลกออกไปกว่าแต่ก่อน..." [๑]

เมื่องานทางด้านศิลปหัตถกรรม หรืองานทางด้านช่างมีการขยายตัวมากขึ้น บทบาทของช่างสิบหมู่จึงเห็นได้ชัดด้วยเช่นกัน ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒ นี้ ปรากฏว่ามีเจ้านายหลายองค์ได้เคยควบคุมกรมช่างสิบหมู่ อาทิเช่น กรม-หมื่นจิตรภักดี กรมหมื่นศรีสุเทพ เป็นต้น[๒] ในกรมช่างสิบหมู่นั้นมีการแบ่งประเภทต่าง ๆ ดังนี้คือ[๓]

๑. หมู่ช่างเขียน ประกอบด้วย ช่างเขียน ช่างปิดทอง ช่างลงรัก ช่างแกะ ช่างปั้น ช่างหุ่น และช่างอื่น ๆ

๒. หมู่ช่างแก ประกอบด้วย ช่างแกะตรา ช่างแกะลาย ช่างแกะพระหรือภาพ ซึ่งหมายรวมถึง ช่างเงิน ช่างทอง ช่างเพชรพลอย

๓. หมู่ช่างไม้ ประกอบด้วย ช่างไม้ ช่างไม้สูง ช่างเลื่อย ช่างปากไม้ ช่างทำหุ่น รูปคน สัตว์ หัวโขน ช่างเขียน ช่างปั้น ช่างไม้

๔. หมู่ช่างปั้น ประกอบด้วย ช่างขี้ผึ้ง ช่างปูน ช่างขึ้นรูป ช่างหุ่น

๕. หมู่ช่างปูน ประกอบด้วย ช่างปั้น ช่างปูนก่อ ช่างปูนฉาบ ช่างปั้นปูน

๖. หมู่ช่างรัก ประกอบด้วย ช่างลงรัก ช่างปิดทอง ช่างประดับกระจก ช่างเขียน

๗. หมู่ช่างโลหะ เป็นช่างเดี่ยว แต่หมายรวมไปถึงช่างโลหะด้วย

---

[๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

[๒] กรมศิลปากร, **ราชสกุลวงศ์** (พระนคร : พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายสนั่น บุณยศิริพันธุ์ ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๗ มกราคม ๒๕๑๒), หน้า ๑๐, ๑๔.

[๓] คุณหญิงเต็มสิริ บุณยสิงห์ (บรรณาธิการ), **ชีวิตไทย ช่างสิบหมู่** (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๕), หน้า ๑๑.

๘. หมู่ช่างกลึง ประกอบด้วย ช่างไม้ ช่างแกะงา ช่างทำกลอง และเกี่ยวข้องกับช่างลงรัก ช่างปิดทอง ช่างประดับกระจก ช่างเขียนด้วย

๙. หมู่ช่างสลัก ประกอบด้วย ช่างฉลุ ช่างกระดาษ ช่างหยวก ช่างเครื่องสด

๑๐. หมู่ช่างหล่อ ประกอบด้วย ช่างหุ่นดิน ช่างขี้ผึ้ง ช่างผสมโลหะ

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ ก็ได้ทรงสืบทอดแนวพระราชดำริเช่นเดียวกับที่รัชกาลที่ ๑ ทรงวางไว้ คือสร้างกรุงเทพฯ ให้เหมือนอยุธยา อย่างไรก็ตาม เนื่องด้วยในระยะนี้บ้านเมืองมีความเป็นปึกแผ่นมากขึ้น ประกอบกับเวลาได้ล่วงเลยมานานพอสมควรนับตั้งแต่สร้างกรุงเทพฯ เป็นต้นมา งานทางด้านศิลปหัตถกรรมจึงเป็นสิ่งที่ได้รับความสนพระทัยจากรัชกาลที่ ๓ ทั้งในแง่ของการสร้างสรรค์งานใหม่ๆ และซ่อมแซมของเก่าที่ชำรุดเสียหาย งานที่เด่นๆ ในระยะนี้ คือ งานประดับมุก ประดับกระจก งานรดน้ำ งานประดับกระเบื้องถ้วย เป็นต้น[๑] โดยรัชกาลที่ ๓ ทรงให้การสนับสนุนงานประเภทนี้เป็นอย่างมาก ดังปรากฏในกลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ของนายมีหรือหมื่นสมพัตสรว่า

"ช่างสลักถากกลึงและปั้นเขียน ก็พากเพียรทำถวายไม่หน่ายแหนง
ให้เบี้ยหวัดจัดสรรรางวัลแรง ทั่วตำแหน่งเปิดเผยที่เคยกาล"

การสนับสนุนฝีมือช่างนี้เป็นไปทั้งในหมู่พระสงฆ์และฆราวาส ดังวรรณกรรมเรื่องเดียวกันนี้อีกตอนหนึ่งที่ว่า

"ครั้นแล้วช่างข้างคฤหัสถ์เบี้ยหวัดให้ พระเณรได้ไตรอย่างงามระหง
เขียนถวายหลายวัดจัดบรรจง ได้ทั่วองค์พระเณรจนเจนการ"[๒]

อย่างไรก็ตาม งานทางด้านศิลปหัตถกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้ถือว่าเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ คือไม่ได้เน้นความเหมือนอยุธยามากเท่าสมัยก่อนหน้านี้

---

๑ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, "ประณีตศิลป์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว", **๒๐๐ ปีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว** (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑), หน้า ๒๙-๓๗.

๒ อ้างจาก เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

เท่าใดนัก และมีความโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ก่อนที่จะเป็นการรับอิทธิพลตะวันตกอย่างเห็นได้ชัดในสมัยรัชกาลที่ ๔ ทั้งนี้เนื่องจากเหตุผลที่สำคัญ คือ ระยะนี้ห่างจากการเสียกรุงมาประมาณ ๕๐ ปีเศษ ความประทับใจในราชธานีเดิมได้เลือนลางไปจากคนในรุ่นรัชกาลที่ ๓ มากแล้ว ประกอบกับช่างฝีมือในสมัยอยุธยาที่ได้สืบทอดมาในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ก็ค่อย ๆ หมดไป คนรุ่นใหม่จึงคิดสร้างสิ่งใหม่ ๆ ขึ้นมาด้วย[๑] ดังนั้นในระยะนี้งานทางศิลปหัตถกรรมจึงมีลักษณะเป็นการผสมผสานทั้งของไทย จีน และตะวันตกดังที่เริ่มเห็นแนวโน้มตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒ แล้ว หากแต่ระยะนี้ได้เห็นชัดเจนมากขึ้น ด้วยรัชกาลที่ ๓ เองก็ทรงมีความนิยมจีนเป็นอย่างสูง ในขณะเดียวกันชาวตะวันตกก็เริ่มเข้ามาในเมืองไทยมากขึ้น ที่สำคัญคือ พวกมิชชันนารี

ในส่วนของศิลปหัตถกรรมที่จะมุ่งศึกษาในรายละเอียดคือเครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน และดอกไม้ประดิษฐ์นั้น โดยทั่วไปแล้วในสมัยรัชกาลที่ ๑-๓ ก็เป็นการสืบทอดมรดกที่เคยมีมาในสมัยอยุธยา และมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปบ้างในระยะรัชกาลที่ ๒ และ ๓ โดยมีรายละเอียดของแต่ละประเภทดังนี้ คือ

เครื่องปั้นดินเผา

ในสมัยสุโขทัย และอยุธยาตอนต้นไทยเคยผลิตเครื่องปั้นดินเผาเอง คือ สังคโลก โดยมีเตาเผาทั้งที่สุโขทัยและอยุธยา ทั้งนี้เนื่องจากจีนซึ่งเคยเป็นแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่สำคัญ ได้เกิดความวุ่นวายภายในตั้งแต่ปลายราชวงศ์ซ้อง เมื่อครั้งถูกมองโกลรุกราน จีนจึงลดบทบาทในการเป็นผู้ส่งออกสำคัญของเครื่องปั้นดินเผา ประกอบกับในขณะเดียวกันนี้ ชาวจีนได้อพยพออกมาตั้งหลักแหล่งตามที่ต่าง ๆ รวมทั้งในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันด้วย จีนเหล่านี้มีทั้งที่เป็นพ่อค้าและช่างฝีมือ จากภาวการณ์ดังกล่าวนี้จึงทำให้เกิดการขยายตัวของการผลิตเครื่องปั้นดินเผาในดินแดนไทยเป็นอย่างมาก ทั้งเพื่อตอบสนองความต้องการภายในและเพื่อส่งออกไปสู่ตลาดต่างแดนด้วย อย่างไรก็ตาม ความสืบเนื่องนี้ก็ได้หยุดชะงักลงเมื่อเริ่มเกิดสงครามที่ยืดเยื้อยาวนานระหว่างไทยและพม่าในสมัยอยุธยา เมื่อถึงช่วงเสียกรุงครั้งที่ ๑ กิจกรรมทางเศรษฐกิจเกี่ยวกับการค้าขายต่างแดนก็หยุดชะงักลง รวมทั้งการค้าสังคโลกด้วยเช่นกัน บทบาทในฐานะ "ผู้ผลิต" และ "ส่งออก" เครื่องปั้นดินเผาของไทยจึงได้ยุติลงนับแต่นั้นมา

---

[๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

อย่างไรก็ตาม การใช้เครื่องปั้นดินเผายังคงดำเนินอยู่ต่อไปโดยเป็นการ "สั่งทำ" หรือ "ซื้อ" จากเมืองจีนซึ่งได้กลับมาครองตลาดในฐานะผู้ผลิตอีกครั้งหนึ่ง หลังจากผ่านพ้นภาวะความวุ่นวายภายใน เครื่องปั้นดินเผาที่ไทยสั่งทำหรือซื้อจากจีนในระยะนี้เป็นแบบลายครามและเบญจรงค์ซึ่งกำลังเป็นที่นิยมในเมืองจีนขณะนั้น[๑] เครื่องปั้นดินเผาเหล่านี้มีเทคนิควิธีการที่ประณีตในระดับปอร์ซเลน อย่างไรก็ตาม เครื่องปั้นดินเผาที่ใช้กันในสมัยอยุธยาระยะนี้มีลักษณะเฉพาะ คือ ถึงแม้เป็นการซื้อจากเมืองจีน แต่ก็เป็นการสั่งทำในรูปแบบและลวดลายตามแบบไทย เช่น สำรับคาวหวาน จานเชิง โถทรงโกศ โถทรงมัน เป็นต้น[๒] สำหรับการผลิตเครื่องปั้นดินเผาภายในของไทยนั้นก็ยังคงมีอยู่โดยเห็นได้ในระดับที่เป็นเนื้อดินธรรมดาที่ใช้กันทั่วไปในระดับชาวบ้านมากกว่า ดังที่ปรากฏในจดหมายเหตุลาลูแบร์ ทูตฝรั่งเศสที่เข้ามาในกรุงศรีอยุธยาสมัยพระนารายณ์มหาราช ซึ่งได้บรรยายถึงภาชนะของชาวสยามว่า

"...ภาชนะของชาวสยามนั้นใช้เครื่องถ้วยก็มี เครื่องดินเผาก็มี..." [๓]

ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งมีการเลียนแบบหรือสืบทอดความรุ่งเรืองของสมัยอยุธยาในด้านต่างๆ นั้น เครื่องปั้นดินเผาก็อยู่ในภาวการณ์ดังกล่าวด้วย คือ มีการสั่งทำเครื่องถ้วยแบบจีนจากเมืองจีนตามรูปแบบและลวดลายที่ไทยต้องการ แต่รูปทรงภาชนะและลวดลายอาจจะแตกต่างไปจากสมัยอยุธยาบ้างเล็กน้อย เครื่องปั้นดินเผาอันจัดได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ คือ การริเริ่มประดิษฐ์เครื่องปั้นดินเผาที่เรียกว่า "ลายน้ำทอง" ในสมัยรัชกาลที่ ๒ เครื่องปั้นดินเผาชนิดนี้มีลักษณะเช่นเดียวกับเบญจรงค์ที่ใช้กันมาตั้งแต่อยุธยานั่นเอง แต่มีลายทองสอดสลับ[๔]

---

[๑] สมัยอยุธยาตรงกับสมัยราชวงศ์หมิงและชิง ราชวงศ์หมิงมีชื่อเสียงในการผลิตเครื่องลายคราม และ ราชวงศ์ชิงมีชื่อเสียงในเครื่องเบญจรงค์

[๒] ดูรายละเอียดใน สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ), **เครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของสยาม** (กรุงเทพมหานคร : บรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, ๒๕๒๘), หน้า ๕-๑๑๔.

[๓] **จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม ๑,** แปลโดย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๑๔๕.

[๔] สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ), **เครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของสยาม,** หน้า ๑๑๗.

คำว่า "เบญจรงค์" แปลว่า ๕ สี เครื่องถ้วยเบญจรงค์ คือ เครื่องถ้วยที่ใช้ตั้งแต่ ๕ ถึง ๘ สี สีหลัก คือ แดง เหลือง ขาว ดำเขียว หรือน้ำเงิน สีอื่นที่เพิ่มเติม เช่น ชมพู ม่วง แสด และน้ำตาล เชื่อกันว่าไทยสั่งเครื่องถ้วยกระเบื้องขาวจากจีน แล้วช่างไทยเขียนลายลงบนเครื่องถ้วย และส่งกลับไปเผาในประเทศจีน หรือมิเช่นนั้นก็อาจจะส่งช่างไทยไปควบคุมการเขียนสีและเคลือบลงบนกระเบื้องเคลือบขาวอยู่แล้วชั้นหนึ่งจึงทำให้เครื่องถ้วยเบญจรงค์มีลายนูนคล้ายสีลงยาบนเครื่องถ้วย ในส่วนของการเขียนลายนั้นจะไม่เว้นที่ว่าง คือ เขียนลวดลายเต็มหมด ความแตกต่างระหว่างเบญจรงค์และลายน้ำทอง คือ เครื่องถ้วยลายน้ำทองนั้นจะใช้สีทองเพิ่มเป็นสีพื้น หรือแต้มสีทองระหว่างสีเบญจรงค์ หรือเขียนสีทองตัดเส้น เครื่องถ้วยเบญจรงค์และลายน้ำทองในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นอาจจะมีความแตกต่างจากสมัยอยุธยาในเรื่องลวดลาย สมัยอยุธยานิยมลวดลายเทพนม นรสิงห์ มีลายกนกเป็นเปลวประกอบ ชามที่มีฝีมือประณีตภายในชามจะเคลือบเขียว ส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นมีลวดลายที่น่าสนใจ คือ ลายราชสีห์ ครุฑ สิงห์ นรสิงห์ กินรี หนุมาน ประกอบลายกนก เปลว และก้านขด สำหรับเครื่องถ้วยลายน้ำทองนั้นมีการใช้ลวดลายใหม่ๆ เพิ่มเข้าไปด้วย เช่น ลายกุหลาบ ดอกไม้จีน พุ่มข้าวบิณฑ์ กลีบบัว และลายจีนแบบต่างๆ เช่น ดอกไม้สี่ฤดู ผีเสื้อ ค้างคาว แมลงปอ เป็นต้น[๑]

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าได้เห็นถึงการผสมผสานมรดกของความเป็นไทย และอิทธิพลจีน และตะวันตกเข้ามาด้วย เครื่องปั้นดินเผาในระยะนี้จึงเป็นภาพสะท้อนของสภาพสังคมในระยะนั้นกล่าวคือในรูปแบบการใช้สอย ตลอดจนช่างฝีมือที่เป็นการผสมผสานระหว่างไทยและจีนนั้น ได้มีอิทธิพลตะวันตกในด้านของลวดลายเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย เช่น ลายวิชาเยนทร์ ลายดอกพุดตาน เป็นต้น[๒]

การใช้สอยเครื่องปั้นดินเผาในสมัยนี้มิได้จำกัดเฉพาะเป็นภาชนะเป็นหลักเท่านั้น หากแต่ยังนิยมใช้เป็นเครื่องประดับในทางสถาปัตยกรรมอีกด้วย คือ กระเบื้องมุงหลังคา ประดับอาคารทั้งพื้น ผนังภายนอก และผนังภายใน[๓]

---

๑ จิรา จงกล, "เบญจรงค์และลายน้ำทอง", **เครื่องถ้วยในประเทศไทย** (กรุงเทพ-มหานคร : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร, ๒๕๒๓), หน้า ๕๖-๕๙.

๒ "วิชาเยนทร์ ครุฑยุคนาค ลายน้ำทองชุดหายาก", **คอลเล็คชั่น แอนด์ เฮาส์** ๓ (ฉบับที่ ๑๔, ๒๕๓๔) : ๒๕.

๓ "กระเบื้องเคลือบเบญจรงค์ งานฝีมือเก่าแก่ของไทยที่ถูกลืมเลือน", **มรดก** ๒(๒๕๓๓) : ๔๐-๔๕.

โดยปรากฏให้เห็นมากตามวัดวาอารามที่สร้างตามแบบ "พระราชนิยม" ในรัชกาลที่ ๓ เช่น วัดเฉลิมพระเกียรติ วัดราชโอรสาราม วัดเทพธิดาราม เป็นต้น

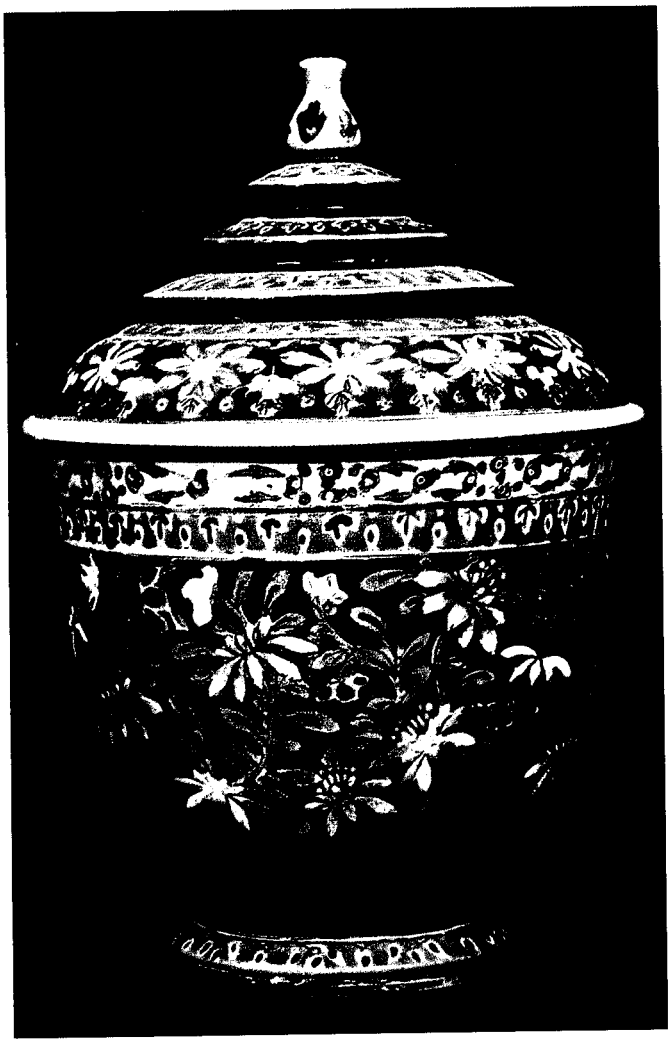

โถเบญจรงค์ทรงโกศ ฝาโถแบบทรงมัน
(ทรงมัน คือ ยอดที่ต่อเป็นชั้น ๆ ที่นิยมว่าถูกต้องมี ๓ ชั้น) สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
*(จากสุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ), **เครื่องปั้นดินเผา และเครื่องเคลือบกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของสยาม** (กรุงเทพมหานคร : บรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, ๒๕๒๘), หน้า ๑๑๔.)*

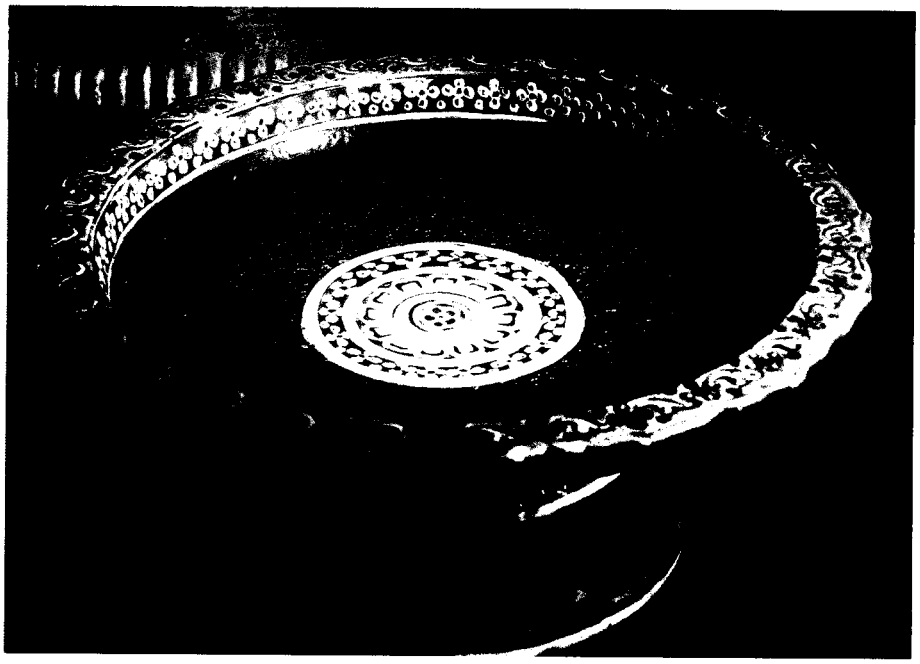

จานเชิง ซึ่งเป็นภาชนะในรูปแบบพานของไทยที่สั่งทำจากเมืองจีนตั้งแต่สมัยอยุธยา

*(จาก "เบญจรงค์" , **ไลฟ์ แอนด์ เดคคอร์** ๑ (มีนาคม ๒๕๓๕) : ๑๐๔.)*

ชามฝาเบญจรงค์น้ำทองลายวิชาเยนทร์ ซึ่งเป็นลวดลายหนึ่งที่มีค่าและหายาก
เป็นเครื่องถ้วยที่เริ่มได้รับอิทธิพลตะวันตกในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ บางครั้งเรียกว่า ลายฝรั่ง
โดยเฉพาะชามฝาใบเล็ก ๒ ใบที่มีลายหน้าคนนั้นถือว่าหายากยิ่ง

*(จาก "วิชาเยนทร์ ครุฑยุดนาค ลายน้ำทองชุดหายาก", **คอลเล็คชั่น แอนด์ เฮาส์** ๓ (ฉบับที่ ๑๔, ๒๕๓๔) : ๒๕.)*

ในรัชกาลนี้ได้สนับสนุนการผลิตเครื่องปั้นดินเผาขึ้นในเมืองไทยอีกครั้งหนึ่ง โดยปรากฏมีการตั้งเตาเผาที่วัดสระเกศ[๑] แต่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า เตาเผาที่วัดสระเกศนี้น่าจะเป็นแต่เตาเผากระเบื้องมุงหลังคาเท่านั้น ไม่ใช่ภาชนะ หรือเครื่องกระเบื้องตกแต่งสถาปัตยกรรม เพราะฝีมือยังสู้จีนไม่ได้[๒]

การกรุกระเบื้องตกแต่งผนังภายนอกนี้เป็นเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมไทยอย่างหนึ่งที่แตกต่างจากสถาปัตยกรรมตะวันตกอย่างเด่นชัด เพราะสถาปัตยกรรมตะวันตกจะเน้นการตกแต่งภายในเป็นหลัก ไม่นิยมตกแต่งภายนอก การตกแต่งกระเบื้องภายนอกอาคารหรือสถาปัตยกรรมของไทยนั้น เข้าใจว่าได้ความคิดมาจากลวดลายปูนปั้นซึ่งเป็นศิลปะเก่าแก่ที่ได้รับอิทธิพลจากภาพสลักหินประดับประสาทของขอมอีกทีหนึ่ง ครั้นไทยสามารถผลิตเครื่องสังคโลกได้ในสมัยสุโขทัยหรือมีการสั่งทำเครื่องถ้วยจากจีนในสมัยอยุธยา ก็มีความนิยมนำเอาเครื่องถ้วยมาประดับตามวัดวาอารามต่างๆ เช่น หน้าบันโบสถ์วิหาร ประดับยอดซุ้มประตูวัด หรือฝาผนัง ความนิยมเช่นนี้มีมาเรื่อยๆ จนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยฉพาะอย่างยิ่งสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้มีความนิยมมากเป็นพิเศษ การตกแต่งอาคารแบบ "พระราชนิยม" ในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้ส่วนมากเป็นลวดลายฝรั่งผสมจีน[๓]

นอกจากการสืบทอดเครื่องปั้นดินเผาประเภทลายคราม เบญจรงค์จากสมัยอยุธยา ตลอดจนการพัฒนารูปแบบใหม่ในลักษณะเครื่องถ้วยแบบจีนในระดับเดียวกันแล้ว ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ยังมีเครื่องปั้นดินเผาในระดับพื้นบ้านตามท้องถิ่นต่างๆ ด้วย ส่วนมากแล้วจะเป็นประเภทเนื้อดินธรรมดาและเนื้อแกร่ง เครื่องปั้นดินเผาในลักษณะนี้คงมีอยู่ทั่วไป แต่ส่วนมากมิใคร่มีหลักฐานระบุไว้ เท่าที่พอจะประมวลหลักฐานจากแหล่งต่างๆ มาประกอบกันก็อาจจะชี้ได้ว่า เครื่องปั้นดินเผาในลักษณะนี้จะมีการผลิตและใช้สอยสอดคล้องกับสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่นนั้นๆ เช่น

---

[๑] สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ), **เครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของสยาม**, หน้า ๑๒๑.

[๒] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานเครื่องโต๊ะและถ้วยปั้น** (พระนคร : พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาปฏิภาณพิเศษ (อาเล็กแซนเดอร์ อมาตยกุล) ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๐๗, ๒๕๐๗, หน้า ๔๙.

[๓] "กระเบื้องเคลือบเบญจรงค์ งานฝีมือเก่าแก่ของไทยที่ถูกลืมเลือน", หน้า ๔๓-๔๔.

หม้อตาลเพชรบุรี หม้อตาล คือ ภาชนะดินเผาที่ใส่น้ำตาลข้น การที่มีการทำน้ำตาลข้นนี้ก็เพราะสะดวกในการส่งขาย ถ้าส่งขายในลักษณะน้ำตาลปึก จะขายได้ในระยะทางใกล้ๆ เท่านั้น เพราะเมื่อถูกอากาศร้อนจะเหลวและเละเทะ เสียหายได้ [๑] หม้อตาลนี้ในสมัยอยุธยาก็มีหลักฐานกล่าวถึงแล้ว คือ ในจดหมายเหตุลาลูแบร์ ได้กล่าวถึงสินค้าต่างๆ ของไทย ในส่วนที่กล่าวถึงสินค้าที่ค้าได้โดยเสรีนั้นก็ได้ระบุ "น้ำตาลหม้อ" ไว้ด้วย [๒] การทำหม้อตาลนี้ได้ปรากฏว่ามีมากที่เพชรบุรี เพราะเพชรบุรี คือ ดินแดนแห่งดงตาลจำนวนมาก ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ยังคงสภาพการณ์เช่นนี้ ดังปรากฏในนิราศเมืองเพชรของสุนทรภู่ว่า

"ทั่วประเทศเขตแคว้นแดนพริบพรี (= เพชรบุรี)
เหมือนจะชี้ไปไม่พ้นแต่ต้นตาล
ที่พวกทำน้ำโตนดประโยชน์ทรัพย์
มีดสำหรับเหน็บข้างอย่างทหาร
พะโองยาวก้าวตีน ปีนทะยาน
กระบอกตาลแขวนก้นคนละพวง" [๓]

แสดงว่าในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น น้ำตาลโตนดก็เป็นสินค้าสำคัญของเพชรบุรี หม้อตาลเมืองเพชรบุรีนี้มีหลายขนาด ถ้าใช้เองจะทำขนาดใหญ่เพื่อให้จุน้ำตาลได้มาก แต่ที่ทำขายจะทำขนาดเล็กลงมา คือ มีความจุใบละประมาณ ๑ ลิตร หม้อตาลเพชรบุรีระยะแรกๆ จะมีลักษณะปากกว้าง เพราะใช้วิธีทำด้วยการตี การใช้หินดุสอดเข้าไปตีทำให้ต้องทำปากกว้างเพื่อจะตีได้สะดวก รวมทั้งทำให้น้ำตาลแห้งเร็วด้วย จากลักษณะของหม้อตาลที่ปากกว้างและมีความสูงไม่มาก จึงเป็นที่มาของการนำรูปทรงนี้มาทำหมวก ที่เรียกว่าหมวกทรงหม้อตาล[๔]

---

[๑] นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว, "หม้อตาลเพชรบุรี" **เมืองโบราณ** ๑๗ (ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๓๔) : ๑๑๒.

[๒] **จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม ๒**, แปลโดย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๙๙.

[๓] "นิราศเมืองเพชร", **นิราศสุนทรภู่** (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๔), หน้า ๓๒๓-๓๒๔.

[๔] นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว, "หม้อตาลเพชรบุรี", หน้า ๑๑๓.

ครั้นเมื่อมีความก้าวหน้าในเรื่องของการมีวัสดุประเภทต่าง ๆ มากขึ้น "ปี๊บ" จะมีบทบาทเข้ามาแทนที่หม้อตาลดินเผาแบบดั้งเดิม หม้อตาลจึงหมดบทบาทไปอย่างรวดเร็วเพราะจะเอาหม้อตาลไปใช้ประโยชน์อย่างอื่นก็ลำบาก ช่างปั้นหม้อตาลกลุ่มสุดท้ายของเมืองเพชรบุรีได้เลิกอาชีพนี้ไปเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๐[๑]

หม้อตาลเพชรบุรี
*(จาก **เมืองโบราณ** ๑๗ (ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๓๔) : ๘๙.)*

นนทบุรีเป็นแหล่งที่อยู่ของชาวมอญมาตั้งแต่ก่อนสมัยรัตนโกสินทร์แล้ว ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๒ ได้มีชาวมอญอีกจำนวนหนึ่งอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร โดยได้อาศัยรวมอยู่กับมอญเก่าแถบปทุมธานีและนนทบุรี รวมจำนวนประมาณ ๓ หมื่นคนเศษ

---

[๑] สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ), **เครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของสยาม**, หน้า ๑๒๙.

และอีกส่วนหนึ่งไปอยู่ที่นครเขื่อนขันธ์ (พระประแดง) เป็นชายฉกรรจ์ประมาณ ๑,๑๗๐ คน[๑] อาชีพประการหนึ่งของชาวมอญเหล่านี้ คือ การทำเครื่องปั้นดินเผา จำพวกหม้อ กระถาง ตลอดจนอิฐก่อสร้างที่เรียกว่า "อิฐมอญ"[๒]

เครื่องปั้นดินเผามอญที่นนทบุรี
*(จาก ไทยรัฐ ลิ้ม, "ไปเยี่ยมกวานอาม่านที่เกาะเกร็ด", **ไลฟ์ แอนด์ เดคคอร์** ๒ (กันยายน ๒๕๓๕) : ๑๔๔.)*

---

[๑] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒**, เล่ม ๒, หน้า ๗๔-๗๕.

[๒] สุภรณ์ โอเจริญ, "ชาวมอญในประเทศไทย : วิเคราะห์ฐานะและบทบาทในสังคมไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๙), หน้า ๑๙๓-๑๙๕.

แหล่งสำคัญของเครื่องปั้นดินเผาที่นนทบุรี คือ ปากเกร็ดและบางตะนาวศรี เครื่องปั้นดินเผาที่นี่เป็นแบบเนื้อดินธรรมดา ซึ่งมีเอกลักษณ์อย่างหนึ่ง คือ หม้อแกะลวดลาย ทั้งลายกด ลายพิมพ์และฝาหม้อมียอดสูง เนื่องจากเป็นผลิตภัณฑ์ที่คู่กับนนทบุรีมาช้านาน จึงได้ใช้หม้อลักษณะนี้เป็นตราประจำจังหวัดนนทบุรีด้วย[๑]

เครื่องปั้นดินเผามอญที่นี่รู้จักกันในภาษามอญว่า "กวานอาม่าน" แปลว่า บ้านช่างปั้น ลักษณะพิเศษของเครื่องปั้นดินเผาที่นี่ คือ ถึงแม้ว่าเป็นเครื่องใช้ในหมู่คนธรรมดาสามัญทั่วไป แต่ก็มีการแกะสลักลวดลายอย่างประณีต ไม่ใช่มุ่งประโยชน์ใช้สอยแต่เพียงอย่างเดียว โดยทั่วไป เครื่องปั้นดินเผาที่นี่จะแบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ แบบที่ใช้สอยในชีวิตประจำวัน เช่น ครก โอ่งน้ำ มักเป็นแบบเรียบ ไม่ตกแต่งมากนัก อีกประเภทหนึ่งคือ แบบสวยงาม มีการสลักประดับตกแต่งอย่างวิจิตรบรรจง การสลักลายจึงเป็นขั้นตอนหนึ่งที่มีความสำคัญหลังจากการขึ้นรูปและปั้นให้ได้รูปทรงตามที่ต้องการแล้ว ลายที่ใช้กันมากคือ ลายกลีบบัว ลายเครือเถา ลายฉลุโปร่ง เป็นต้น วิธีการสลักลายมีเพียงแต่ใช้ไม้ไผ่เหลาปลายแหลม ๆ และสลักลงไปบนภาชนะ แต่ต้องอาศัยความชำนาญเป็นพิเศษ[๒]

[illegible] เครื่องปั้นดินเผาที่ผลิตกันแถบนี้ซึ่งมีมาแต่โบราณ โดยมีความเกี่ยวพันกับวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คน คือ ไหปลาร้า ไหปลาร้าเป็นภาชนะประเภทเนื้อสโตนแวร์ หรือเนื้อแกร่ง ซึ่งเหมาะแก่การหมักปลาร้าเป็นเวลานาน เพราะน้ำและของเหลวไม่สามารถซึมผ่านได้ มีความคงทนสูง[๓]

การบริโภคปลาร้าของคนไทยจะมีมาแต่เมื่อใดนั้น ไม่มีหลักฐานปรากฏแน่ชัด แต่อย่างน้อยที่สุดก็ปรากฏในหลักฐานสมัยอยุธยาแล้ว ดังที่ปรากฏในจดหมายเหตุลาลูแบร์ เมื่อบรรยายถึงสำรับของชาวสยามว่า

---

๑ วาสนา กุลประสูตร, "งานศิลป์จากดินเผา", **อนุสาร อ.ส.ท.** ๒๙ (สิงหาคม ๒๕๓๑) : ๔๕.

๒ ไทยรัฐ ลิ้ม, "ไปเยี่ยมกวานอาม่านที่เกาะเกร็ด", **ไลฟ์ แอนด์ เดคคอร์** ๒ (กันยายน ๒๕๓๕) : ๑๔๐-๑๔๔.

๓ สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ), **เครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของสยาม,** หน้า ๑๓๑.

"...ในจำนวนปลาสดน้ำจืดนั้น ชาวสยามมีปลาเล็กๆ อยู่ ๒ ชนิด ซึ่งสมควรที่จะกล่าวในที่นี้ เรียกว่า ปลาอุบ และปลากระดี่ การที่จะสบัดข้าพเจ้าในพ้นสงกาทั้งปวงนี้นั้น มีบางคนยืนยันต่อข้าพเจ้าว่า เมื่อชาวสยามจับปลาเหล่านั้นใส่เกลือหมักไว้ตามวิธีที่ชาวสยามเคยทำกันมาแล้ว ถ้ารวมหมักไว้ในตุ่มในหวดที่ทำด้วยดินเผา ซึ่งไม่ช้าปลาก็เน่า เพราะเกลือในสยามไม่สู้ดี เมื่อฉะนั้น คือ เมื่อปลานั้นเน่าละลายเละแล้ว น้ำปลาเน่าหรือปลาร้านั้นนูนฟอดขึ้นและยุบลงเหมือนอย่างน้ำทะเลไหลขึ้นหรือไหลลง คือ ฟอดฟูขึ้นและยุบลงในตุ่มหรือหวดนั้น ตรงกันกับเวลากระแสน้ำทะเลขึ้นลง..." [๑]

ในรายละเอียดเรื่องปลาร้านี้อาจจะมีความคลาดเคลื่อนบ้างในความเข้าใจของลาลูแบร์ แต่ก็แสดงว่าปลาร้าได้มีมานานแล้วอย่างน้อยก็คือในสมัยอยุธยา และภาชนะบรรจุปลาร้าหรือไหปลาร้าก็มีมานานแล้วเช่นกัน แหล่งผลิตไหปลาร้าคงมีทั่วไปในบริเวณที่มีการทำปลาร้าที่เด่นและยังคงดำเนินมาจนกระทั่งปัจจุบัน คือ[๒]

ท่าไหปลาร้า (ท่าไห) อยู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เป็นแหล่งผลิตขนาดใหญ่ มีเตาเผาอยู่ริมลำน้ำชี และผลิตส่งให้แก่บริเวณใกล้เคียง คือ อุบลราชธานี ศรีษะเกษ สุรินทร์ ร้อยเอ็ด ยโสธร และมหาสารคาม

ท่าไหปลาร้าโพนพิสัย อยู่ในเขตอำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย ผลิตจำหน่ายในเขตจังหวัดหนองคาย อุดรธานี นครพนม และสกลนคร

หม้อน้ำและน้ำต้นของล้านนา แหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาในระดับชาวบ้านของล้านนาแหล่งหนึ่งที่มีมาแต่โบราณคือ บ้านเหมืองกุง อ.หางดง จ.เชียงใหม่ ชาวบ้านเหมืองกุงเชื่อกันว่าอพยพมาจากพุกามประมาณสมัยพระเจ้าเม็งราย อาชีพหลัก คือ การทำนาและมีการทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพรอง ประเพณีของชาวล้านนามีผลต่อการผลิตเครื่องปั้นดินเผา คือ การมีหม้อน้ำที่ชานเรือนหรือหน้าบ้านเพื่อบริการผู้สัญจรไปมาโดยจะเปลี่ยนหม้อน้ำใหม่ในวันสงกรานต์ นอกจากนี้ยังมีการใช้น้ำต้นเพื่อรับแขกและถวายพระ ประเพณีเช่นนี้จึงทำให้เกิดการผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่สำคัญของที่นี่ คือ หม้อน้ำ และน้ำต้น หม้อน้ำของที่นี่มีลักษณะปากแคบ กลางป่อง ก้นสอบ มีฝา ที่ไหล่หม้อทำเป็น

---

[๑] **จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม ๑**, หน้า ๑๔๙-๑๕๐.

[๒] สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ), **เครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของสยาม**, หน้า ๑๙๔-๑๙๕.

ลวดลาย ผิวหม้อเคลือบสีแดงหรือดำขัดมันทำให้ดูคล้ายเคลือบ ส่วนน้ำต้น คือ คนโทน้ำ คอยาว มีฝาปิด หม้อน้ำและน้ำต้นแบบนี้มีใช้และมีการผลิตแพร่หลายกันทั่วไปในเขตล้านนา[๑]

จากตัวอย่างเครื่องปั้นดินเผาต่างๆ เหล่านี้ แสดงให้เห็นว่าเครื่องปั้นดินเผาเป็นภาพสะท้อนที่ดีของสังคม โดยวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณี และการประกอบอาชีพที่แตกต่างกันมีผลทำให้เครื่องปั้นดินเผาในท้องถิ่นต่างๆ มีความแตกต่างกันตามไปด้วย ทั้งจากระดับชนชั้นสูง จนกระทั่งถึงระดับพื้นบ้านในท้องถิ่นต่างๆ ทั่วไป

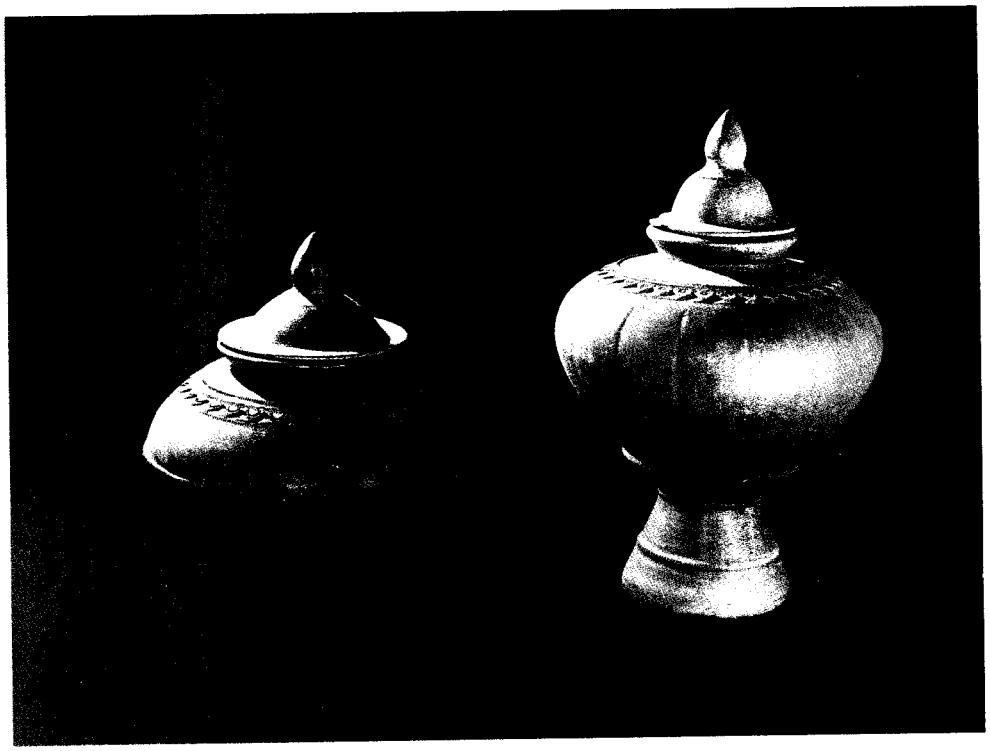

หม้อน้ำของล้านนา
(จาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

---

๑ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, "เครื่องปั้นดินเผาบ้านเหมืองกุง อดีต ปัจจุบัน และอนาคต", **สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์** ๓๖(๑๒-๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๓๒) ๓๙-๔๐.

ร้านหม้อน้ำตามบ้านแบบล้านนา
(จาก "พิงเวียงพิงค์", ไลฟ์ แอนด์ เดคคอร์ ๑(เมษายน ๒๕๓๕) : ๖๕.)

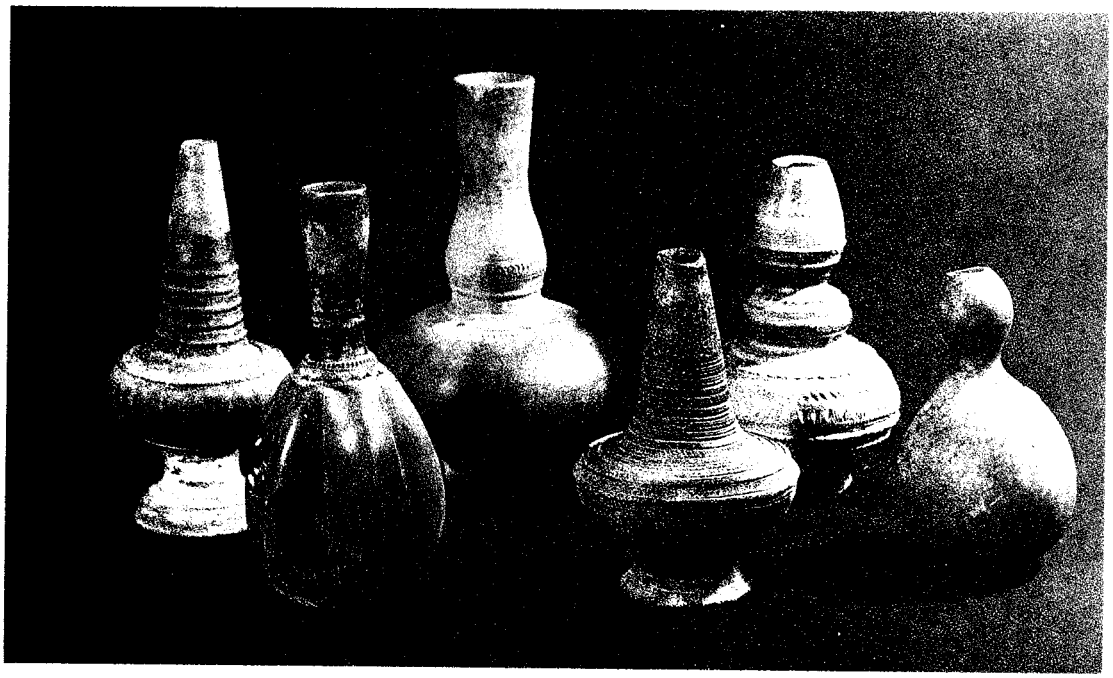

น้ำต้นแบบต่าง ๆ ของล้านนา
(จาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

เครื่องจักสาน

เครื่องจักสานจะเริ่มมีใช้เมื่อใดนั้นยังไม่ปรากฏหลักฐานอย่างเด่นชัด แต่อย่างน้อยที่สุดลวดลายเครื่องปั้นดินเผาบ้านเชียง จ.อุดรธานี ซึ่งอยู่ในยุคหินใหม่นั้น ก็ปรากฏมีลวดลายแบบจักสาน ซึ่งเข้าใจว่าใช้ภาชนะจักสานเป็นแบบ หรือในสมัยสุโขทัยก็มีเรื่องเล่าถึงพระร่วงและการสานกระออมใส่น้ำ เป็นต้น เครื่องจักสานคงใช้อยู่ในสังคมไทยเรื่อยมาเพราะมีวิธีการที่ง่าย ๆ ไม่สลับซับซ้อน วัสดุที่ใช้ก็หาได้รอบ ๆ ตัว เช่น ไม้ไผ่ ใบจาก ใบเตย หวาย เป็นต้น เครื่องจักสานนี้เป็นเครื่องใช้ในระดับพื้นบ้านเป็นส่วนมาก

เครื่องจักสานเป็นงานทางศิลปหัตถกรรมที่ค่อนข้างหาหลักฐานยาก เพราะเป็นสิ่งที่ประดิษฐ์ขึ้นจากวัสดุที่ไม่คงทนถาวร ยิ่งเวลาผ่านไปนานเท่าใด หลักฐานเกี่ยวกับเครื่องจักสานที่จะหลงเหลืออยู่ก็มีน้อยลงทุกที ด้วยเหตุนี้จึงเป็นการยากที่จะพบเครื่องจักสานของจริง อันเป็นมรดกมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ประเด็นนี้จะมีความแตกต่างจากเครื่องปั้นดินเผาซึ่งประดิษฐ์ขึ้นจากวัสดุที่คงทนถาวรมากกว่า ดังนั้นสำหรับเครื่องจักสานหลักฐานที่พอจะนำมาใช้ได้ประการหนึ่ง คือ วรรณคดี ในสมัยรัตนโกสินทร์นี้มีหลักฐานว่ามีการใช้เครื่องจักสานในชีวิตประจำวันของชาวไทยโดยสะท้อนให้เห็นในวรรณคดีหลาย ๆ เรื่องที่แต่งขึ้นในขณะนั้น เช่น ขุนช้างขุนแผน ตอนมีเทศน์มหาชาติวัดป่าเลไลยก์ ว่า

"ครานั้นเจ้าจอมหม่อมขุนช้าง น้ำใจกว้างขวางให้ฟุ้งซ่าน
เด็กเอ๋ยหาไม้อย่าได้นาน จักสานกระจาดนั้นเตรียมไว้
....
มะละกอซื้อมาตะกร้าจีน เอาหยักหั่นควั่นสิ้นหาช้าไม่
เม็ดยอฉ้อตั้งขึ้นบังใบ รายเรียงเคียงใส่ไว้เบื้องบน"[๑]

ในเรื่องพระอภัยมณี ตอนที่ศรีสุวรรณเข้าเมืองรมจักรก็ได้บรรยายถึงนางกระจงสาวใช้ในวังที่หลงใหลในศรีสุวรรณ ว่า

"เห็นโฉมงามพราหมณ์น้อยกลอยสวาท ใจจะขาดลงด้วยคิดพิศมัย
ทิ้งกระบุงตะกร้าไม่อาลัย ได้ดอกไม้วิ่งตามเจ้าพราหมณ์มา"[๒]

---

๑ **ขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ** (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๔), หน้า ๕๕,๕๖.

๒ สุนทรภู่, **พระอภัยมณี** (พระนคร : บรรณาคาร, ๒๕๑๓), หน้า ๒๖.

หรือตอนนางเกษราให้นางศรีสุดาไปฟังข่าวศรีสุวรรณ ก็บรรยายว่า

"ศรีสุดาดีใจเข้าในห้อง เปิดคันฉ่องส่องเสยเกศีหวี
แล้วผัดหน้าทาแป้งแต่งอินทรีย์ ให้ทาสีถือกระจาดแล้วนาดนวล"[๑]

ในนิราศเมืองแกลง สุนทรภู่ได้บรรยายถึงสิ่งที่พบเห็นในระหว่างทางว่า

"ถึงศาลเจ้าอ่าวสมุทรที่สุดหาด เลียบลีลาศขึ้นตามช่องที่กลองขวาง
ถึงบ้านแกลงลัดบ้านไปย่านกลาง เห็นฝูงนางสานเสื่อนั้นเหลือใจ"[๒]

ในนิราศพระบาท สุนทรภู่ได้บรรยายถึงการพักแรมในป่าว่า

"บรรดาเพื่อนเตือนตื่นขึ้นเซ็งแซ่ บ้างจอแจจัดการประสานเสียง
บ้างม้วนเสื่อมัดกระสอบหอบเสบียง บ้างถุ้งเถียงชิงสัปคับกัน"[๓]

จากตัวอย่างวรรณคดีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นต่าง ๆ เหล่านี้ก็สะท้อนให้เห็นว่าในสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นในท้องถิ่นใด หรือการบรรยายถึงดินแดนในจินตนาการของผู้แต่ง ซึ่งสะท้อนมาจากสิ่งที่พบเห็นในชีวิตประจำวันก็ได้บรรยายให้เห็นถึงการใช้เครื่องจักสานประเภทต่าง ๆ เช่น กระจาด ตะกร้า กระบุง เสื่อ เป็นต้น

เครื่องจักสานที่ปรากฏโดยทั่ว ๆ ไป ในภาคต่าง ๆ ของไทยนั้น อาจแบ่งได้เป็น ๗ ประเภท ตามมูลเหตุการใช้สอย คือ[๔]

๑. เครื่องจักสานที่ใช้ในการบริโภค เช่น กระด้ง กระชอน ก่องข้าว หวดนึ่งข้าวเหนียว ฯลฯ

๒. เครื่องจักสานที่ใช้เป็นภาชนะ เช่น กระบุง กระจาด ชะลอม ตะกร้า ฯลฯ

๓. เครื่องจักสานที่ใช้เป็นเครื่องตวง เช่น กระออม กระชุ ฯลฯ

๔. เครื่องจักสานที่ใช้เป็นเครื่องเรือนและเครื่องปูลาด เช่น เสื่อต่าง ๆ

๕. เครื่องจักสานที่ใช้ป้องกันแดดฝน เช่น งอบ หมวก ฯลฯ

๖. เครื่องจักสานที่ใช้ในการจับดักสัตว์ เช่น ลอบ ไซ อีจู้ ฯลฯ

๗. เครื่องจักสานที่ใช้เกี่ยวกับความเชื่อ ประเพณี และศาสนา เช่น ก่องข้าวขวัญซ้า ฯลฯ

---

๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕.

๒ "นิราศเมืองแกลง", **นิราศสุนทรภู่**, หน้า ๑๐๙.

๓ "นิราศพระบาท", **นิราศสุนทรภู่**, หน้า ๑๒๗.

๔ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, **เครื่องจักสานในประเทศไทย** (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๘.

เครื่องจักสานในลักษณะดังกล่าวนี้พบได้ทั่วไปไม่ว่าจะเป็นที่ใดก็ตาม แต่อาจมีความแตกต่างในรายละเอียด เช่น วัสดุ ขนาด รูปร่าง ลวดลาย เป็นต้น อย่างไรก็ตามเครื่องจักสานบางประเภทก็มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่ไม่ปรากฏในที่อื่น เช่น

เครื่องจักสานอันเกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรมการบริโภค ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีวัฒนธรรมเช่นนี้ร่วมกัน ประเด็นนี้มีผลต่อการกำหนดชนิดของงานทางศิลปหัตถกรรมด้วย กล่าวคือ ทำให้เกิดเครื่องมือเครื่องใช้เกี่ยวกับการนึ่ง เก็บ และบริโภคข้าวเหนียว อันได้แก่ หวดนึ่งข้าว ก่องข้างหรือแอบข้าว และโตกเป็นต้น แต่ในรายละเอียดของรูปแบบและลวดลายของภาชนะเหล่านี้แล้วในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็อาจจะมีความแตกต่างกันออกไป[๑]

ก่องข้าวหรือแอบข้าวแบบต่าง ๆ ซึ่งเป็นเครื่องจักสานอันเกี่ยวกับวัฒนธรรมการบริโภคข้าวเหนียว *(จาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)*

---

๑ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, **ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน** (กรุงเทพมหานคร : ปาณยา, ๒๕๒๗), หน้า ๑๓๐-๑๓๕ และ ๑๗๐-๑๗๖.

เครื่องเขิน เครื่องเขินเป็นเครื่องจักสานที่พบเฉพาะในภาคเหนือโดยมีที่มาจากชาวไทยเขินที่อพยพจากเชียงตุงเข้ามาเชียงใหม่สมัยพระเจ้ากาวิละ (รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) เครื่องเขินนี้ทำด้วยไม้ไผ่สาน และเคลือบด้วยรัก หลังจากนั้นอาจจะนำมาเขียนลวดลายหรือปิดทอง[๑] คุณสมบัติที่ดีของภาชนะจักสานที่เคลือบด้วยรักแบบเครื่องเขินนี้ คือ ป้องกันมอดแมลงกัดกินได้ดี ป้องกันอากาศชื้นและการเปียกน้ำ รวมทั้งมีน้ำหนักเบา จึงมีความนิยมใช้ในหลายวัตถุประสงค์การใช้งาน เช่น เป็นภาชนะประเภทต่าง ๆ เก็บเมล็ดพันธุ์พืช หรือทำเป็นหีบใส่ผ้า เป็นต้น[๒]

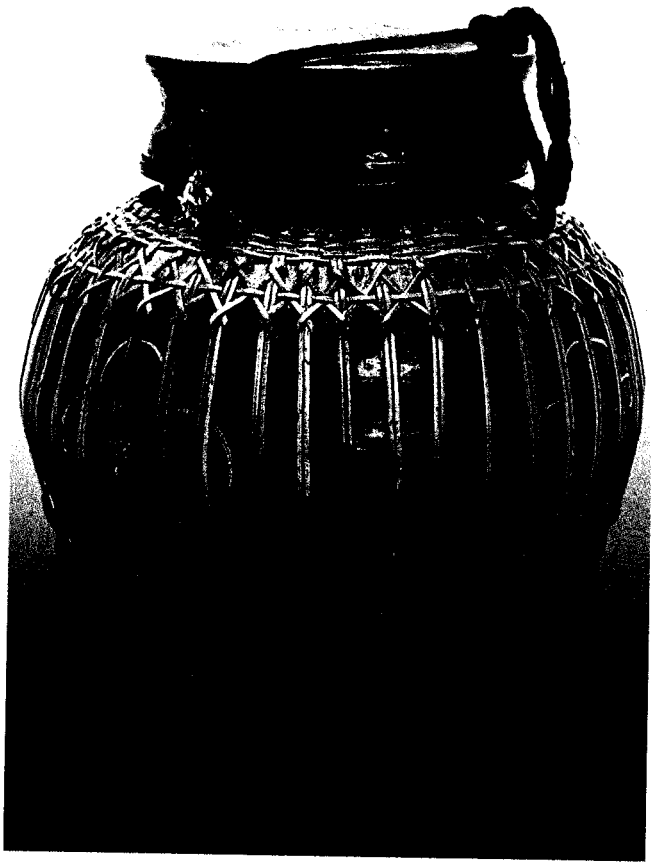

ภาชนะเครื่องเขิน
โดยใช้ไม้ไผ่สานเคลือบรัก,
เขียนลายสี ใช้ใส่เมล็ดพืช
*(จาก **ศิลปหัตถกรรมไทย***
(กรุงเทพมหานคร : การท่องเที่ยว
แห่งประเทศไทยจัดพิมพ์
เนื่องในปีศิลปหัตถกรรมไทย,
๒๕๓๒), หน้า ๓๓.)

---

[๑] **ศิลปหัตถกรรมไทย** (กรุงเทพมหานคร : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จัดพิมพ์เนื่องในปีศิลปหัตถกรรมไทย, ๒๕๓๒), หน้า ๕๘.

[๒] วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, **ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน**, หน้า ๑๔๑-๑๔๒.

ความจริงแล้วเครื่องจักสานอันมีลักษณะเฉพาะท้องถิ่นชนิดอื่น ๆ เช่น เครื่องจักสานย่านลิเพาและเสื่อกระจูด เสื่อเตยในภาคใต้ งอบของภาคกลาง ก็กล่าวกันว่ามีมาแต่โบราณหรืออีกนัยหนึ่งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็น่าจะมีแล้ว แต่ส่วนมากเป็นงานในระดับพื้นบ้าน ซึ่งยากจะหาหลักฐานที่ระบุระยะเวลาที่แน่นอน ดังนั้นจึงไม่สามารถนำมาระบุไว้ในระยะสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ได้

ดอกไม้ประดิษฐ์

ดอกไม้ประดิษฐ์ที่อาจจะเรียกได้ว่าเก่าแก่ที่สุดในสังคมไทย เท่าที่พบหลักฐานในขณะนี้น่าจะเป็นการทำปูนปั้นประดับสถาปัตยกรรม ศิลปะการปั้นปูนประดับสถาปัตยกรรมนั้นมีผู้สันนิษฐานว่าน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากภาพแกะสลักตามประสาทหินของขอม แต่เนื่องด้วยสถาปัตยกรรมในเวลาต่อมาไม่ได้ใช้หินเป็นวัสดุหลัก จึงตกแต่งด้วยลักษณะอื่นที่คล้ายคลึงกัน การประดับปูนปั้นตามวิหาร เจดีย์ หรืออาคารนั้นพบได้ในดินแดนแถบสุพรรณภูมินี้มาเป็นเวลานับพันปีแล้ว ลวดลายปูนปั้นที่เป็นดอกไม้อันถือได้ว่าเป็นดอกไม้ประดิษฐ์รุ่นแรก ๆ นั้นพบได้ในหลายแห่งในยุคสมัยของอโยธยาตอนปลาย สุโขทัยตอนต้น และอู่ทอง อันถือได้ว่าเป็นยุคสมัยที่ใกล้เคียงกัน อาทิเช่น พระเจดีย์ราย วัดมหาธาตุ ลพบุรี วัดนางพญา ศรีสัชนาลัย สุโขทัย วัดเจ็ดยอด เชียงใหม่ ซุ้มประตูวัดปู่เบี้ย เชียงใหม่ เป็นต้น ลายปูนปั้นเหล่านี้บ้างก็เป็นลายกลีบบัวคว่ำบัวหงาย บ้างก็เป็นลวดลายธรรมชาติ คือเป็นเส้นคดโค้งขมวดเป็นดอกไม้ใบไม้ ซึ่งถือว่าเป็นที่มาของลายกระหนกของไทยนั่นเอง[๑] การประดับปูนปั้นตามสถาปัตยกรรมนี้ยังคงมีปรากฏเรื่อยมา ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ก็มีความคล้ายคลึงกับสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้มีการเฟื่องฟูของการผสมผสานศิลปะแบบจีนและไทยดังกล่าวแล้วในเรื่องเครื่องปั้นดินเผา ลายปูนนั้นจึงมีความนิยมลวดลายที่เป็นธรรมชาติตามแบบจีนมากขึ้น มีการประดิษฐ์ลายดอกไม้ ใบไม้ เป็นจำนวนมาก เช่น ซุ้มประตูวัดเครือวัลย์วรวิหาร ซุ้มประตูด้านหลังอุโบสถวัดศาลาปูน อยุธยา เป็นต้น แม้กระทั่งฝีมือของช่างพื้นบ้านที่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ ก็ได้รับอิทธิพลในลักษณะเช่นเดียวกันนี้ไปด้วย เช่น ปูนปั้นประดับประตูวิหารพระนอน วัดสทิงพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา ก็เป็นลวดลายดอกไม้เช่นกัน[๒]

---

[๑] น.ณ ปากน้ำ, **ลายปูนปั้น มัณฑนศิลป์อันเลิศแห่งสยาม** (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๓๒), หน้า ๒๓,๓๖,๔๑,๕๔.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓-๔.

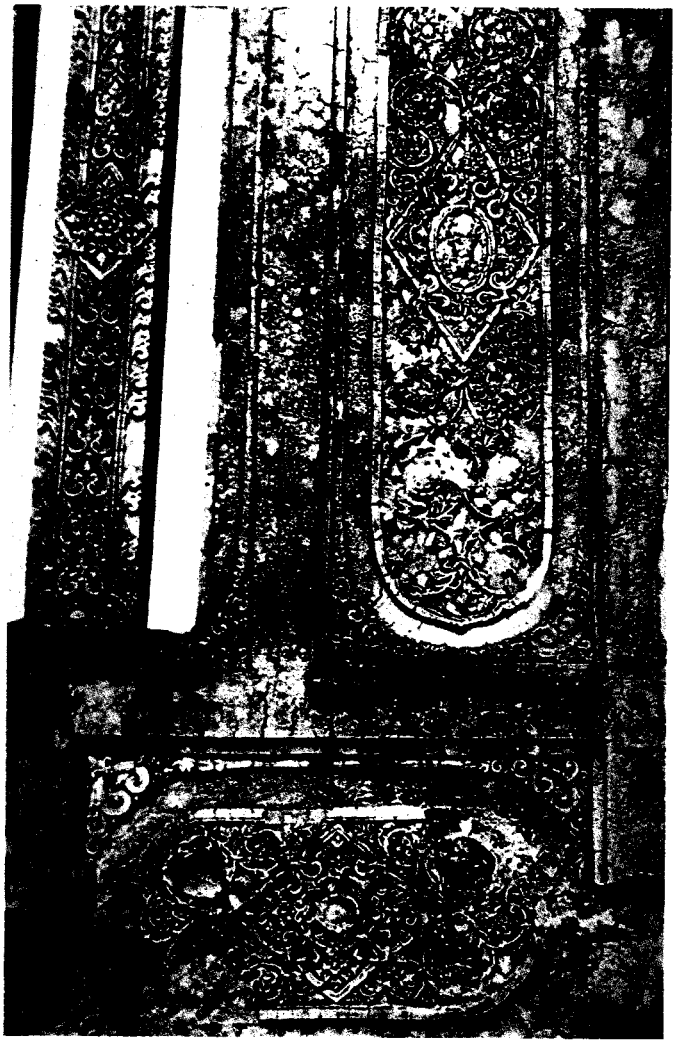

ลายปูนปั้นประดับผนังวิหาร
วัดนางพญา ศรีสัชนาลัย สุโขทัย
ซึ่งมีลวดลายตกแต่งเป็นรูปดอกไม้
*(จาก น. ณ ปากน้ำ, **ลายปูนปั้น มัณฑน-ศิลป์อันเลิศแห่งสยาม** (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๓๒), หน้า ๓๗.)*

ในส่วนของดอกไม้ประดิษฐ์ที่เป็นดอกไม้ประดิษฐ์โดยตรง ไม่ได้เป็นส่วนของสถาปัตยกรรมนั้น ในที่นี้จะแบ่งเป็น ๓ ประเภทดังที่กล่าวแล้วในบทนำ คือ การประดิษฐ์ดอกไม้สด ดอกไม้แห้ง และการประดิษฐ์ดอกไม้จากวัสดุอื่น ซึ่งจะได้พิจารณาในรายละเอียดได้ดังนี้ คือ

๑. การประดิษฐ์ดอกไม้สด ในส่วนของการประดิษฐ์ดอกไม้สดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ปรากฏให้เห็นชัดจากวรรณกรรมตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ วรรณกรรมเรื่องนี้เป็นวรรณกรรมที่มีข้อวิพากษ์วิจารณ์กันมากว่า

เขียนในสมัยใดแน่ บ้างก็ว่าเขียนหลังสมัยสุโขทัยหรืออาจจะถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อใด ช่วงระยะเวลาของการเขียนวรรณกรรมเรื่องนี้ คือ ระหว่างสุโขทัยและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังนั้น สิ่งที่ปรากฏในตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์นี้ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นหรือก่อนหน้านั้นแล้ว ในวรรณกรรมเรื่องนี้ได้บรรยายถึงการที่บรรดาพระสนมกำนัลได้ประดิษฐ์ดอกไม้ในงานพระราชพิธีต่างๆ เช่น การทำโคมลอยรูปดอกบัวในพิธีจองเปรียง เดือน ๑๒ การประดับพวงบุปผามาลัยห้อยตามเพดานในพิธีขนข้าวเข้าลาน เดือน ๓ การจัดพานขันหมาก การร้อยดอกไม้เป็นรูปสัตว์ต่างๆ และการถักตาข่ายดอกไม้ในพิธีสนานใหญ่ในเดือน ๕ การทำพนมดอกไม้บูชาพระรัตนตรัย เป็นต้น[๑] วรรณกรรมนี้เป็นภาพสะท้อนอย่างดีถึงการประดิษฐ์ดอกไม้สดในรูปแบบต่างๆ ทั้งพานพุ่ม มาลัย กระทง ฯลฯ โดยมีศูนย์กลางการประดิษฐ์และถ่ายทอดที่สำคัญ คือ พระบรมมหาราชวัง กล่าวกันว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ผู้ที่มีฝีมือในการจัดดอกไม้สดมาก คือ เจ้าคุณตานี ธิดาเจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค) ซึ่งเป็นเจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ ๑ ท่านผู้นี้ได้มีชื่อในการประดิษฐ์ดอกไม้รูปแปลกๆ จนเป็นที่เลื่องลือในฝีมือเป็นอย่างมาก[๒]

โดยทั่วไปแล้วการประดิษฐ์ดอกไม้สดของไทยอาจจะจัดแบ่งประเภทได้ดังนี้ คือ[๓]

ประเภทดอกไม้พุ่ม ดอกไม้พุ่มหมายถึงการทำพุ่มดอกไม้บนภาชนะต่างๆ อาจจะเป็นพาน หรือจาน โดยมีแกนในเป็นโครงหุ่น อาจเป็นดินเหนียว ขี้เลื่อย ผลมะละกอ มันเทศ เผือก หรือหยวกกล้วย แล้วใช้ดอกไม้ประดับด้วยวิธีเสียบสลับสีให้เป็นลวดลายสวยงาม ส่วนมากมักจะใช้ดอกบานไม่รู้โรยและดอกรักเพื่อความคงทน ลักษณะของพุ่มอาจจะมีหลายรูปแบบ เช่น พุ่มทรงโล้น (ทรงบาตรคว่ำ) พุ่มทรงยอด (ยอดแหลมรูปดอกบัว) เป็นต้น

ประเภทใบตอง งานประเภทใบตองที่พบบ่อยจะปรากฏอยู่ในรูปของกระทงดอกไม้มีกรวยครอบ (ใช้สำหรับให้ผู้ใหญ่ ถวายพระ หรือถวายเป็น

---

๑ **นางนพมาศ หรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์** (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๓๑), หน้า ๙๗,๑๐๘,๑๑๔-๑๑๖,๑๓๔.

๒ วิทย์ พิณคันเงิน, **ศิลปกรรมและการช่างของไทย** (พระนคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๒), หน้า ๒๑๗.

๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๘-๒๓๐.

พุทธบูชา) กระทงไม่มีกรวย (ใช้ในการลอยกระทง) และบายศรี (ใช้บูชาตามแบบพราหมณ์ คือ บวงสรวงเทวดา บูชาครู หรือทำขวัญ) เป็นสำคัญ

ประเภทมาลัย การร้อยมาลัยถือว่าเป็นงานอดิเรกที่หญิงไทยโบราณมักจะหัดกันแทบทุกคน ว่ากันว่าการร้อยมาลัยเป็นการฝึกจิตใจให้เยือกเย็น สมกับจะเป็นแม่บ้านหรือแม่ศรีเรือนที่ดี นอกจากนั้นยังเป็นการฝึกฝนให้เกิดความประณีตด้วย ส่วนมากมักจะใช้ดอกมะลิหรือดอกพุด ถ้าจะให้แปลกตาออกไปอาจจะใช้ดอกรัก บานไม่รู้โรย บานชื่น ตลอดจนกุหลาบกลีบอ่อนมาร้อยสลับก็ได้ ในด้านรูปแบบแล้วก็มีแตกต่างกันไป อาทิเช่น มาลัยกลม มาลัยแบน มาลัยชายเดี่ยว มาลัยลูกเดือย (มาลัยสองชาย) มาลัยลูกโซ่ เป็นต้น

ประเภทเครื่องแขวน เครื่องแขวนใช้สำหรับประดับห้อง อาจจะแขวนตรงกลางระหว่างม่าน หรือแขวนบนเพดานกลางห้อง ดังนั้นบางชนิดจึงมีลักษณะคล้ายโคมระย้า การทำต้องอาศัยโครงลวดตกแต่งด้วยการร้อยดอกไม้ ทำอุบะ ทำตาข่าย เป็นส่วนประกอบ

ประเภทงานตกแต่ง ประเภทนี้อาจจะเป็นที่รวมของงานประดิษฐ์ดอกไม้หลายๆ แบบ เช่น ดอกไม้คลุมไตร ดอกไม้ประดับจิตกาทาน ดอกไม้ประดับหีบศพ ดอกไม้ที่ร้อยเป็นรูปสัตว์หรือผ้าทิพย์ (แผ่นตาข่ายที่ร้อยด้วยดอกไม้ทิ้งชายใช้สำหรับห้องตรงช่องประตูหรือที่ประทับ) เป็นต้น

๒. การประดิษฐ์ดอกไม้แห้ง ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นได้มีการประดิษฐ์ดอกไม้แห้งหอม หรือ บุหงารำไป บุหงารำไปนี้เป็นภาษาชวา ปรากฏคำอธิบายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓ ว่า คือ ดอกไม้ที่ปรุงด้วยเครื่องหอมต่างๆ แล้วห่อด้วยผ้าโปร่ง ม.ล.ป้อง มาลากุลเป็นผู้หนึ่งที่มีความเชี่ยวชาญเรื่องบุหงารำไปได้ให้คำอธิบายไว้ว่าในสมัยรัชกาลที่ ๒ คงจะมีบุหงารำไปในเมืองไทยแล้ว เพราะปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาตอนนางสะการะหนึ่งหรัดชมสวน[๑] ว่า

"พิกุลจะกรองอุบะห้อย ลำดวนจะร้อยเป็นสร้อยใส่
จะทำบุหงารำไป วางไว้ข้างที่ไสยา"[๒]

---

[๑] สมพร ศรีสุกปลั่ง, "หอมกลิ่นบุหงาลีลารำไป", **เซ็นทรัลพรีเมียร์** ๕(สิงหาคม ๒๕๓๓) : ๖๐.

[๒] พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, **อิเหนา** (พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๔), หน้า ๗๔๕.

๓. การประดิษฐ์ดอกไม้จากวัสดุอื่น ดอกไม้ประดิษฐ์ประเภทนี้ที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่พบหลักฐานขณะนี้ คือ ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง หรือต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง อันเป็นเครื่องราชบรรณาการอย่างหนึ่งในสมัยโบราณ ดังเช่น ปรากฏว่าพระยาทวายยอมอ่อนน้อมต่อพระมหาจักรพรรดิในสมัยอยุธยา และถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองเป็นบรรณาการ หรือพระยาฝาง แต่งเครื่องดอกไม้เงินดอกไม้ทองมาถวายเป็นบรรณาการแด่พระเอกาทศรถ เป็นต้น[๑] นอกจากนี้ยังปรากฏมีการประดิษฐ์ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองอีกวัตถุประสงค์หนึ่ง คือ การใช้เพื่อประกอบพระราชพิธี ดังเช่นที่ รัชกาลที่ ๕ ทรงบรรยายในพระราชพิธี ๑๒ เดือน ถึงพระราชพิธีในเดือนอ้ายและเดือนยี่ในสมัยอยุธยา คือ พิธีเฉวียนพระโคกินเลี้ยง ก็ได้ระบุให้พระเจ้าแผ่นดินถือดอกบัวทอง และพระอัครมเหสีถือดอกบัวเงิน[๒] ถึงแม้ว่าพิธีเฉวียนพระโคกินเลี้ยงจะได้เลิกไปตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว แต่ประเพณีการถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองยังคงมีต่อมาเรื่อย ๆ ดอกไม้ประดิษฐ์จากวัสดุอื่นในลักษณะที่คล้ายคลึงกันนี้ ยังอาจจะปรากฏการใช้เพื่อวัตถุประสงค์อื่นอีกด้วย มิใช่จำกัดเฉพาะในพระราชพิธีเท่านั้น ดังปรากฏว่ามีการประดิษฐ์ดอกไม้ไหวเพื่อประดับเครื่องแต่งกายด้วยเป็นต้น[๓]

การประดิษฐ์ดอกไม้จากวัสดุอื่นนี้มีความเกี่ยวเนื่องกับกรมช่างสิบหมู่ด้วย ในกรมช่างสิบหมู่ซึ่งดูแลงานทางด้านศิลปะประเภทต่าง ๆดังกล่าวข้างต้นนั้น หมู่หนึ่ง คือ ช่างสลัก พระองค์เจ้าประดิษฐวรการผู้ซึ่งควบคุมช่างสิบหมู่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงแต่งโคลงบอกชื่อหมู่ช่างต่าง ๆ ที่อยู่ในการควบคุมของช่างสิบหมู่ ซึ่งสืบทอดต่อเนื่องกันมาเป็นเวลาช้านานแล้วนั้น ก็ได้ทรงอธิบายถึงหมู่ช่างสลักไว้ว่า มีช่างฉลุ ช่างกระดาษ ช่างหยวก และช่างเครื่องสด[๔] ช่างหยวกและช่างเครื่องสดนี้ จะมีความเกี่ยวพันกับดอกไม้ประดิษฐ์ กล่าวคือ การสลักหยวกเป็นสาระสำคัญของการตกแต่งเมรุพลับพลาเพื่อประกอบพิธีหรือเป็นที่ประทับ โดยมีการสลักเครื่องสดซึ่งเป็นของอ่อน เช่น เผือก มัน ฟักทอง หรือมะละกอ เป็นสิ่งประดับให้วิจิตรงดงามยิ่งขึ้น เครื่องสดซึ่งเป็นของอ่อนเหล่านี้อาจจะมีการตกแต่ง

---

๑ **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์** (กรุงเทพมหานคร : บรรณาคาร, ๒๕๑๕), หน้า ๒๑๔,๒๘๗.

๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชพิธีสิบสองเดือน** (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๖๒.

๓ สุนทรภู่, **พระอภัยมณี,** หน้า ๗๐๕.

๔ คุณหญิงเต็มสิริ บุณยสิงห์ (บรรณาธิการ), **ชีวิตไทย ช่างสิบหมู่,** หน้า ๑๑.

เป็นลวดลายต่างๆ ลวดลายหนึ่งที่นิยม คือ การตกแต่งเป็นรูปดอกไม้ นอกจากเครื่องสดเหล่านี้จะใช้ประกอบการสลักหยวกเพื่อตกแต่งสถานที่แล้ว เครื่องสดยังมีความหมายรวมไปถึงการแกะสลักผักผลไม้ด้วยวัตถุประสงค์อื่นๆ อีกด้วย[๑]

การประดิษฐ์ดอกไม้จากวัสดุอื่นนี้ ยังสามารถกล่าวถึงดอกไม้อีกประเภทหนึ่งได้ คือ ดอกไม้ไฟ การจุดดอกไม้ไฟนี้เป็นธรรมเนียมอันมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว ดังปรากฏในพิธีพระเมรุมาศพระเจ้าบรมโกศว่าพระเมรุอันสูงใหญ่นั้นมีระทาดอกไม้เพลิงและดอกไม้ต่างๆ ตั้งรายรอบ[๒] การจุดดอกไม้ไฟในพิธีศพนี้มีทั้งในระดับเจ้านายจนกระทั่งถึงสามัญชนทั่วไป ดังนั้น การสร้างเมรุเผาศพที่ถาวรที่วัดสระเกศในสมัยรัชกาลที่ ๓[๓] จึงน่าจะเป็นสาเหตุให้เกิด "บ้านดอกไม้" หรือ หมู่บ้านที่ทำดอกไม้ไฟในบริเวณใกล้ๆ วัดสระเกศ และยังคงสืบต่อชื่อนี้มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามประเพณีการจุดดอกไม้ไฟตลอดจนการจัดมหรสพสมโภชต่างๆในงานศพซึ่งควรจะเป็นงานที่เศร้าโศกนั้นได้เลิกไปในสมัยรัชกาลที่ ๖ เมื่อทรงจัดการถวายพระเพลิงพระบรมศพรัชกาลที่ ๕[๔]

เมื่อพิจารณาในด้านวัตถุประสงค์ของการประดิษฐ์ดอกไม้ทั้งประเภทสด แห้ง หรือ ดอกไม้ประดิษฐ์จากวัสดุอื่นนี้ อาจจะจำแนกได้เป็นประเภทใหญ่ๆ ดังนี้ คือ

๑. เพื่อเป็นเครื่องราชบรรณาการ ที่เห็นได้ชัด คือ ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง หรืออาจจะเป็นต้นไม้เงิน ต้นไม้ทองก็ได้เพื่อเป็นเครื่องหมายแทนความจงรักภักดีที่บรรดาเมืองประเทศราช หรือเมืองในพระราชอาณาเขตมอบแก่ส่วนกลาง

๒. เพื่อประกอบพิธีกรรม พิธีกรรมในที่นี้หมายรวมถึงทั้งพิธีกรรมทางศาสนาและพิธีกรรมทั่วๆ ไป ดอกไม้ประดิษฐ์ที่ใช้เพื่อวัตถุประสงค์นี้ เช่น พานพุ่มบูชาพระรัตนตรัย ดอกไม้เพื่อประกอบงานพระราชพิธี การทำกระทงในพระราชพิธีจองเปรียง เป็นต้น

---

๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

๒ นอ.สมภพ ภิรมย์ รน., **พระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุสมัยกรุงรัตนโกสินทร์** (กรุงเทพมหานคร : บริษัทบุญรอดบริวเวอรี่ จำกัด จัดพิมพ์ในการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗, ๒๕๒๘), หน้า ๗๒.

๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๐.

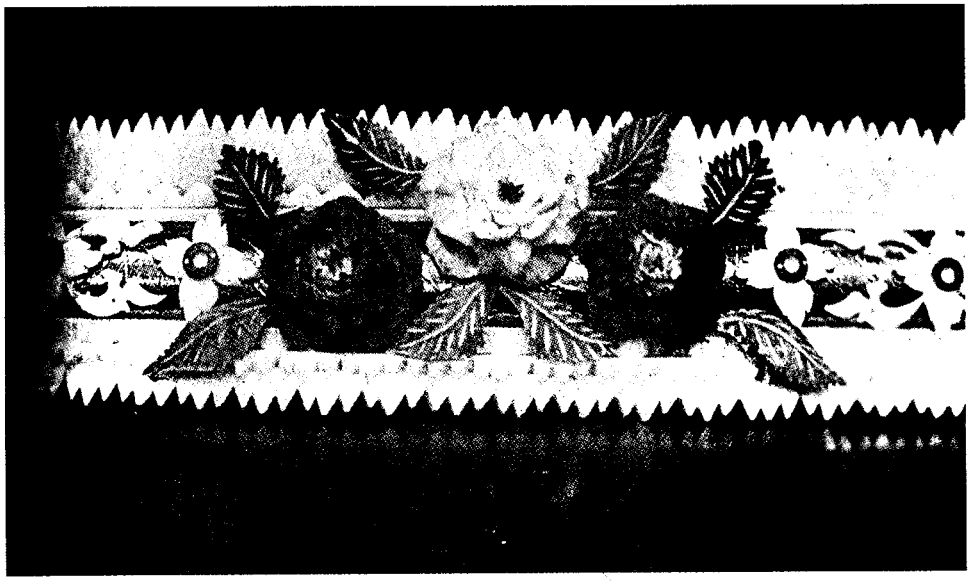

การสลักหยวกตกแต่งสถานที่ โดยมีเครื่องลด เช่น เผือก มัน ฟักทอง ฯลฯ แกะเป็นดอกไม้ประดับ
*(จาก คุณหญิงเต็มสิริ บุณยสิงห์ (บรรณาธิการ), **ช่างสิบหมู่** (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๕), หน้า ๕๑.)*

การแกะสลักผัก ผลไม้เป็นรูปดอกไม้ต่าง ๆ อันเป็นมรดกแต่ดั้งเดิมของไทย
*(จาก คุณหญิงเต็มสิริ บุณยสิงห์ (บรรณาธิการ), **ช่างสิบหมู่** (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๕), หน้า ๕๑.)*

การประดิษฐ์ดอกไม้เพื่อตกแต่งสถานที่นี้อาจจะเกี่ยวเนื่องกับดอกไม้เพื่อประกอบพิธีกรรมก็ได้ แต่ไม่ได้เป็นส่วนของพิธีกรรมโดยตรง พิธีกรรมในที่นี้มีตั้งแต่งานทำบุญ งานฉลอง จนกระทั่งถึงงานศพ ไม่ว่าจะมีโอกาสจัดงานพิเศษอะไร ก็มีดอกไม้ประดับตกแต่งสถานที่มาเป็นส่วนประกอบด้วย ดังเช่น การถักตาข่ายดอกไม้ การทำโคมดอกไม้ห้อยตามเพดาน หรือ การตกแต่งเมรุเผาศพ เป็นต้น

หลักฐานที่สำคัญประการหนึ่งอันครอบคลุมถึงการใช้สอยงานทางศิลปหัตถกรรมประเภทเครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน และดอกไม้ประดิษฐ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ปรากฏถึงความเกี่ยวพันกับวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในขณะนั้น คือ จิตรกรรมฝาผนัง จิตรกรรมฝาผนังที่หอไตรวัดระฆังโฆษิตาราม ธนบุรี และจิตรกรรมฝาผนังที่อุโบสถวัดสุวรรณาราม ในคลองบางกอกน้อย ธนบุรี เป็นตัวอย่างอันชัดเจนในเรื่องนี้ จิตรกรรมที่หอไตรวัดระฆังโฆษิตารามเป็นฝีมือของพระอาจารย์นาค ท่านผู้นี้มีชีวิตอยู่ในสมัยอยุธยาจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่๑ ภาพที่เห็นชัดถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่และเครื่องมือเครื่องใช้ คือ ภาพกำเนิดพระอินทร์ตอนมฆมาณพสร้างศาลาเป็นทาน ในภาพนี้ได้แสดงให้เห็นถึงมฆมาณพกำลังอำนวยการสร้างศาลาโถง โดยหลังคาศาลาใช้กระเบื้องลอนแบบสมัยอยุธยาเป็นกระเบื้องดินเผาที่ไม่เคลือบ พื้นศาลาก็ปูด้วยกระเบื้องดินเผา ภรรยามฆมาณพกำลังดูแลจัดหาอาหารเลี้ยงดูผู้คนที่มาร่วมสร้างศาลา ซึ่งเห็นได้ชัดถึงสำรับอาหาร ถ้วยชามที่เป็นเครื่องปั้นดินเผาในรูปทรงและลวดลายแบบต่างๆ ตลอดจนหม้อดินเผา กระบุง ตะกร้า และรั้วไม้ไผ่สานไม้ขัดแตะ[๑] ส่วนจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดสุวรรณารามนั้น เป็นการประชันฝีมือระหว่างหลวงวิจิตรเจษฎา(อาจารย์ทองอยู่)และหลวงเสนีย์บริรักษ์(อาจารย์คงแป๊ะ) ซึ่งเป็นจิตรกรฝีมือเยี่ยมในสมัยรัชกาลที่ ๓ ถึงแม้ว่าจะเขียนภาพในทศชาติชาดก แต่ก็มีรายละเอียดต่างๆ ที่สะท้อนถึงชีวิตความเป็นอยู่ของตั้งแต่ชนชั้นสูงในระดับกษัตริย์จนกระทั่งระดับชาวบ้านทั่วๆไป จิตรกรรมฝาผนังที่แห่งนี้แสดงให้เห็นถึงทั้งการใช้เครื่องปั้นดินเผา เช่น โอ่งน้ำ ตลอดจนกระบุง ตะกร้าที่เป็นเครื่องจักสาน หรือแม้กระทั่งพานพุ่มดอกไม้ในปราสาทราชวัง[๒]

---

[๑] น.ณ ปากน้ำ, **พระอาจารย์นาค จิตรกรเอกยุคสร้างบ้านแปงเมือง** (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๓๐), หน้า ๑๒,๒๖-๒๙.

[๒] **๓๖ ปี สุวรรณาราม** (กรุงเทพมหานคร : โรงเรียนสุวรรณารามวิทยาคมและสมาคมศิษย์เก่าสุวรรณารามวิทยาคม, ๒๕๓๐), หน้า ๑๖,๗๐,๗๖.

จากการศึกษาถึงศิลปหัตถกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในรายละเอียดนี้แล้ว จะเห็นว่าศิลปหัตถกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๑ ส่วนมากจะเป็นการสืบทอดสิ่งที่เคยมีอยู่แล้วตั้งแต่สมัยอยุธยา สมัยรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ จะเป็นระยะเวลาที่มีความรุ่งเรืองทางศิลปหัตถกรรมอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากบ้านเมืองมีความสงบเรียบร้อยมากขึ้น งานทางศิลปหัตถกรรมจึงมีความประณีตวิจิตรบรรจง ตลอดจนมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปสู่การมีลักษณะเฉพาะตัวมากขึ้น มิใช่การเลียนแบบของเดิมแต่เพียงแห่งเดียว

จิตรกรรมฝาผนังที่หอไตร วัดระฆังโฆษิตาราม แสดงถึงเครื่องถ้วยซึ่งเป็นสำรับอาหาร
*(จาก น.ณ ปากน้ำ, **พระอาจารย์นาค จิตรกรเอกยุคสร้างบ้านแปงเมือง** (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๓๐), หน้า ๒๙.)*

จิตรกรรมฝาผนังที่หอไตร วัดระฆังโฆษิตาราม แสดงถึงเครื่องใช้ต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งเครื่องปั้นดินเผาและเครื่องจักสาน เช่น หม้อดินเผา กระบุง ตะกร้า รั้วไม้ไผ่สานไม้ขัดแตะ *(จาก น.ณ ปากน้ำ, **พระอาจารย์นาค จิตรกรเอกยุคสร้างบ้านแปงเมือง** (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๓๐), หน้า ๒๖-๒๗.)*

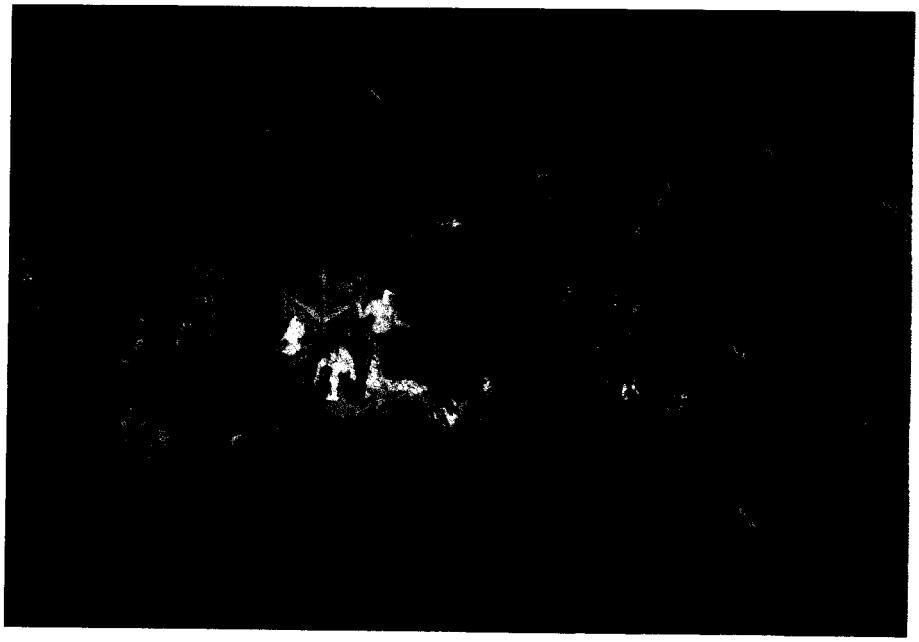

จิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณารามแสดงเครื่องใช้ต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งเครื่องปั้นดินเผาและเครื่องจักสาน เช่น โอ่งน้ำ กระบุง เป็นต้น *(จาก **๓๖ ปีสุวรรณาราม** (กรุงเทพมหานคร : โรงเรียนสุวรรณารามวิทยาคม และสมาคมศิษย์เก่าสุวรรณารามวิทยาคม, ๒๕๓๐), หน้า ๗๖.)*

๒

สมัยแห่งการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก (สมัยรัชกาลที่ ๔-๕)

สมัยรัชกาลที่ ๔ และ ๕ เป็นระยะเวลาช่วงเดียวกับที่โลกตะวันตกเพิ่งมีการปฏิวัติอุตสาหกรรม เหตุการณ์นี้ทำให้ชาวตะวันตก ได้เดินทางมายังโลกตะวันออกมากขึ้น ด้วยวัตถุประสงค์ต่างๆ กัน อาทิเช่น ติดต่อค้าขาย ซื้อหาวัตถุดิบ จนกระทั่งถึงขั้นต้องการยึดครองดินแดนเป็นอาณานิคมเพื่อเป็นแหล่งวัตถุดิบและแหล่งระบายสินค้า ในฐานะที่ไทยเป็นประเทศหนึ่งในภูมิภาคตะวันออกนี้ก็ไม่สามารถที่จะหลีกพ้นภาวการณ์ดังกล่าวไปได้ อย่างไรก็ตาม รัชกาลที่ ๔ และ ๕ ก็ได้ทรงมีพระบรมราโชบายในทำนองเดียวกัน คือ การปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก เพื่อจะทำให้ชาติตะวันตกไม่สามารถอ้างได้ว่าไทยล้าหลัง และจะได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงแก้ไข[๑]

ในสมัยนี้ได้มีการรับแนวคิดแบบตะวันตก ปฏิรูปบ้านเมืองด้านต่างๆ เช่น การปกครอง การศึกษา ภาษีอากร ตลอดจนมีวิถีการดำเนินชีวิต การแต่งกายข้าวของเครื่องใช้เปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังการทำสนธิสัญญาเบาริ่งกับอังกฤษใน พ.ศ. ๒๓๙๘ และชาติตะวันตกอื่นๆ ตามต่อมา งานทางด้านศิลปหัตถกรรมซึ่งส่วนมากเป็นเครื่องใช้และสิ่งประดับตกแต่งก็เป็นภาพสะท้อนที่ดีของสถานการณ์ดังกล่าวด้วย ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมาได้มีสินค้าแปลกๆ ใหม่ๆ ซึ่งมาจากตะวันตกเข้ามาแพร่หลายในสังคมไทยมากขึ้น ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔ ว่า

---

[๑] ดูรายละเอียดใน อัมพร ตั้งเสรี, "วิเทโศบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อมหาอำนาจยุโรป" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๒๓).

"...พระนครก็สมบูรณ์มั่งคั่งด้วยสมบัติ ฝนก็ตกตามฤดู ลูกค้าวาณิชมาตั้งห้างค้าขายสิ่งของต่าง ๆ ที่ไม่เห็นก็ได้เห็น ของที่ไม่เคยมีก็มีขึ้น..." [๑]

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าสถานการณ์ในการค้าขายที่มีความเปลี่ยนแปลงไป คือ มีการตั้งห้างค้าขายของพ่อค้าตะวันตกแพร่หลายมากขึ้น ซึ่งสินค้าที่จำหน่ายตามห้างร้านเหล่านี้ก็เป็นผลิตภัณฑ์มาจากประเทศตะวันตกหรือเป็นผลผลิตของชาวตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ ในประเด็นนี้ประกาศของรัชกาลที่ ๔ สามารถจะขยายความได้คือ ได้ทรงมีประกาศว่าด้วยการประพฤติต่อฝรั่งเศส อังกฤษ และอเมริกันที่มาอยู่เมืองไทยและทรงอธิบายถึงอาชีพและกิจการของคนเหล่านี้ว่า

"...คนชาติฝรั่งเศส อังกฤษ อเมริกัน ก็มีวิชาฉลาดในการงานต่าง ๆ เมื่อได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในพระราชอาณาเขต เห็นจะมาประกอบการช่าง ทำสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ประหลาด ๆ ดีกว่าสิ่งของที่เคยทำได้ในกรุงซึ่งมีมาแต่ก่อนบ้าง แล้วจะเอาออกจำหน่ายซื้อขายแก่ราษฎร ราคาของที่ทำเมืองนี้ก็จะถูกกว่าของที่ลูกค้านำมาขายแต่เมืองอื่น ช่างชาวพระนครนี้เมื่อเห็นเป็นดีก็จะร่ำเรียนทำตามอย่าง การช่างทั้งปวงก็จะจำเริญดีขึ้นกว่าแต่ก่อน..." [๒]

การช่างในระยะนี้มีความหมายอีกนัยหนึ่งก็คือ งานทางด้านศิลป-หัตถกรรมนั่นเอง ดังนั้นจึงจะเห็นได้ว่านอกจากจะมีสินค้าแปลก ๆ ใหม่ ๆ สำเร็จรูปเข้ามาขายแล้ว ยังมีการผลิตสินค้าตามแบบของตะวันตกภายในเมืองไทย ซึ่งจะมีอิทธิพลต่อความเปลี่ยนแปลงของช่างไทยตามไปด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่างานทางด้านศิลปหัตถกรรมของไทยในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๔ และ ๕ อันเป็นระยะเวลาที่มีการรับอิทธิพลตะวันตกเข้ามาอย่างเห็นได้ชัดนั้น ได้มีผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงในรายละเอียดของเครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน และดอกไม้ประดิษฐ์ด้วยในลักษณะที่มีการผสมผสานอิทธิพลตะวันตกกับงานประเภทนี้ของไทยแต่โบราณ ซึ่งสามารถพิจารณาในรายละเอียดได้ดังนี้ คือ

เครื่องปั้นดินเผา

ในระยะนี้เป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างการใช้เครื่องปั้นดินเผาแบบจีนและตะวันตก กล่าวคือ แบบจีนก็ยังคงอยู่ ในขณะเดียวกันก็เริ่มมีความนิยม

---

[๑] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**, เล่ม ๒ (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๑๔๑.

[๒] **ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๐๐** (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๓), หน้า ๒๐๖-๗.

เครื่องใช้แบบตะวันตก ซึ่งอาจจะมีทั้งในรูปของเครื่องกระเบื้องต่าง ๆ รวมทั้งเครื่องใช้จากวัสดุอื่น ๆ ที่จะเข้ามาแทนที่ภาชนะที่ทำจากเครื่องปั้นดินเผาด้วย เช่น เครื่องแก้ว เป็นต้น ดังนั้นในที่นี้จึงจะได้แยกพิจารณาเครื่องปั้นดินเผาแบบจีนและตะวันตกไปทีละกลุ่ม คือ

๑. เครื่องปั้นดินเผาแบบจีน ระยะนี้ถือว่าเป็นระยะสุดท้ายของความนิยมการใช้ภาชนะเครื่องปั้นดินเผาแบบจีนในชีวิตประจำวันก่อนที่จะเปลี่ยนแปรบทบาทไปเป็น "ของเล่น" หรือ "ของสะสม" ของผู้มีบรรดาศักดิ์หรือชนชั้นสูงมากกว่า อย่างไรก็ตาม เครื่องปั้นดินเผาแบบจีนในระยะนี้ก็มีความเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในหลายประเด็น คือ

๑.๑ วิธีการสั่งเข้า ดังได้กล่าวแล้วว่าตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมานั้น ไทยมีความนิยมสั่งทำเครื่องปั้นดินเผาจากจีนในรูปแบบและลวดลายที่ไทยต้องการ ซึ่งส่วนมากเป็นของหลวง และไม่ได้แพร่หลายทั่วไป ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ เมื่อมีความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจหลังสนธิสัญญาเบาริ่ง การค้ามีความเสรีมากขึ้น รวมทั้งมีการพัฒนาทางด้านคมนาคม มีการตัดถนนขึ้นหลายสายในกรุงเทพฯ ทำให้เกิดบรรดาห้างร้านขึ้นมาเป็นจำนวนมากที่ขายสินค้าแก่ประชาชนทั่วไปโดยตรง ประกอบกับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๙๕ เป็นต้นมาไทยก็มิได้ส่งราชทูตไปเมืองจีนอีก ด้วยเหตุผลที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร คือ เมื่อรัชกาลที่ ๔ ได้ขึ้นครองราชสมบัติก็ได้ส่งทูตไปเมืองจีนเพื่อจิ้มก้องตามประเพณีที่มีมาในอดีต แต่ขากลับคณะทูตได้ถูกผู้ร้ายปล้น ตั้งแต่นั้นมาไทยก็ไม่ได้ส่งทูตไปจีนอีก[๑] เหตุผลนี้ถ้าพิจารณาจากสภาพแวดล้อมแล้วก็น่าจะมีปัจจัยอื่นมาประกอบด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะนั้นจีนได้แพ้สงครามฝิ่นแก่อังกฤษที่เกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๒-๒๓๘๕ แล้ว เมื่อรัชกาลที่ ๔ ขึ้นครองราชย์สมบัติใน พ.ศ. ๒๔๙๔ จึงอาจจะทรงไม่เห็นความสำคัญของจีนดังที่ไทยเคยยอมรับมาในอดีต จึงนำเรื่องคณะทูตถูกผู้ร้ายปล้นมาเป็นข้ออ้างได้ อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นด้วยเหตุผลใด การที่ไทยยุติการส่งทูตไปเมืองจีนตามระบบบรรณาการที่เคยมีมานี้ มีผลต่อวิธีการสั่งเข้าและความแพร่หลายของสินค้าของจีนด้วยกล่าวคือบรรดานายห้างในกรุงเทพฯจะเป็นธุระในการสั่งทำของจากเมืองจีนไม่ใช่เป็นไปในระดับของหลวงแบบแต่ก่อน ห้างที่รับสั่งของจากจีนที่สำคัญ คือ ห้างพระยาพิศาลผลพานิช (ชื่น) ใช้ยี่ห้อโปจู และห้างพระยาโชฎึกราชเศรษฐี

---

[๑] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**, เล่ม ๑ (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๘๙-๙๔.

(พุก) ใช้ยี่ห้อ กิมตึ้งฮกกี่ นอกจากนี้ยังมีจีนสุ่นอีกคนหนึ่ง ซึ่งเดิมเป็นคนของพระยาโชฎึกฯ (พุก) ในการเป็นธุระออกไปสั่งทำของที่เมืองจีน ต่อมาก็ได้สั่งทำของในนามของตนเองด้วย ทำให้เกิดขัดใจกับพระยาโชฎึกฯ จีนสุ่นจึงแยกออกมาตั้งห้างเองที่ริมประตูสำราญราษฎร์ ถนนบำรุงเมือง สั่งของจากเมืองจีนมาขายอีกห้างหนึ่งด้วย[๑] ลักษณะดังกล่าวนี้จึงทำให้เครื่องปั้นดินเผาจากจีนได้แพร่หลายออกไปนอกเหนือจากราชสำนัก เจ้านายและขุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์ได้สั่งทำของจากจีนกันมากขึ้น ส่วนของหลวงนั้นปรากฏว่าได้สั่งทำแต่เครื่องกระเบื้องเท่านั้น[๒]

๑.๒ รูปแบบ แต่เดิมนั้นการที่ไทยสั่งทำเครื่องปั้นดินเผาจากจีนจะเน้นไปทางสำรับอาหาร ประเภทจานเชิง ชามฝา โถทรงต่างๆ แต่ในระยะนี้รูปแบบของภาชนะหรือสำรับอาหารนี้มีความเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ที่เด่นคือ จานเชิงใช้น้อยลง เปลี่ยนเป็นจานแบนแทน[๓] ทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจากวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทยมีความเปลี่ยนแปลงไปและรับการใช้จานแบน ซึ่งเป็นแบบที่ชาวตะวันตกใช้กันเข้ามาแทนจานเชิงซึ่งเป็นสำรับอาหารแบบโบราณของไทย

๑.๓ ลวดลาย ลวดลายใหม่ที่เด่นในระยะนี้ คือ ลายอักษรพระนามรัชกาลที่ ๕ คือ จปร. โดยมีการผูกลวดลายอักษรพระนาม จปร. เป็นแบบลายจีนแบบต่างๆ ๑๐ ลาย ผู้ออกแบบ คือ มจ.ประวิทย์ ชุมสาย และสั่งทำไปยังเมืองจีนใน พ.ศ. ๒๔๓๑ เป็นเครื่องลายคราม มีทั้งชุดชา ถ้วย ชาม กาน้ำ กระโถน เป็นต้น[๔]

อย่างไรก็ตาม เครื่องปั้นดินเผาแบบจีนที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ คือ บรรดาของใช้ของพวกผู้ดีมีบรรดาศักดิ์ เจ้านาย ขุนนาง ส่วนเครื่องปั้นดินเผาแบบจีนที่จำหน่ายในท้องตลาดสำหรับคนทั่วๆ ไปนั้นก็มีเช่นกัน แต่เป็นเพียงเครื่องถ้วยอย่างหยาบที่เรียกกันว่าชามปากไปล่และชามกะลา ไม่ใช่จำพวกเครื่องลายครามหรือเบญจรงค์แบบผู้มียศศักดิ์ใช้ ครั้นเมื่อผู้คนมีฐานะดีขึ้น มีกำลังพอที่จะซื้อหาภาชนะที่ดีกว่าชามกะลา ก็มีเครื่องลายครามเข้ามาขายแก่คนทั่วไปมากขึ้นเช่นกัน โดยมีรูปแบบต่างๆ กัน เช่น เครื่องถ้วย โอ่ง อ่าง เป็นต้น[๕]

---

๑ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานเครื่องโต๊ะและถ้วยปั้น**, หน้า ๕๔.

๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔-๕๕.

๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖.

๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๓-๙๔.

๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘.

สำหรับเครื่องปั้นดินเผาแบบจีนที่มีราคาถูกและคุณภาพด้อยลงนี้จะมีเครื่องปั้นดินเผาจากญี่ปุ่นรวมอยู่ด้วย ญี่ปุ่นทำเครื่องปั้นดินเผาเลียนแบบจีนประเภทที่คนไทยชอบใช้ เช่น ชาม โถ กระโถน ส่งเข้ามาขายเป็นจำนวนมาก และขายราคาถูกกว่าของจีนราวครึ่งหนึ่ง ทั้งนี้เนื่องจากใช้วิธีพิมพ์ลาย ไม่ได้เขียนด้วยมือ รวมทั้งเนื้อเครื่องปั้นดินเผาลายครามของญี่ปุ่นก็มีคุณภาพด้อยกว่าของจีนด้วย สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงบรรยายว่า เครื่องปั้นดินเผาของญี่ปุ่นได้เข้ามาจำหน่าย "เต็มท้องตลาด" ในเมืองไทยขณะนั้น[๑]

ในส่วนของกระเบื้องเคลือบที่ตกแต่งสถาปัตยกรรมนั้น ในช่วงระยะนี้คงไม่มีที่ใดเด่นเกินกระเบื้องเคลือบตกแต่งวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม ซึ่งได้สร้างขึ้นเป็นวัดประจำรัชกาลที่ ๕ การประดับกระเบื้องเคลือบนี้มีทั่วทั้งบริเวณวัด อันประกอบด้วยพระอุโบสถ พระวิหาร เจดีย์ และศาลาราย ซึ่งทั้งหมดนี้อยู่ในวงกำแพงแก้ว สูงประมาณ ๑ เมตร สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ทรงรับสั่งว่า เครื่องกระเบื้องเคลือบที่นี่เป็นฝีมือของพระอาจารย์แดง วัดหงส์รัตนาราม ช่างเขียนที่มีชื่อในสมัยรัชกาลที่ ๕ พระอาจารย์แดงได้ออกแบบลวดลายอย่างประณีต เช่น ลายเทพนม ลายดอกไม้ ใบไม้ ซึ่งมีทั้งที่เป็นเขียนสีเรียบ และอัดด้วยแม่พิมพ์ยกลายนูนเหมือนลายสลัก โดยใช้สีหลัก ๕ สี คือ ขาว ดำ เหลือง เขียว และแดง แล้วจึงส่งไปทำเป็นกระเบื้องเคลือบที่เมืองจีน อย่างไรก็ตาม เนื่องจากระยะนี้ไทยมีความสัมพันธ์ติดต่อกับโลกตะวันตกแล้ว ดังนั้น การตกแต่งกระเบื้องเคลือบที่วัดราชบพิธแห่งนี้จึงมีอิทธิพลตะวันตกเข้ามาด้วย กล่าวคือ มีการจัดภาพให้อยู่ในกรอบแบบยุโรป[๒]

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ นี้มีผู้ทำเครื่องปั้นดินเผาในเมืองไทยด้วย ที่สำคัญคือ กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ โดยมีการสันนิษฐานว่า ภายหลังจากเกิดเหตุการณ์ความขัดแย้งสำคัญ ระหว่างรัชกาลที่ ๕ และกรมพระราชวังบวร-วิชัยชาญ ในวิกฤตการณ์วังหน้า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๗ แล้ว กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทรงลดบทบาทในทางการเมืองลง และทรงมีเวลาว่างมากขึ้น ประกอบกับทรงมีความสนพระทัยในงานช่าง จึงทรงตั้งเตาเผาเครื่องปั้นดินเผาขึ้น เครื่องปั้นดินเผาที่นี่ส่วนมากเป็นงานฝีพระหัตถ์ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นกระโถน ดังเป็นที่รู้จักกันดีว่า "กระโถนวังหน้า" นอกจากนี้ยังทำถ้วยชาชุดฝรั่งอีกด้วย

---

๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗-๕๘.

๒ "กระเบื้องเคลือบเบญจรงค์ งานฝีมือเก่าแก่ของไทยที่ถูกลืมเลือน", หน้า ๔๔-๔๕.

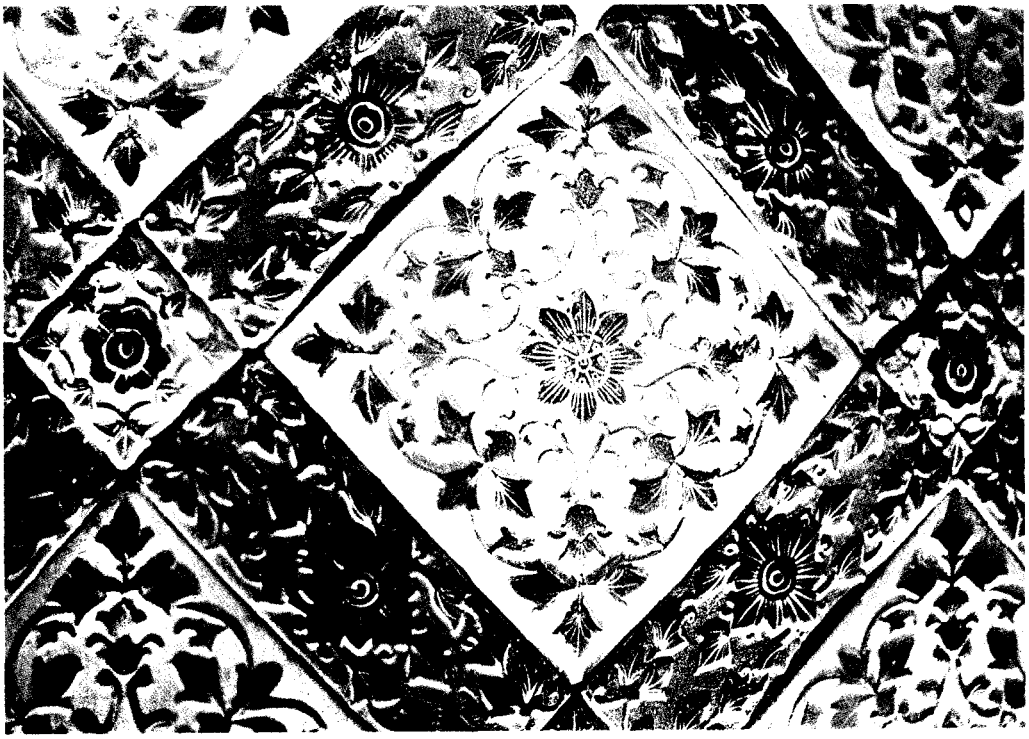

กระเบื้องดกแต่งพระเจดีย์วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม
*(จาก "กระเบื้องเคลือบเบญจรงค์ งานฝีมือเก่าแก่ของไทยที่ถูกลืมเลือน", **มรดก** ๒(๒๕๓๓) : ๔๒.)*

อย่างไรก็ตาม การทำเครื่องปั้นดินเผาในวังหน้านี้ก็ได้เลิกไปใน พ.ศ. ๒๔๒๘ เมื่อกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเสด็จทิวงคต[๑] นอกจากเตาเผาในกรุงเทพฯ ของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญแล้ว ยังปรากฏมีเตาเผาในหัวเมืองต่างๆ ด้วย ที่ทำถึงขนาดส่งขายก็คือ มีการตั้งเตาทำเครื่องเคลือบเขียวคล้ายสังคโลกที่เชียงใหม่ แต่เนื้อดินและยาเคลือบอ่อนกว่าสังคโลก อีกแห่งหนึ่งคือ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ผู้สำเร็จราชการมณฑลอีสาน ได้ทรงพบดินขาวในมณฑลนั้น ก็ได้ทรงลองทำเครื่องปั้นดินเผาชนิดต่างๆ เช่น หม้อกรองน้ำ คนโทน้ำ ตลอดจนกระถางต้นไม้แต่เป็นเครื่องปั้นดินเผาชนิดเนื้อดินธรรมดาและไม่เคลือบ[๒]

---

[๑] สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ), **เครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของสยาม,** หน้า ๑๒๒-๓.

[๒] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานเครื่องโต๊ะและถ้วยปั้น,** หน้า ๖๐.

"กระโถนวังหน้า" เขียนภาพจากเรื่องพระอภัยมณี
*(จาก ธงทอง จันทรางศุ, **ของสวยของดีครั้งแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง***
(กรุงเทพมหานคร : อักษรสัมพันธ์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๑๔.)

ในส่วนของเครื่องปั้นดินเผาแบบจีนนั้น ดังที่ได้กล่าวตั้งแต่ต้นแล้วว่า สมัยรัชกาลที่ ๔ และ ๕ นี้ถือว่าเป็นระยะสุดท้ายของความนิยมการใช้เครื่องปั้นดินเผาประเภทนี้ในชีวิตประจำวัน เครื่องปั้นดินเผาเหล่านี้จะเริ่มแปรเปลี่ยนบทบาทมาเป็น "ของเล่น" หรือ "ของสะสม" ของผู้มีบรรดาศักดิ์หรือชนชั้นสูงมากกว่า เครื่องปั้นดินเผาแบบจีนที่คนไทยนิยมเล่นหรือสะสมจนถึงขั้นจัดประกวดมี ๒ อย่าง คือ เครื่องชาและเครื่องโต๊ะ เครื่องชาที่นิยมเล่นกันนี้หมายรวมถึงทั้งปั้นชาและถ้วยชา อีกทั้งต้องมีถาดรองด้วย ต้องเป็นเงิน ทอง หรือลงยาจึงจะนับว่าเป็นของดี ส่วนเครื่องโต๊ะนั้นก็คือ เครื่องบูชาของจีน โดยมีหลักของเครื่องบูชาคือ ถวายดอกไม้ เผาของหอมและจุดเทียน ดังนั้น เครื่องโต๊ะจะประกอบด้วยภาชนะที่ใช้เพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าวนี้ คือ แจกันดอกไม้ กระถางเผาเครื่องหอม และเชิงเทียน ส่วนจะมีจำนวนเท่าใดนั้นก็แล้วแต่จะจัด และไม่จำเป็นต้องเป็นลวดลายเดียวกันทั้งโต๊ะ รวมทั้งอาจจะใช้วัสดุต่างกันมาจัดรวมกันก็ได้ เช่น เครื่องถ้วยจัดรวมกับเครื่องโลหะ เป็นต้น[๑]

---

๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑-๑๐๐.

๒. เครื่องปั้นดินเผาแบบตะวันตก ความนิยมใช้เครื่องปั้นดินเผาแบบตะวันตกนี้เห็นได้ชัดมากในสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยเริ่มมาจากราชสำนัก เครื่องปั้นดินเผาแบบตะวันตกจะค่อย ๆ เข้ามาแทนที่เครื่องปั้นดินเผาแบบจีนที่ค่อย ๆ เปลี่ยนบทบาทไปเป็นของสะสมดังกล่าวข้างต้นแล้ว เครื่องปั้นดินเผาแบบตะวันตกนี้อาจจะแบ่งได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ คือ ประเภท "สั่งซื้อ" และประเภท "สั่งทำ" ประเภทแรกนั้นคงจะไม่กล่าวถึงในรายละเอียด เพราะไม่มีความเกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมไทยโดยตรง ดังนั้น ในที่นี้จึงจะเน้นเฉพาะประเภทที่ ๒ เป็นสำคัญ การสั่งทำเครื่องปั้นดินเผาแบบตะวันตกก็มีความคล้ายคลึงกับการสั่งทำเครื่องปั้นดินเผาจากจีน กล่าวคือ เป็นการออกแบบไปสั่งทำที่ยุโรป เช่น ชุดชา กาแฟ จาน โถ เป็นต้น เครื่องปั้นดินเผาที่สั่งมาจากยุโรปชุดที่เด่น ๆ คือ

๒.๑ เครื่องถ้วยชุดจักรี เป็นชุดชาซึ่งรัชกาลที่ ๕ ทรงสั่งทำที่ประเทศฝรั่งเศส ในพ.ศ. ๒๔๓๐ เพื่อพระราชทานเป็นของชำร่วยและเป็นที่ระลึกในงานพระเมรุท้องสนามหลวง มี ๗ สี คือ แดง ขาว ชมพู เขียว น้ำเงิน เหลือง ดำ รวมทั้งสีเงินและสีทอง รวมเป็น ๙ สี ลายที่เขียนเป็นลายดอกไม้แบบยุโรปลายเดียวกัน ที่เรียกว่าชุดจักรี เพราะบนฝาเขียนรูปจักรี [๑]

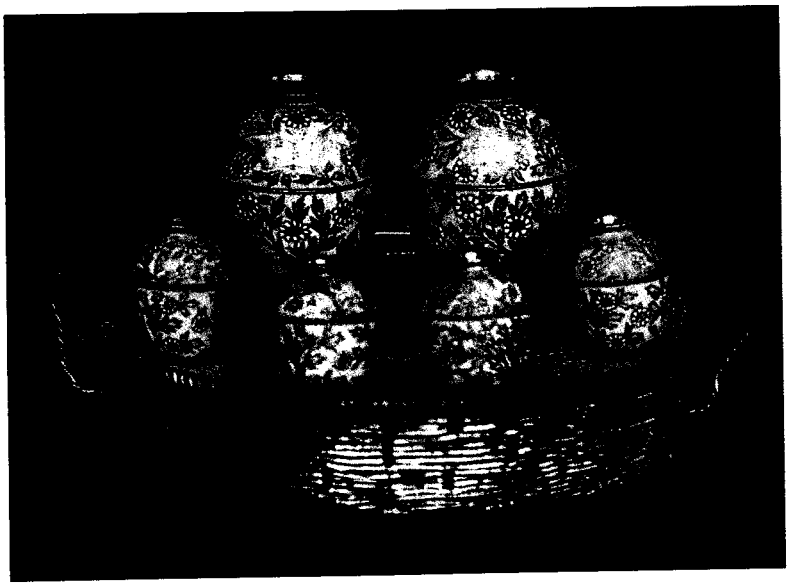

เครื่องถ้วยชุดจักรี
*(จาก สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานเรื่องเครื่องโต๊ะและถ้วยปั้น** (กรุงเทพมหานคร : ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพนายสุนทร ศรกุล วันที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๕๓๐), ไม่ปรากฏหน้า.)*

---

[๑] สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ), **เครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของสยาม**, หน้า ๑๒๓-๑๒๔ และ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานเครื่องโต๊ะและถ้วยปั้น**, หน้า ๙๓.

๒.๒ เครื่องกระเบื้องแซฟวร์ (Sèvres) รัชกาลที่ ๕ ได้เสด็จประพาสยุโรป ๒ ครั้ง คือ พ.ศ. ๒๔๔๐ และ พ.ศ. ๒๔๕๐ ในการเสด็จทั้ง ๒ ครั้งนี้ได้เสด็จทอดพระเนตรโรงงานเครื่องกระเบื้องแซฟวร์ที่ฝรั่งเศส ซึ่งมีชื่อเสียงระดับโลกด้วย ทางโรงงานได้ถวายเครื่องกระเบื้องเป็นชุดกาแฟที่สวยงามมาก ข้างใต้มีข้อความว่า Chateau de Tuilleries และต่อมารัชกาลที่ ๕ ทรงสั่งทำเครื่องกระเบื้องอีกหลายชิ้น อาทิเช่น ถ้วยชาพร้อมจานรองและจานกระเบื้องเคลือบสีน้ำเงินลายทอง มีอักษรพระนามย่อ จปร. ภายใต้พระมหาพิชัยมงกุฎ เป็นต้น[๑]

ชุดกาแฟกระเบื้องแซฟวร์

*(จาก **เครื่องกระเบื้อง** (กรุงเทพมหานคร : จัดแสดง ณ พระที่นั่งวิมานเมฆ พระราชวังดุสิต, ๒๕๒๖),หน้า ๑๙.)*

๒.๓ ชุดกาแฟกระเบื้องลายทองมีพระบรมฉายาลักษณ์ รัชกาลที่ ๕ ชุดนี้ไม่ปรากฏว่าทำที่ใด แต่เป็นการสั่งทำจากยุโรปในรูปแบบชุดกาแฟแบบตะวันตก ประกอบด้วยโถนม โถน้ำตาล ถ้วยและจานรอง[๒]

---

[๑] ธงทอง จันทรางศุ, **ของสวยของดีครั้งแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง** (กรุงเทพมหานคร : อักษรสัมพันธ์, ๒๕๓๑), หน้า ๒๐-๒๑ และ ๑๑๒-๑๑๓.

[๒] **เครื่องกระเบื้อง จัดแสดง ณ พระที่นั่งวิมานเมฆ พระราชวังดุสิต พุทธศักราช ๒๕๒๕** (กรุงเทพมหานคร : อักษรสัมพันธ์, ๒๕๒๖), หน้า ๘.

ชุดกาแฟกระเบื้องลายทองมีพระบรมฉายาลักษณ์รัชกาลที่ ๕
*(จาก **เครื่องกระเบื้อง** (กรุงเทพมหานคร : จัดแสดง ณ พระที่นั่งวิมานเมฆ พระราชวังดุสิต, ๒๕๒๖), หน้า ๘.)*

ในช่วงที่รัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสยุโรปนั้น ได้ทรงแต่งตั้งสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระอรรคราชเทวีผู้เป็นพระราชชนนีของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธสยามมกุฎราชกุมาร เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และทรงโปรดฯ ให้ออกพระนามสมเด็จพระนางเจ้าฯ ว่า สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการต่างพระองค์ และรับสั่งทั้งปวงให้เรียกว่า "พระราชเสาวนี" หลังจากนั้น ก็มีการสั่งทำจานกระเบื้องเขียนลายทองตรงกลางมีตราสัปตปดลเศวตฉัตร (ฉัตร ๗ ชั้น) และพระราชสัญจกรพระราชเสาวนีโดยสั่งทำจากออสเตรียและเยอรมัน[๑]

---

๑ ธงทอง จันทรางศุ, **ของสวยของดีครั้งแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง**, หน้า ๖๕.

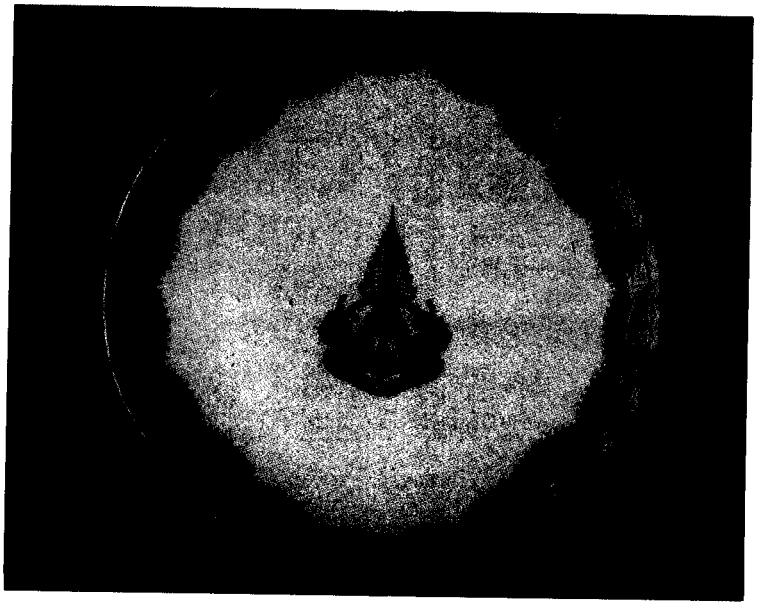

จานกระเบื้องตราพระราชเสาวนีย์
*(จาก **เครื่องกระเบื้อง** (กรุงเทพมหานคร : จัดแสดง ณ พระที่นั่งวิมานเมฆ พระราชวังดุสิต, ๒๕๒๖), หน้า ๑๑.)*

๒.๕ เครื่องกระเบื้องของสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี ชุดนี้สั่งทำที่ลอนดอน ประเทศอังกฤษ จากรอยัล วอร์เซสเตอร์ (Royal Worcester) ประกอบด้วย กา ถ้วยและจานรอง มีอักษรพระนามย่อ ส.ว. และ พระฉายาสาทิสลักษณ์ประดับ[๑]

เครื่องกระเบื้องฉลุ มีอักษรพระนามย่อ และพระฉายาสาทิสลักษณ์ของสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี
*(จาก **เครื่องกระเบื้อง** (กรุงเทพมหานคร : จัดแสดง ณ พระที่นั่งวิมานเมฆ พระราชวังดุสิต, ๒๕๒๖), หน้า ๑๒.)*

---

[๑] เครื่องกระเบื้อง จัดแสดง ณ พระที่นั่งวิมานเมฆ พระราชวังดุสิต พุทธศักราช ๒๕๒๕, หน้า ๑๒.

นอกจากเครื่องกระเบื้องชุดสำคัญๆ เหล่านี้แล้ว บรรดาเจ้านาย ขุนนาง อื่นๆ ก็มีการใช้เครื่องกระเบื้องตามแบบตะวันตกด้วยเช่นกัน เช่น เครื่องกระเบื้องเดรสเดน (Dresden) ซึ่งเรียกตามชื่อเมืองในเยอรมัน ถาดกระเบื้องแบบวิคตอเรียนของอังกฤษซึ่งมีความสวยงามทั้งรูปทรงและลวดลาย อาจจะเป็นรูปกลม รูปรีหรือรูปเหลี่ยม และพิมพ์ลวดลายเป็นรูปดอกไม้ ทิวทัศน์ สัตว์ ผลไม้ อย่างไรก็ตาม เครื่องกระเบื้องเหล่านี้ก็มีการสั่งทำในลวดลายที่ต้องการด้วยเช่นกัน เช่น โถและชามฝา เดรสเดนเขียนลายพระนามาภิไธยย่อ S ซึ่งคงเป็นพระนามาภิไธยย่อของพระมเหสีหรือพระราชโอรส พระราชธิดาพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง หรือถาดกระเบื้องพิมพ์อักษร "เจริญ" หรือ ลายพระบรมมหาราชวัง เป็นต้น[๑]

ต่อมาเครื่องปั้นดินเผาหรือเครื่องกระเบื้องแบบตะวันตกก็แพร่หลายมากขึ้นในหมู่คนทั่วไป รวมทั้งมีการแพร่หลายเพิ่มขึ้นของห้างจำหน่ายสินค้าเหล่านี้ในกรุงเทพฯ ด้วย ที่มีชื่อเสียงคือ ห้างไวด์เอเวเลดเลอ ซึ่งถือว่าเป็นห้างสรรพสินค้ารุ่นแรกของไทย ห้างนี้อยู่ที่ถนนเจริญกรุง แถบบางรัก ตรงข้าม

ห้างจำหน่ายสินค้าของชาวตะวันตกในกรุงเทพฯ ซึ่งมีสินค้าประเภท "ของนอก" จำหน่าย เช่น ถ้วยชา กาแฟ จาน แจกัน เป็นต้น
(จาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

---

๑ "เดรสเดน อีกหนึ่งรอยอดีต" และ "กระเบื้องที่สืบสาวประวัติศาสตร์", **คอลเล็คชั่น แอนด์ เฮาส์** ๓ (ฉบับที่ ๑๗, ๒๕๓๕) : ๒๖-๔๔.

ปากซอยวัดม่วงแค[๑] ซึ่งบริเวณนี้ถือว่าเป็นย่านที่อยู่อาศัยของชาวตะวันตกในกรุงเทพฯ ขณะนั้น บรรดา "ของนอก" ซึ่งเป็นสินค้าอุปโภคบริโภคของผู้ที่มีฐานะดีทั้งต่างชาติ และคนไทย สามารถจะหาซื้อได้ที่นี่ รวมทั้งเครื่องโต๊ะเนื้อบางขาวสะอาดที่มีลวดลายสวยงามด้วย[๒]

ในระยะนี้ นอกจากจะมีการใช้ทั้งเครื่องปั้นดินเผาทั้งแบบจีนและตะวันตกแล้ว ยังมีการใช้ภาชนะในประเภทเดียวกันนี้ แต่ทำจากวัสดุอื่นด้วย ที่สำคัญคือ เครื่องแก้วโดยมีใช้ทั้งในราชสำนัก และในหมู่สามัญชนทั่วไปด้วยเช่นกัน

เจ้าดารารัศมี พระราชชายาในรัชกาลที่ ๕
และโต๊ะเครื่องแป้งที่เห็นถึงการใช้เครื่องแก้วแบบต่าง ๆ
(จาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

---

๑ เสฐียรโกเศศ, **ฟื้นความหลัง** (กรุงเทพมหานคร : เทียนวรรณ, ๒๕๓๑), หน้า ๒-๓.

๒ ลาวัณย์ โชตามระ, "ห้างสรรพสินค้าในเมืองไทย ๒", **เซ็นทรัล พรีเมียร์** ๒(กันยายน-ตุลาคม ๒๕๓๔) : ๒๕.

ในส่วนของเครื่องปั้นดินเผาในระดับพื้นบ้านนั้นคงไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่กล่าวไปแล้วมากนัก เพราะแนวโน้มใหญ่ของความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในระยะนี้คือ การรับอิทธิพลตะวันตก อิทธิพลตะวันตกที่เข้ามานี้ไม่น่าจะส่งผลโดยตรงต่อเครื่องปั้นดินเผาในระดับพื้นบ้านในลักษณะของรูปแบบและวัตถุประสงค์ของการใช้งาน ชาวบ้านยังคงมีการใช้เครื่องปั้นดินเผาในชีวิตประจำวันในลักษณะเดิม เช่น หม้อ กระถาง กระเบื้อง เป็นต้น ดังปรากฏในหนังสือแนะนำประเทศไทยซึ่งส่งของไปร่วมแสดงในงานแสดงนิทรรศการที่จัดขึ้นเพื่อเฉลิมฉลองการซื้อรัฐหลุยเซียน่า สหรัฐอเมริกาว่า

"...ไทยมีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาแบบไม่เคลือบเป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่แล้วเพื่อการใช้สอยภายในท้องถิ่น เช่น โอ่ง หม้อ ชาม กระถาง เป็นต้น โดยเป็นเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดา สีแดงตามธรรมชาติ ... กระเบื้องมีความหนาประมาณ $\frac{1}{8}$ นิ้ว และมีขนาด ๓x๔ นิ้ว ส่วนมากผลิตเพื่อใช้ในท้องถิ่นเช่นเดียวกัน ..." [๑]

จึงอาจจะกล่าวได้ว่าในส่วนของเครื่องปั้นดินเผาในระดับพื้นบ้านนั้นคงไม่มีอะไรเด่นมากนัก เพราะคนเหล่านี้ยังไม่ได้สัมผัสกับอิทธิพลตะวันตก ซึ่งส่วนมากแล้วแพร่หลายอยู่เฉพาะในหมู่ชนชั้นสูง และในเมืองใหญ่เป็นสำคัญ

เครื่องจักสาน

เนื่องจากเครื่องจักสานเป็นผลิตภัณฑ์ที่ใช้ในระดับพื้นบ้านเป็นส่วนมาก จึงไม่ปรากฏความเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดในระยะการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก คงเป็นลักษณะเดียวกับเครื่องปั้นดินเผาในระดับพื้นบ้านดังกล่าวแล้ว การใช้เครื่องจักสานในชีวิตประจำวันนั้นปรากฏตัวอย่างที่เห็นได้ในพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๕ ที่เสด็จประพาสตามหัวเมืองต่างๆ และได้ทรงบรรยายถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ตามแต่ละท้องถิ่นไว้ เช่น คราวเสด็จประพาสไทรโยค ก็ทรงบรรยายถึงชาวบ้านนำของใส่กระจาดมาถวาย[๒] มีการบรรจุขนมใส่ชะลอม[๓] เป็นต้น นอกจากนี้แล้วภาพถ่ายต่างๆ ในระยะนี้ก็

---

๑ A.Cecil Carter, **The Kingdom of Siam** (New York : The Knickerbocker Press, 1904), p. 28.

๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค** (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๑๘๙.

๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๑.

สะท้อนให้เห็นถึงการใช้เครื่องจักสานในวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ซึ่งโดยทั่วไปแล้วก็อยู่ในขอบเขตของเครื่องจักสานที่ได้แบ่งประเภทไว้ในบทที่ ๑ นั่นเอง

เครื่องจักสานที่มีลักษณะเด่นเฉพาะตัวอันเป็นที่รู้จักกันดีในเวลาต่อมาและมีหลักฐานว่ามีมาแล้วตั้งแต่ระยะนี้ คือ

๑ เครื่องจักสานย่านลิเพา เครื่องจักสานย่านลิเพาเป็นศิลปหัตถกรรมชั้นเยี่ยมของชาวใต้โดยเฉพาะนครศรีธรรมราช กล่าวกันว่ามีมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแล้ว แต่หลักฐานเท่าที่ปรากฏนั้นพบได้ในสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยมีภาพถ่ายหลายภาพของบรรดาเจ้านายในราชสำนักที่มีเครื่องจักสานย่านลิเพาปรากฏอยู่ด้วย

สตรีชั้นสูงในสมัยรัชกาลที่ ๕ บนโต๊ะด้านหลังมีกระเป๋าลักษณะเดียวกับกระเป๋าย่านลิเพาในปัจจุบัน *(จาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)*

พระธิดาในสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่องใบซ้ายสุดมีลักษณะเหมือนย่านลิเพา *(จาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)*

ย่านลิเพาเป็นพืชพันธุ์ไม้เลื้อยชนิดหนึ่ง ขึ้นอยู่ตามป่าตามธรรมชาติ มีสีน้ำตาลเข้ม สีนาก และสีดำ ลำต้นเหนียวมีความทนทานดี ใช้ผูกมัดเครื่องใช้ต่าง ๆ และสานเป็นภาชนะแทนหวายได้ อาจเรียกชื่อได้หลายอย่าง คือ ย่านลิเพา ย่านนิเพา ย่านยายเพา ย่านลำเพา หรือย่านเพา ก็มี ย่านลิเพามี ๒ ชนิดคือ ย่านลิเพาเล็ก และย่านลิเพาใหญ่ ย่านลิเพาเล็กมีลักษณะหงิกงอ เกี่ยวพันกันยุ่งเหยิงใช้ทำเครื่องใช้ไม่ได้ นิยมใช้ผูกมัดเครื่องมือเครื่องใช้เท่านั้น ส่วนย่านลิเพาใหญ่ลำต้นโตกว่าและไม่คดงอมากนัก ดังนั้นชนิดนี้จึงนิยมนำไปจักสานทำเครื่องใช้ต่าง ๆ

การจักสานย่านลิเพานั้น ขั้นแรกจะต้องเลือกหาย่านลิเพาที่แก่จัด มีขนาดยาวพองาม เด็ดใบทิ้งแล้วฉีกย่านลิเพาออกเป็น ๒ ซีก เอาไส้ในออกทิ้ง จากนั้นลอกเปลือกออกแล้วแขวนในที่ร่มจนกระทั่งค่อย ๆ แห้งไปเอง ขั้นต่อไป คือ การทำให้ย่านลิเพามีขนาดเท่ากันโดยการขูดเกลาตกแต่งใหม่ ซึ่งมีวิธีง่าย ๆ คือ เจาะรูบนวัสดุอะไรก็ได้ในขนาดที่ต้องการ แล้วสอดย่านลิเพาลงไปในรูนั้น และดึงออกมาอีกด้านหนึ่ง จะได้ย่านลิเพาที่มีเส้นเท่า ๆ กัน จากนั้นก็นำมาสานภาชนะหรือเครื่องใช้ตามต้องการ ความสวยงามของเครื่องใช้ย่านลิเพาอยู่ที่ความประณีตของรูปทรงและลวดลายที่สวยงาม[๑]

---

๑ วิเชียร ณ นคร และคนอื่น ๆ, **นครศรีธรรมราช** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๒๑), หน้า ๒๘๑-๒๘๓.

การแพร่หลายของเครื่องจักสานย่านลิเพาเข้ามากรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น ก็เนื่องมาจากในช่วงระยะนี้ คือ เวลาที่มีการปฏิรูปการปกครองซึ่งโยงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง นครศรีธรรมราชอยู่ในฐานะ ๑ ในหลายๆ หัวเมืองที่รวมเป็นมณฑลนครศรีธรรมราช โดยมีเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ออกไปเป็นสมุหเทศาภิบาล ในการนี้เจ้าพระยายมราชได้สนับสนุนการฟื้นฟูเครื่องจักสานย่านลิเพาที่ใช้ในวัตถุประสงค์ต่างๆ เช่น เชี่ยนหมาก พาน ปั้นชา กล่อง เป็นต้น โดยนำเข้ามาเผยแพร่ในกรุงเทพฯ ด้วย[๑]

๒. งอบ งอบจะมีมาแต่เมื่อใดนั้นไม่มีหลักฐานปรากฏแน่นอน แต่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ นี้มีภาพถ่ายเจ้านายกำลังทำนาและทรงสวมงอบด้วย งอบเป็นเครื่องสวมศีรษะกันแดดแบบหมวกใช้กันมากในภาคกลางซึ่งผู้คนมีอาชีพทำเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ สมเด็จฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงกล่าวไว้ในลายพระหัตถ์ถึงสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเมื่อวันที่ ๑๕ มกราคม ๒๔๘๐ ในหนังสือสาส์นสมเด็จ ว่า

"... ครั้งไปขุดอ้ายพังๆ ที่กรุงเก่าเพื่อดูอะไรเล่นเกล้ากระหม่อมไปเป็นลม พิจารณาหาเหตุก็เห็นว่าคงเป็นเพราะด้วยใส่หมวกสักหลาด มันเป็นหมวกสำหรับเมืองหนาว โดยปรารถนาจะให้ไอร้อนที่ออกจากหัวขังอยู่อบหัวให้มีความสุข เอามาใช้เมืองเราผิดประเภทจึงทำเจ็บ สังเกตเห็นแม่ค้าชาวเรือเขาใส่งอบเที่ยวไปกลางแดดวันยังค่ำ ดูเขายิ้มแย้มแจ่มใสดี นึกดูเห็นเหตุว่าเพราะงอบไม่ได้ครอบคลุมหุ้มศีรษะ มีลมพัดผ่านรังงอบไปได้ จึงซื้องอบไว้ใส่ไปเที่ยว ตั้งแต่นั้นก็ไม่เป็นลมอีกเลย..."[๒]

นับว่าผู้ออกแบบงอบขึ้นใช้นั้นสามารถออกแบบให้สอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอยได้อย่างสมบูรณ์ คือ ทำให้อากาศถ่ายเทพัดผ่านศีรษะได้ ไม่ทำให้เกิดความร้อนอบศีรษะเหมือนการใส่หมวก ทำให้ชาวไร่ชาวนาสามารถสวมงอบอยู่กลางแดดได้เป็นเวลานานๆ งอบในภาคกลางรูปทรงจะคล้ายกันแทบทุกจังหวัด ปัจจุบันยังมีการทำอยู่หลายแห่ง แต่แหล่งใหญ่อยู่ที่อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา[๓]

---

๑ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, **ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน**, หน้า ๓๓๘.

๒ อ้างจาก วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, **เครื่องจักสานในประเทศไทย**, หน้า ๔๙.

๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

เจ้านายในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงทำนาและสวมงอบ
(จาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

เสื่ออันเป็นสินค้าที่ขึ้นชื่อของจังหวัดจันทบุรี จนกระทั่งปัจจุบันนี้ก็มีหลักฐานว่ามีแล้วในสมัยรัชกาลที่ ๕ ด้วยเช่นกัน ในการเสด็จประพาสจันทบุรีใน พ.ศ. ๒๔๑๙ รัชกาลที่ ๕ ทรงอธิบายถึงการช่างและการค้าขายที่จันทบุรีไว้โดยสินค้าชนิดหนึ่งที่ทรงพรรณนาไว้ คือ เสื่อ เสื่อจันทบุรีขณะนั้นมี ๔ แบบคือ[๑]

วิธีทำ คือ ตัดต้นคล้ามาจักเอาแต่ผิว ผึ่งแดดไว้ให้แห้งแล้วจึงสานเป็นเสื่อ เสื่อคล้านี้ไม่ได้ทำขายในท้องตลาด เมื่อผู้ใดต้องการก็จะสั่งทำตามขนาดที่ต้องการ

เสื่อกกมีแหล่งทำที่แกลง วิธีทำคือ ถอนต้นกกมาผึ่งแดดไว้ให้แห้งเพื่อจะให้เป็นนวล เมื่อแห้งแล้วเก็บมัดไว้ จะสานเมื่อใดก็เอา

---

๑ บุนนาค พยัคฆเดช (ผู้รวบรวม), **พระบรมราชาธิบาย ของรัชกาลที่ ๕** (พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๕), หน้า ๔๐๓-๔๐๔.

วางบนเขียงแล้วใช้สากทุบให้แบน ต้องทำเฉพาะเวลาเช้า ถ้าสายแล้วกกจะกรอบทำไม่ได้

เสื่อกกแดงเป็นงานของพวกญวน ซึ่งมีเฉพาะที่จันทบุรีนี้ วิธีทำคือ เอาต้นกกมาจักให้เล็ก ผึ่งแดดให้แห้งแล้วย้อมสีต่าง ๆ ตามที่จะให้เป็นลาย เช่น สีแดงย้อมด้วยน้ำฝาง สีดำย้อมด้วยหมึก สีเหลืองย้อมด้วยขมิ้น สีน้ำเงินย้อมด้วยคราม เป็นต้น แล้วเอาเข้าสะดึงทอเป็นลวดลายต่าง ๆ

วิธีทำคือ เอาก้านดอกอ้อมาผ่าเหลาแล้วทอเป็นเสื่อ เสื่อชนิดนี้จะเป็นสีเหลืองโดยไม่ต้องย้อม

เสื่อจันทบุรีนี้มีมาตั้งแต่เมื่อใดนั้นยากจะระบุเวลาได้ ถึงแม้ว่าในนิราศเมืองแกลงของสุนทรภู่จะบรรยายถึงการสานเสื่อที่แกลง แต่ก็ไม่ได้อธิบายรายละเอียดไว้ว่าเป็นเสื่อชนิดใด ในสมัยรัชกาลที่ ๕ นี้ได้อธิบายอย่างละเอียดพอสมควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเสื่อกกแดงของพวกญวนนั้นอาจจะเรียกได้ว่าเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของจันทบุรีจนกระทั่งปัจจุบันนี้

นอกจากเครื่องจักสานที่เป็นผลิตภัณฑ์เด่น ๆ ตามท้องถิ่นต่าง ๆ ดังตัวอย่างเหล่านี้แล้ว ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ยังปรากฏมีแหล่งทำเครื่องจักสานอีกแห่งหนึ่งที่มีการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ด้วยนั่นคือ เครื่องจักสานฝีมือนักโทษ ซึ่งแทบจะเป็นสัญลักษณ์ของสินค้าจากเรือนจำที่รู้จักกันดีมาช้านานแล้ว ในสมัยรัชกาลที่ ๕ นี้ คาร์ล บ็อคได้บันทึกถึงเครื่องจักสานของนักโทษในกรุงเทพฯ ไว้ว่า

"...เขาใช้พวกนักโทษสร้างถนน ซ่อมและทำความสะอาดถนนภายในบริเวณกำแพงเมือง รวมทั้งภายในพระบรมมหาราชวังด้วย...เราจะเห็นพวกนักโทษทำงานต่าง ๆ กัน มีงานจักสาน เช่น ทำถาดบุหรี่ด้วยหวายอย่างดีและทำด้วยฝีมือประณีตงามยิ่ง อยู่ตามข้างถนนเกือบทุกแห่งในตอนกลางวัน ... พวกนักโทษได้รับอนุญาตให้ขายสิ่งของที่ตนประดิษฐ์ขึ้นได้..." [๑]

เครื่องจักสานฝีมือนักโทษนี้มีในต่างจังหวัดด้วย ดังปรากฏจากพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๕ เมื่อเสด็จประพาสราชบุรี อันเป็นส่วนหนึ่งของการเสด็จประพาสไทรโยค ครั้งที่ ๓ ใน พ.ศ. ๒๔๓๑ ว่า

---

[๑] คาร์ล บ็อค, **ท้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง**, แปลโดย เสฐียร พันธรังษี และอัมพร ทีขะระ (กรุงเทพมหานคร : ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๒๙), หน้า ๒๒.

"... ริมคงคาเป็นตลาดแผงกราดราย มีของสดสารพัดไม่ขัดขวาง ... ล้วนสินค้ามาแต่ในนคร เว้นแต่ตอนจักสานพานจะดีเป็นของคนโทษทำขาย ลำไพ่ ดูพอใช้หลายอย่างตาห่างถี่ ..." [๑]

เมื่อพิจารณาเครื่องจักสานที่เด่นๆ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ แล้วจะเห็นว่าไม่อาจเรียกได้ว่าได้รับอิทธิพลตะวันตกโดยตรงแบบเครื่องปั้นดินเผาที่ได้กล่าวไปแล้ว ประเด็นที่อาจจะเกี่ยวข้องโดยทางอ้อมคือ เครื่องจักสานอันเป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านนี้ได้เป็นที่รู้จักหรือเผยแพร่เข้ามากรุงเทพฯ มากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ และท้องถิ่นต่างๆ มีมากขึ้น โดยอาจจะเนื่องมาจากความก้าวหน้าทางการติดต่อสื่อสาร ตลอดจนมีการโยงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางภายหลังการปฏิรูปการปกครองเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

ดอกไม้ประดิษฐ์

ระยะนี้นับว่าเป็นความเคลื่อนไหวครั้งสำคัญในเรื่องดอกไม้ประดิษฐ์ ซึ่งมีทั้งดอกไม้ประดิษฐ์แบบไทยและการรับอิทธิพลจากตะวันตกเข้ามาด้วย ในส่วนของดอกไม้ประดิษฐ์แบบไทยโบราณนั้นยังคงมีศูนย์กลางอยู่ที่พระบรมมหาราชวังเช่นเคย โดยเป็นที่ฝึกสอนและถ่ายทอดความรู้ทางด้านนี้ ดังบันทึกของ มจ. พูนพิศมัย ดิศกุล ว่า

"... ในสมัยก่อนรัชกาลที่ ๖ ขึ้นไปนั้น ในพระบรมมหาราชวังคือมหาวิทยาลัยของผู้หญิงเรานี่เอง และตามตำหนักพระมเหสี เจ้านายและเจ้าจอมก็เป็นวิทยา (Colleges) ของผู้หญิง เพราะการเล่าเรียนทุกชนิดตั้งแต่อ่าน เขียน เย็บเสื้อผ้า ปักสะดึง ร้อยดอกไม้ ปอกลูกไม้ ทำกับข้าวของกิน ทั้งฝึกหัดกิริยาวาจา จะเรียนได้จากในวังทุกสิ่ง..." [๒]

พระบรมมหาราชวัง หรืออีกนัยหนึ่งหมายถึงราชสำนักฝ่ายในในช่วงรัชสมัยรัชกาลที่ ๕ นี้ ประกอบด้วยตำหนักเจ้านายหลายพระองค์ที่ทรงมีชื่อเสียงในงานทางด้านศิลปหัตถกรรมสำหรับสตรีในด้านต่างๆ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับดอกไม้ประดิษฐ์นี้ก็มีผู้มีฝีมือหลายท่าน อาทิเช่น สมเด็จกรมพระยา-

---

๑ อ้างจาก "เหตุการณ์เมืองราชบุรี", **บันทึกเมืองราชบุรี** (ราชบุรี : จังหวัดราชบุรี, ๒๕๓๔), หน้า ๖๙.

๒ มจ.พูนพิศมัย ดิศกุล. **สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น** (กรุงเทพมหานคร : มีเดียโฟกัส, ๒๕๓๔), หน้า ๒๖๓.

สุดารัตนราชประยูร พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในชั้นผู้ใหญ่ซึ่งรัชกาลที่ ๕ ทรงนับถือว่าเป็น "เสด็จยาย" กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ์ ผู้ทรงเป็นพระเชษฐภคินีเจ้านายพระองค์นี้ทรงมีความสามารถในการดัดแปลงการร้อยตาข่ายเฟื่องห้อยของเก่าเป็นแบบแปลกๆ เช่น ระย้าแปลง พวงแก้ว วิมานพระอินทร์ และวิมานแท่น เป็นต้น[๑] ส่วนพระมเหสี ตลอดจนพระสนมเจ้าจอมนั้น สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงมีฝีมือในด้านนี้เป็นอย่างสูง เล่ากันว่าทรงประดิษฐ์งานฝีมือดอกไม้ที่เป็นของใหม่แปลก คือ พวงมาลัยโซ่ซึ่งคล้องคอม้าทรงในวันเปิดพระบรมรูปทรงม้า[๒] ในด้านการประดิษฐ์ดอกไม้ประเภทมาลัยนี้ท่านผู้มีฝีมืออย่างยิ่งอีกผู้หนึ่ง คือ เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ (เจ้าจอมมารดาแพ) พระสนมเอก[๓] ส่วนในรุ่นพระราชธิดานั้น สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงสุทธาทิพยรัตนสุขุมขัตติยกัลยาวดี กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์ พระราชธิดาพระองค์ใหญ่ในพระนางเจ้าสุขุมาลย์มารศรีพระราชเทวีทรงมีชื่อเสียงในการดัดแปลงการร้อยพวงมาลัยอีกพระองค์หนึ่ง กล่าวคือ การร้อยพวงมาลัยแต่เดิมนั้นนิยมร้อยเป็นพวงคล้องติดกันไป สมเด็จเจ้าฟ้าพระองค์นี้ทรงประดิษฐ์มาลัยสองชายขึ้น รวมทั้งทรงประดิษฐ์พวงมาลัยที่ผูกห้อยกับริบบิ้นซึ่งเป็นที่นิยมกันมาจนปัจจุบันนี้[๔]

ในส่วนของการประดิษฐ์ดอกไม้นี้เข้าใจว่าคงจะมีการสืบทอดความชำนาญหรือสืบตระกูลมาแต่โบราณ โดยเป็นที่น่าสังเกตว่า เจ้าคุณประยูรวงศ์และสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์ นั้นต่างก็มีความผูกพันทางสายโลหิตอย่างใกล้ชิดกับเจ้าคุณตานี เจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ ๑ ดังได้กล่าวแล้ว ดังสามารถพิจารณาสาแหรกการสืบสายตระกูลได้ดังนี้ คือ[๕]

---

๑ วิทย์ พิณคันเงิน, **ศิลปกรรมและการช่างของไทย**, หน้า ๒๑๗-๘.

๒ นางอมรดรุณารักษ์ (อุทุมพร วีระไวทยะ), "พระราชชีวประวัติส่วนพระองค์ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง," ใน **อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิง ขจร ภะรตราชา ท.จ.ว.** (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๒๒๒ และลาวัณย์ โชตามระ, **ในรั้ว-ในวัง** (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๑๔๕.

๓ วิทย์ พิณคันเงิน, **ศิลปกรรมและการช่างของไทย**, หน้า ๒๑๘.

๔ ลาวัณย์ โชตามระ, **รัดเกล้า** (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๐๖), หน้า ๓๔.

๕ จากข้อมูลใน ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, **สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ มหาบุรุษ เล่ม ๑** (พระนคร : ม.ป.ท., ๒๕๐๔), หน้า ๗๗, ๑๓๒-๑๓๔.

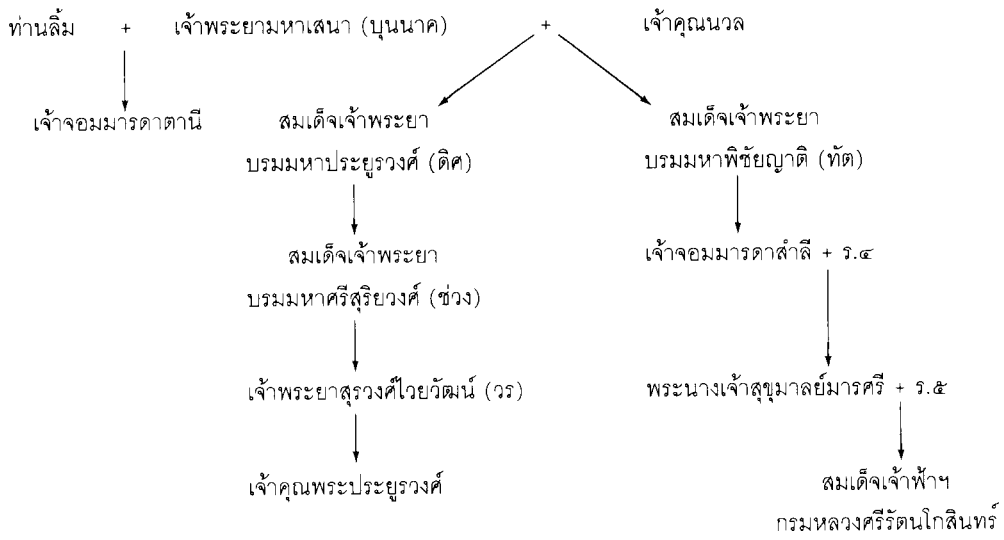

ดังนั้นจึงน่าจะเป็นไปได้ว่าความรู้ความชำนาญในด้านนี้ได้สืบทอดกันมาตามสายตระกูล อีกตระกูลหนึ่งที่มีชื่อเสียงทางการประดิษฐ์ดอกไม้ คือ ตระกูลมาลากุล ต้นตระกูลนี้คือ สมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลากรมพระยาบำราบปรปักษ์ พระราชโอรสในรัชกาลที่ ๒ และเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี ท่านผู้นี้ทรงรักการช่างมากและได้ทรงมีส่วนวางรากฐานกิจการช่างไทยพระองค์หนึ่ง ทรงมีความเป็นศิลปินในหลายๆ ด้าน อาทิเช่น ดนตรี ละคร โดยเฉพาะทางด้านช่างนั้นทรงเป็นช่างฝีมือที่มีความชำนิชำนาญมาก ดังปรากฏในโคลงเฉลิมพระเกียรติซึ่งหม่อมเจ้ากรรเจียกในกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศ พระราชโอรสในรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงแต่งไว้ว่า

หัตถการชาญเชี่ยวล้ำ เลิศหา เทียมเอย
เอกช่างในอยุทธยา หนึ่งแท้
สลักลายเลิศลายนา นาเนก อย่างนอ
เทวรูปทรงปั้นแม้ แม่นแม้ดุจเป็น

อนึ่งเหลามีดตอกด้าม งามสม
และหย่องซอน่าชม เชิดช้อย
แบบแผนลวดลายคม สันยิ่ง
รามราพภาพใหญ่น้อย วิจิตรล้ำเลขา[๑]

---

[๑] ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, **พระประวัติ และงานสำคัญของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ (ภาคต้น)** (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๔), หน้า ๒๐๓.

ความสามารถทางการช่างและศิลปหัตถกรรมนี้ได้สืบทอดมายังพระโอรสด้วย คือ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรปักษ์ (ม.จ.จร หรือต่อมาสถาปนาเป็น พระองค์เจ้าขจรจรัสวงศ์) ได้เคยทรงบัญชาการช่างสิบหมู่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ระยะหนึ่งด้วย[๑] พระธิดาของกรมหมื่นปราบปรปักษ์ ๔ คน ก็ได้เป็นเจ้าจอมในสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยสังกัดในพระตำหนักของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ผู้ทรงมีฝีมือทางด้านการประดิษฐ์ดอกไม้เป็นอย่างสูง เจ้าจอมทั้ง ๔ นี้คือ ม.ร.ว.แป้น ม.ร.ว.ปั้ม ม.ร.ว.แป้ม และ ม.ร.ว.แป้ว[๒] โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เจ้าจอม ม.ร.ว.ปั้ม หรืออีกนามหนึ่งคือ ท้าววรคณานันท์นั้น ก็มีชื่อเสียงทางด้านการร้อยพวงมาลัยอย่างหาผู้ใดเทียบได้ยาก ผู้สืบตระกูลในรุ่นต่อมาคือ ม.ล.ป้อง และ ม.ล.ปอง มาลากุล ก็เป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านดอกไม้ประดิษฐ์ประเภทต่างๆ ทั้งดอกไม้สด ดอกไม้กระดาษ ดอกไม้ผ้า ตลอดจนบุหงารำไปและต่อมาก็ได้ก่อตั้งโรงงานสตรีวิสุทธคาม สอนวิชาการช่าง และการเรือนที่ถนนดำรงรักษ์ เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร โดยโรงเรียนนี้ได้เป็นแหล่งอบรมถ่ายทอดความรู้เรื่องดอกไม้ประดิษฐ์แก่ผู้มีชื่อเสียงในการประดิษฐ์ดอกไม้ในปัจจุบันอีกจำนวนมาก[๓]

ในส่วนของดอกไม้ประดิษฐ์ที่ได้รับอิทธิพลมาจากตะวันตกนั้น อาจจะแบ่งตามประโยชน์ในการใช้สอยได้ดังนี้ คือ

๑. ดอกไม้ที่จัดตกแต่งสถานที่ ดอกไม้ตกแต่งสถานที่ซึ่งได้รับอิทธิพลจากตะวันตกนี้ จะเป็นไปในลักษณะของการจัดแจกัน หรือจัดดอกไม้ในภาชนะต่างๆ หรือจัดดอกไม้ประดับโต๊ะอาหาร เป็นต้น ดังปรากฏว่าสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงจัดดอกไม้เป็นรูปพญานาคเลื้อยไปตามโต๊ะเสวยในงานพระราชทานเลี้ยงแขกต่างประเทศ[๔] นอกจากนี้สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์ก็เป็นอีกพระองค์หนึ่งที่ดัดแปลงการจัดดอกไม้ตกแต่งสถานที่มาเป็นแบบตะวันตก ประกอบด้วยการจัดแจกันและดอกไม้

---

[๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๒.

[๒] นางอมรดรุณารักษ์ (อุทุมพร วีระไวทยะ), "พระราชชีวประวัติส่วนพระองค์ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง", หน้า ๒๐๐.

[๓] กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, **ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทยประเภทดอกไม้ประดิษฐ์** (กรุงเทพมหานคร : เอกสารประกอบงานนิทรรศการแสดงความก้าวหน้าของอุตสาหกรรมไทย เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี, ๒๕๒๕), หน้า ๑-๒ และ สมพร ศรีสุกปลั่ง, "หอมกลิ่นบุหงาลีลารำไป", หน้า ๖๐.

[๔] วิทย์ พิณคันเงิน, **ศิลปกรรมและการช่างของไทย**, หน้า ๒๑๘.

ม.จ.หญิง อุไรวรรณ ทองใหญ่ พระธิดา กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม และทรงเป็นข้าหลวงในพระตำหนัก สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงร้อยพวงมาลัย
(จาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

แซม ซึ่งเป็นที่พอพระราชหฤทัยของรัชกาลที่ ๕ เป็นอย่างมาก[๑] หลักฐานที่เห็นได้ชัดเจนถึงการจัดแจกันตกแต่งสถานที่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ นี้คือ รูปภาพ เมื่อครั้งสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงประชุมคณะเสนาบดีครั้งทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ตรงกลางโต๊ะก็เป็นแจกันขนาดใหญ่จัดดอกไม้แบบฝรั่ง

ม.จ.หญิงจงจิตรถนอม ดิศกุล ก็ทรงเป็นผู้มีความสามารถในทางการจัดดอกไม้แบบตะวันตกอีกพระองค์หนึ่งด้วย ดังปรากฏว่าเมื่อครั้งที่ ดุ๊ก โยฮัน อัลเบรกต์ ผู้สำเร็จราชการเมืองบรัลซวิก เยอรมันและพระชายา ได้เสด็จเยือนกรุงเทพฯ ในเดือนมกราคม รศ.๑๒๘ นั้น ม.จ.หญิงจงจิตรถนอม ดิศกุลได้ทรงจัดดูแลเกี่ยวกับดอกไม้ในคราวนี้ด้วย ดังที่ทรงบันทึกไว้ว่า

---

๑ ลาวัณย์ โชตามระ, **รัดเกล้า**, หน้า ๑๓–๑๔.

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงประชุมเสนาบดี
คราวรัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๔๐ ตรงกลางโต๊ะ จะเห็นมีแจกันใหญ่แบบตะวันตก
(จาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

"... ข้าพเจ้าต้องดูแลจัดดอกไม้ โต๊ะ และทำดอกไม้เป็นบุหงาถวายดัชเชสส์ทุกวันๆ ระหว่างอยู่เมืองเพชรบุรี ข้าพเจ้าได้อาศัยคุณข้าหลวงของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ๔ คน ช่วยในการจัดทำดอกไม้ ข้าพเจ้ามีช่างดอกไม้ไปด้วย ๒ คน ที่เคยเป็นข้าหลวงของสมเด็จพระปิตุจฉา ... พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ์ได้ทรงจัดดอกไม้แบบโบราณ ๒ ชั้น และชั้นเดียว ส่งจากกรุงเทพฯ ไปแขวนบนพระที่นั่งเพชรภูมิไพโรจน์..." [๑]

---

[๑] มจ.หญิง จงจิตรถนอม ดิศกุล, "การรับดุ๊กโยฮันอัลเบรกต์ รศ. ๑๒๘", **พระราชนิพนธ์และพระนิพนธ์** (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพิพิธภัณฑ์วังวรดิศ พระญาติและมิตรของหม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล จัดพิมพ์ถวายเป็นที่ระลึกในงานฉลองพระชันษาครบ ๘๔ พรรษา เมื่อ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๓, ๒๕๒๓), หน้า ๑๓๖, ๑๓๗.

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าในระยะนี้มีการจัดดอกไม้ทั้งแบบดั้งเดิมของไทยและเริ่มมีดอกไม้จากอิทธิพลตะวันตกเข้ามา เพราะมิเช่นนั้นคงไม่เรียกดอกไม้ของกรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ์เป็นแบบ "โบราณ"

[illegible] ปรากฏว่ามีการนำประเพณีการวางพวงมาลาในงานศพมาใช้ด้วย โดยปรากฏมีพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ ๖ ที่ทรงมีไปถึงสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเกี่ยวกับงานพระบรมศพรัชกาลที่ ๕ ว่า

"... ฉันได้ลงไปที่พระมหาปราสาท และนั่งอยู่จนเกือบบ่าย ๑ นาฬิกา ในระหว่างนั้น คนได้ขึ้นไปถวายบังคมมิได้ขาดเลย กิริยามารยาทเรียบร้อยดี บางคนก็มีพวงมาลา หรือ ดอกไม้ขึ้นไปถวายเป็นราชสักการะด้วย ..." [๑]

อย่างไรก็ตาม พวงมาลาที่ปรากฏในงานพระบรมศพรัชกาลที่ ๕ นี้ คือ พวงมาลาเงิน พวงมาลาทอง ดังปรากฏในการบรรยายเครื่องประกอบราช-อิสริยยศต่าง ๆ คือ

"... ประดับด้วยเครื่องประกอบอิสริยยศ เครื่องสูง อภิรุมชุมสาย ฉัตรทองพุ่มดอกไม้ทอง เชิงเทียนทอง พวงมาลาทอง พวงมาลาเงิน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (หมายถึงรัชกาลที่ ๖) และ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินนานาประเทศ ผู้เป็นสัมพันธไมตรี ทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ กับข้าราชการฝ่ายในฝ่ายหน้าและพ่อค้าประชาชนได้ถวายสักการะ" [๒]

[illegible] ในขบวนแห่รถยนต์ในงานรัชมังคลาภิเษก หรืองานพิธีเปิดพระบรมรูปทรงม้า ได้ปรากฏมีภาพการตกแต่งรถบุปผาชาติของบรรดาเจ้านาย ขุนนาง รวมทั้งรถของชาวต่างประเทศเข้าร่วมงานด้วย [๓]

---

[๑] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ ๖ ทรงชมเชยสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ", **พระราชนิพนธ์ และพระนิพนธ์**, หน้า ๑๘๐.

[๒] "ประกาศเรื่องการพระเมรุมาศพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", อ้างจาก น.อ.สมภพ ภิรมย์ รน., **พระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุสมัยกรุงรัตนโกสินทร์**, หน้า ๒๐๓.

[๓] **พระราชนิพนธ์และพระนิพนธ์**, หน้า ๑๗๑-๑๗๕.

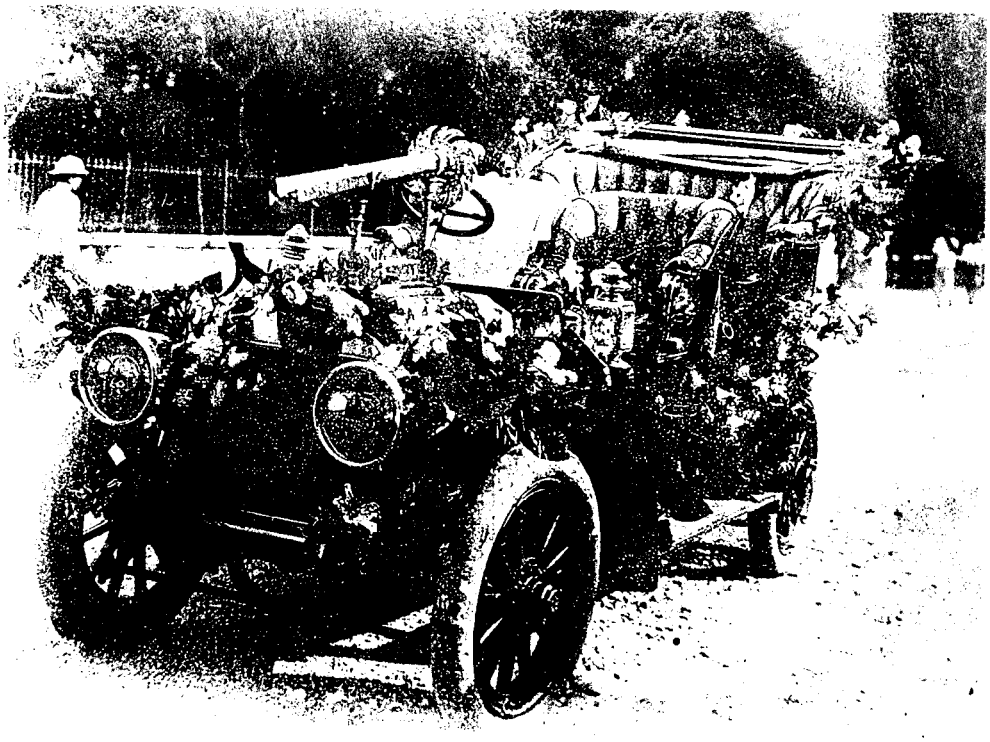

รถบุปผาชาติ ในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก *(จาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)*

๔. ช่อดอกไม้ ในระยะนี้ปรากฏมีการมอบช่อดอกไม้ในวัตถุประสงค์แบบประเพณีตะวันตก เช่น การต้อนรับ หรือแสดงความยินดีด้วย ดังปรากฏในบันทึกของ คาร์ล บ็อค ว่าได้รับช่อดอกไม้แสดงการต้อนรับจากเจ้านายฝ่ายหญิง[๑] รวมทั้งจากภาพถ่ายสตรีชั้นสูงจะเห็นว่ามีความนิยมถือช่อดอกไม้ หรือตกแต่งเสื้อผ้า หรือวางประดับฉากด้วย

นอกจากการจัดดอกไม้จะได้รับอิทธิพลจากตะวันตกแล้ว ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้มีการส่งนักเรียนไทยไปศึกษาศิลปหัตถกรรมยังต่างประเทศด้วย โดยปรากฏว่ามีนักเรียนหญิง ๔ คน ไปศึกษาที่ญี่ปุ่นซึ่งมีความเจริญในทางด้านศิลปหัตถกรรมสาขาต่างๆ มาช้านานแล้ว ในจำนวนนี้ คนหนึ่งได้ศึกษาในเรื่องดอกไม้ประดิษฐ์ นักเรียนเหล่านี้อยู่ในพระบรมราชินูปถัมภ์ของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ และเมื่อกลับมาแล้วก็ได้มาเป็นครูสอนวิชา

---

[๑] คาร์ล บ็อค, **ท้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง**, หน้า ๒๐.

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ
ทรงประดับดอกไม้ที่พระมาลา
(จาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ม.จ.พร้อมเพราพรรณ วุฒิชัย (ดิศกุล)
ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร
ในภาพจะเห็นช่อดอกไม้วางอยู่บนเก้าอี้
(จาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ศิลปหัตถกรรมสาขาต่างๆ ที่โรงเรียนราชินี[๑] ซึ่งถือว่าเป็นโรงเรียนการช่างสตรียุคเริ่มแรก ก่อนที่จะมีครูไทยซึ่งศึกษาจากญี่ปุ่นจนกลับมานั้น ที่โรงเรียนนี้ได้จ้างครูชาวญี่ปุ่นมาเป็นครูสอนด้วย[๒]

การรับอิทธิพลตะวันตกในเรื่องดอกไม้ประดิษฐ์นี้ นอกจากจะเป็นการเลียนแบบตะวันตกดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีการผสมผสานอิทธิพลตะวันตก

---

๑ นางอมรดรุณารักษ์ (อุทุมพร วีระไวทยะ), "พระราชประวัติส่วนพระองค์สมเด็จพระ-ศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง", หน้า ๒๒๑.

๒ จรรยา แสนจิตต์, "นโยบายและการจัดการการอาชีวศึกษาของไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๗๔" (วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๒๔), หน้า ๑๔๙.

เข้ากับการจัดดอกไม้แบบไทยแต่เดิมมาด้วย เช่น ปรากฏว่าในพระราชพิธีวิสาขบูชา ได้มีการทำต้นไม้หลังธรรมาสน์มหาชาติในท้องพระโรงเลียนแบบต้นคริสต์มาสของฝรั่ง[๑] หรือในพระราชพิธีกวนข้าวทิพย์ ก็ปรากฏว่าสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้เคยใช้ดอกไม้ฝรั่ง เช่น รักเร่ ดอกเหนียงนก กระทุง ดอกเบญจมาศ กุหลาบ ฝรั่งต่าง ๆ เข้ามาจัดประกอบด้วย[๒]

เมื่อพิจารณาถึงศิลปหัตถกรรมทั้ง ๓ ประเภท คือ เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสานและดอกไม้ประดิษฐ์นี้แล้ว จะเห็นว่าต่างก็มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการได้รับอิทธิตะวันตกและการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก บ้างก็โดยทางตรง บ้างก็โดยทางอ้อม นอกจากนี้ ในทางกลับกันการที่มีการติดต่อกับชาติตะวันตกในระยะนี้ยังนำไปสู่การเผยแพร่ศิลปหัตถกรรมไทยให้เป็นที่รู้จักในหมู่ชาวตะวันตกด้วย ทั้งชาวตะวันตกที่เข้ามาเมืองไทยและการส่งผลิตภัณฑ์ของไทยออกไปแสดงยังต่างแดน ในส่วนของการเผยแพร่หรือแนะนำศิลปหัตถกรรมไทยให้เป็นที่ประจักษ์แก่ชาวตะวันตกที่เข้ามาในเมืองไทยนั้น จะเห็นตัวอย่างได้จากดอกไม้ประดิษฐ์โดย มจ.พูนพิศมัย ดิศกุล ได้ทรงเล่าถึงการรับเสด็จพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ ๒ แห่งรัสเซีย ซึ่งเสด็จมายังเมืองไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ ในขณะที่ดำรงพระยศเป็นมกุฎราชกุมารว่า

"... การรับเสด็จรัชทายาทของเมืองรัสเซียในครั้งนี้ เล่ากันมาว่าเป็นการใหญ่อย่างไม่เคยมี สิ่งไรที่ดีของไทยได้ทำถวายหมด แม้แต่ม่านก็ทำด้วยดอกไม้สดตามวิชาช่างของผู้หญิงไทย..."[๓]

สำหรับการส่งผลิตภัณฑ์ศิลปหัตถกรรมของไทยออกไปเผยแพร่ยังต่างแดนนั้น จะเห็นได้ว่า มีการส่งไปแสดงในงานนิทรรศการทั้งในยุโรปและสหรัฐอเมริกา ดังปรากฏว่าใน พ.ศ. ๒๔๒๑ ไทยได้ส่งงานประเภทศิลป-หัตถกรรม ผลิตผลทางการเกษตรและอื่น ๆ ไปตั้งแสดงในงานแสดงศิลป-หัตถกรรมนานาชาติที่ ชังป์ เดอ มารส์ (Champ de Mars) ประเทศฝรั่งเศส โดยมีทั้งหมดถึง ๔๗๐ ชิ้น เช่น โถ คนโท ปั้นชา ถาด พาน เครื่องดนตรี กล้องยาเส้น เครื่องถม เครื่องทองรูปพรรณ ผ้าคลุมไหล่ ผ้านุ่ง ฯลฯ ซึ่งเมื่อเปิดงานได้ไม่นานผลิตภัณฑ์เหล่านี้ก็ถูกแขวนป้าย "ซื้อแล้ว" ไปเป็นจำนวนมาก[๔]

---

๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชพิธีสิบสองเดือน**, หน้า ๓๙๖.

๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗๒.

๓ มจ.พูนพิศมัย ดิศกุล, **สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น**, หน้า ๒๐๓.

๔ เอเตียน กาลลัวซ์, **ราชอาณาจักรสยามในงานแสดงศิลปหัตถกรรม ณ ชังป์ เดอ มารส์ ใน พ.ศ. ๒๔๒๑ และ ณ พระราชวังแวร์ซายส์ใน พ.ศ. ๒๒๒๙**, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๔), หน้า ๕๕-๕๖.

นอกจากการร่วมแสดงนิทรรศการในยุโรปแล้ว ไทยยังได้ส่งผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไปแสดงที่สหรัฐอเมริกาด้วย ในโอกาสจัดนิทรรศการเฉลิมฉลองการซื้อดินแดนหลุยส์เซียน่า ในปี พ.ศ. ๒๔๔๗ (ค.ศ. ๑๙๐๔) งานนี้จัดที่เมืองเซนต์หลุยส์ เป็นงานใหญ่มาก ซึ่งผู้จัดได้กล่าวว่าเป็นงานจัดนิทรรศการที่ใหญ่ที่สุดในโลกเท่าที่เคยมีมาในประวัติศาสตร์ การที่ไทยเข้าไปร่วมในงานนิทรรศการครั้งนี้ก็เนื่องมาจากรัชกาลที่ ๖ ในขณะที่ดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จสหรัฐอเมริกา ในพ.ศ. ๒๔๔๕ และได้ทรงเสด็จเยือนเมืองเซนต์ หลุยส์ โดยทรงเป็นแขกของบริษัทที่จัดนิทรรศการเพื่อเฉลิมฉลองการซื้อดินแดนหลุยส์เซียน่า ดังนั้นจึงทรงเป็นกำลังสำคัญในการจัดให้ทางฝ่ายไทยส่งผลิตภัณฑ์ที่น่าสนใจและเด่น ๆ ของไทยไปแสดงด้วยในเวลา ๒ ปีต่อมา โดยสร้างศาลาไทยในงานนี้จำลองแบบมาจากวัดเบญจมบพิตร ผลิต-ภัณฑ์ของไทยที่ส่งไปแสดงมีอาทิเช่น เครื่องมุก เครื่องเขิน เครื่องปั้นดินเผา เสื่อ ผ้าทอ ทั้งฝ้ายและไหม อาวุธ กลอง เครื่องแต่งกายละคร พระบรมฉายาลักษณ์รัชกาลที่ ๕ พระราชินี และมกุฎราชกุมาร เป็นต้น[๑]

เมื่อศึกษาถึงศิลปหัตถกรรมไทยในสมัยแห่งการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ ๔ และ ๕ แล้ว อาจจะสรุปเป็นภาพใหญ่ ๆ ได้ดังนี้ คือ

๑. มีการรับอิทธิพลตะวันตก รวมทั้งอิทธิพลต่างชาติอื่นอันสามารถเข้ามาติดต่อกันได้สะดวกขึ้น เพราะหลังจากที่ไทยทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษใน พ.ศ. ๒๓๙๘ แล้วไทยก็ได้ทำสัญญาทางไมตรีเปิดสัมพันธ์กับชาติอื่น ๆ อีกด้วย ทั้งในโลกตะวันตกและตะวันออก

๒. ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านหรือศิลปหัตถกรรมตามท้องถิ่นต่าง ๆ ที่อยู่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ ออกไปได้เข้ามาเผยแพร่ยังกรุงเทพฯ มากขึ้น ทั้งนี้ด้วยเหตุผลสำคัญ คือ การปฏิรูปการปกครองซึ่งเป็นการโยงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ทำให้มีเจ้านายขุนนาง หรือข้าราชการจากส่วนกลางออกไปดูแลปกครองส่วนภูมิภาคโดยตรง และได้สัมผัสกับศิลปะของท้องถิ่นอันเป็นสิ่งแปลกใหม่ของทางกรุงเทพฯ ด้วย

---

[๑] A. Cecil Carter, **The Kingdom of Siam**, p. iv-v.

๓. มีความเปลี่ยนแปลงในด้านการตลาดและการจัดจำหน่าย ทั้งนี้เนื่องจากมีความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเกิดขึ้น กล่าวคือ มีการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา มีร้านค้าปลีกเกิดขึ้นเป็นจำนวนมากในรูปของตึกแถวริมถนนสายต่าง ๆ ร้านค้าปลีกเหล่านี้มีทั้งห้างขนาดใหญ่ไปจนถึงร้านค้าขนาดเล็ก บรรดางานทางศิลปหัตถกรรมที่เคยจำหน่ายในแหล่งผลิต หรือจำหน่ายตามแพริมแม่น้ำ ซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าขายที่สำคัญมาแต่เดิม ก็ได้เปลี่ยนมาซื้อขายกันตามร้านค้าริมถนนในเมืองด้วย

๔. ศิลปหัตถกรรมของไทยได้ออกไปเผยแพร่ยังต่างชาติด้วย โดยเป็นการไปร่วมแสดงในงานนิทรรศการ และการแสดงสินค้าหลายครั้ง ทั้งในยุโรปและสหรัฐอเมริกา

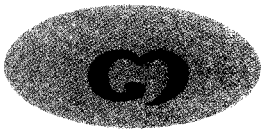

สมัยแห่งการสร้างเอกลักษณ์ไทยและพึ่งตนเอง
(สมัยรัชกาลที่ ๖)

สังคมไทยในสมัยรัชกาลที่ ๖ นั้นมี ๒ ภาพซ้อนกันอยู่ ภาพหนึ่งคือ การรับอิทธิพลของตะวันตกซึ่งสืบเนื่องมาจากสมัยรัชกาลที่ ๕ รวมทั้งรัชกาลที่ ๖ เองก็ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยองค์แรกที่ได้รับการศึกษาในโลกตะวันตกมาเป็นเวลานาน แต่อีกภาพหนึ่งคือ ทรงได้รับอิทธิพลจากตะวันตกในการสร้างเอกลักษณ์ของชาติ และพึ่งตนเองด้วย ภายใต้หลักการใหญ่ๆ คือ "ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์"[๑] การสร้างเอกลักษณ์ของชาติ และการพึ่งตนเองโดยการสนับสนุนงานทางด้านศิลปหัตถกรรมจึงเป็นส่วนหนึ่งในแนวทางนี้ด้วย โดยรัชกาลที่ ๖ ทรงมีเหตุผลต่างๆ ดังนี้ คือ

๑. **พระราชประสงค์ให้ราษฎรมีการสร้างงานด้วยตนเอง** รัชกาลที่ ๖ ได้ทรงแสดงถึงพระราชดำริดังกล่าวนี้อย่างเห็นได้ชัดเจนในพระราชดำรัสตอบในการเปิดการแสดงศิลปหัตถกรรมที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๕ โดยทรงสนับสนุนคำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เสนาบดีกระทรวงธรรมการซึ่งขณะนั้นมีราชทินนามว่า พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ว่า

"...คำที่พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์กล่าวนี้ตรงกับความคิดของเรา เราได้เคยปรารภมานานแล้ว และด้วยพระยาวิสุทธิก็ได้เคยพูดว่าการฝึกสอนเด็กนั้นจำเป็นต้องฝึกสอนหลายอย่าง ไม่ใช่แต่จะให้เรียนวิชาหนังสือมีความรู้ไปสำหรับ

---

[๑] ดูรายละเอียดใน กรรภิรมย์ สุวรรณานนท์. "พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔).

เปนเสมียน และเข้าทำราชการเท่านั้น ... การที่ได้จัดให้มีการแสดงหัตถกรรมฝีมือนักเรียนขึ้นเช่นนี้ จะเปนทางชักชวนและชี้ช่องทางให้คนทั้งหลายเห็นว่าการวิชาช่างต่าง ๆนั้นว่าโดยเฉภาะก็เปนทางที่จะหาเลี้ยงชีพได้ดีส่วนหนึ่งเหมือนกัน และถ้าสำหรับประกอบกับวิชาอื่น ๆ แล้ว ก็จะช่วยให้การฝึกสอนโดยทั่วไปนั้นสำเร็จดียิ่งขึ้น ว่าถึงการหาเลี้ยงชีพในทางหัตถกรรม เราผู้เปนพระเจ้าแผ่นดิน ก็กล่าวยืนยันได้ว่า ไม่เปนการเลวทรามกว่าเปนเสมียนหรือเปนข้าราชการ ดังที่คนเปนอันมากยังสำคัญผิดอยู่นั้นเลย คงจะได้รับความยกย่องชุบเลี้ยงเช่นกัน คือถ้าตั้งตนให้เปนหลักฐานมั่นคงในทางค้าขาย ฤาศิลปการได้แล้ว เราก็คงจะตั้งให้เปนขุนน้ำขุนนางได้ ไม่ผิดอะไรกับผู้ที่รับราชการ ดังได้มีตัวอย่างปรากฏมาแล้วหลายราย..." [๑]

ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าวัตถุประสงค์ทางการแสดงศิลปหัตถกรรมนี้คือ เพื่อจูงใจเด็กนักเรียนชายหญิงให้หันมาสนใจงานทางด้านศิลปหัตถกรรม ซึ่งจะเป็นอาชีพที่ดีได้ต่อไป ทั้งนี้เนื่องจากในขณะนั้นอันเป็นช่วงเวลาหลังจากที่มีการปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ ๕ แล้ว ผู้คนได้เข้ามาสู่ระบบการศึกษาแบบใหม่เพื่อวัตถุประสงค์ที่จะเข้ารับราชการต่อไปมากขึ้น อาชีพที่เคยฝึกฝนกันตามตระกูลแบบดั้งเดิม เช่น ชาวบ้านหม้อก็สืบทอดการทำหม้อ ชาวบ้านปูนก็หัดเผาปูน ชาวบ้านถนนตีทองก็ตีทองกันทั้งกลุ่ม เริ่มที่จะหมดไป มองดูว่าเป็นอาชีพที่ต่ำต้อย อย่างไรก็ตามการเข้ามาสู่อาชีพรับราชการหรือเป็นเสมียนนั้นเริ่มจะมีหนทางน้อยลงแล้ว ความต้องการคนเข้าสู่ระบบราชการไม่ได้มีมากเช่นเดิม จึงทำให้คนเริ่มมีงานทำน้อยลง [๒] รัชกาลที่ ๖ และผู้มีบทบาททางการศึกษาในขณะนั้นจึงพยายามสนับสนุนให้มีการพึ่งตนเองหรือการสร้างงานด้วยตนเอง

ต่อมา ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้เปิดโอกาสให้ศิลปหัตถกรรมของประชาชนทั่วไปเข้ามาแสดงด้วย นอกจากจะเป็นการจัดแสดงแล้วยังมีการประกวดศิลปหัตถกรรมประเภทต่าง ๆ ด้วยเช่นกัน ในระยะนี้ได้มีปัจจัยจากภายนอกที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้รัชกาลที่ ๖ ทรงยิ่งต้องการสนับสนุนการพึ่งตนเองให้มากขึ้น นั่นคือ การเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ ในยุโรป ดังพระราชดำรัสในการเปิดงานครั้งนี้ว่า

---

[๑] กจช. ศธ. ๑๗/๒ พระราชดำรัสตอบเนื่องในการเปิดการแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียนที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ณ วันที่ ๓ มกราคม รศ. ๑๓๑.

[๒] กจช. ศธ. ๑๗/๙ รายงานการแสดงศิลปการหัตถกรรมของนักเรียน ครั้งที่ ๓ พระพุทธศักราช ๒๔๕๗.

"... ในเวลาปรกติพวกเรามักย่อมแลเห็นได้ยากนักว่า เหตุไรจึงมีความจำเป็นที่จะต้องบำรุงวิชาหัตถกรรมและศิลปการของเราให้พอเพียง ต่อเมื่อไรมีเหตุสำคัญซึ่งของใช้ของเราจะส่งมาจากต่างประเทศไม่ได้ เมื่อนั่นแหละจึงจะเป็นเวลาที่เราต้องรู้สึกตัวและเสียใจตัวเองว่า เราทั้งหลายได้รามือราตีนเสียหมดแล้ว ช่วยตัวเองก็ไม่ได้เสียแล้ว ถึงเวลาที่คับแค้นเข้าก็เอาตัวไม่รอด จะต้องถึงแก่ไม่มีผ้านุ่ง ต้องเที่ยววิ่งไป เหมือนอย่างสัตว์ที่อยู่ในป่า

ข้อนี้จำเราทั้งหลายจะต้องพูดกันให้เข้าใจดี บ้านเมืองที่เลี้ยงตัวเองไม่ได้นั้น เขาต้องมีความวิเศษในทางอื่นแทน คือ ต้องมีกำลังที่จะไปแย่งเอาความสมบูรณ์ของผู้อื่นได้ นี่เรามีกำลังพอแล้วหรือ แต่ถึงแม้ว่ามีพอเราก็คงไม่ปรารถนาจะทำเช่นนั้น เพราะฉนั้นความจำเป็นจึงมีอยู่ว่าเราจะต้องช่วยกันคิดอย่างไรให้บ้านเมืองเราเลี้ยงตัวเองได้ ... เพราะเหตุที่บ้านเมืองเราได้มีความสมบูรณ์มั่งคั่งและสงบศึกมานาน เราจึงนึกไม่ออกถึงเวลาที่ต้องทำศึก ในครั้งนี้เขามีสงครามกันที่ยุโรป ... ถ้าหากการสงครามขยายกว้างออกไปจนสินค้าเดินไม่ได้ พวกเราพร้อมแล้วหรือที่จะเลี้ยงตัวเองได้..." [๑]

จากพระราชดำรัสในโอกาสต่าง ๆ กันที่เกี่ยวเนื่องกับศิลปหัตถกรรมนี้ จะเห็นได้ว่า ได้ทรงย้ำพระราชประสงค์ในประเด็นนี้อย่างชัดเจน คือ จำเป็นต้องพึ่งตนเองให้ได้ไม่ว่าจะเป็นยามสงบ หรือ ยามศึกสงคราม

๒. แนวพระราชดำริในการอนุรักษ์ศิลปะอันเป็นเอกลักษณ์ แสดงความเจริญของชาติ รัชกาลที่ ๖ ทรงมีพระราชดำริว่า ศิลปะเป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่งที่จะแสดงความเจริญของชาติ ศิลปะจะรุ่งเรืองได้เฉพาะในบ้านเมืองที่สงบ มีการปกครองที่ดี ประชาชนมีความเป็นอยู่ดีจึงจะมีเวลาสร้างสรรค์ความงามทางศิลปะ อย่างไรก็ตาม พระองค์ทรงเกรงว่าเมืองไทยขณะนั้นรับอิทธิพลจากภายนอกมากเกินไป จนทำให้ศิลปะอันเป็นเอกลักษณ์ของชาติแต่เดิมมาได้ถูกละเลยไป ศิลปะเป็นสิ่งที่เลียนแบบผู้อื่นอย่างเดียวไม่ได้ ตามพระราชดำริของพระองค์นั้นสิ่งที่เหมาะสม คือ ปรับปรุงวิชาความรู้เดิมที่มีอยู่ตามความรู้และวัตถุที่กำลังเจริญขึ้น แต่ยังคงมีเอกลักษณ์ของความเป็นไทยอยู่เช่นเดิม[๒] แนวพระราชดำริดังกล่าวนี้ปรากฏอยู่ใน

---

[๑] กจช. ศธ. ๑๗/๙ พระราชดำรัสตอบเนื่องในการเปิดการแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียน ครั้งที่ ๓ พระพุทธศักราช ๒๔๕๗.

[๒] กจช. ร.๖ น. ๒๐.๑๓/๗ คำกราบบังคมทูลและพระราชดำรัสตอบในการเปิดโรงเรียนเพาะช่าง (๒๐-๒๒ ม.ค. ๒๔๕๖).

บทพระราชนิพนธ์หลายแห่ง ที่เด่นชัดมากคือ ในพระราชนิพนธ์บทเสภาสามัคคีเสวก ตอนที่ ๓ เรื่อง วิศวะกรรมา ในตอนที่ว่า

"อันชาติใดไร้ศานติสุขสงบ
ณชาตินั้นนรชนไม่สนใจ
แต่ชาติใดรุ่งเรืองเมืองสงบ
ย่อมจำนงศิลปาสง่างาม
อันชาติใดไร้ช่างชำนาญศิลป์
ใคร ๆ เห็นไม่เปนที่จำเริญตา
ศิลปะกรรมนำใจให้สร่างโศก
จำเริญตาพาใจให้สบาย
แม้ผู้ใดไม่นิยมชมสิ่งงาม
เพราะขาดเครื่องระงับดับรำคาญ
เพราะการช่างนี้สำคัญอันวิเศษ
จึ่งยกย่องศิลปะกรรม์นั้นทั่วไป
ใครดูถูกผู้ชำนาญในการช่าง
เหมือนคนป่าคนไพรไม่รุ่งเรือง
แต่กรุงไทยศรีวิไลทันเพื่อนบ้าน
ทั้งช่างปั้นช่างเขียนเพียรวิชา
ทั้งช่างรูปะพรรณสุวรรณกิจ
อีกช่างถมลายลักษณะจำลอง
ควรไทยเราช่วยบำรุงวิชาช่าง
ช่วยบำรุงช่างไทยให้ถาวร
อันของชาติไพรัชช่างจัดสรร
เราต้องซื้อหลาก ๆ และมากมาย
แม้พวกเราชาวไทยตั้งใจช่วย
ช่างคงใฝ่ใจผูกถูกทำนอง
เราช่วยช่างเหมือนอย่างช่วยบ้านเมือง
สมเปนเมืองใหญ่โตมโหฬาร
ต้องมัวรบรานรอนหาผ่อนไม่
ในกิจศิลปะวิไลละวาดงาม
ว่างการรบอริพลอันล้นหลาม
เพื่ออร่ามเรืองระยับประดับประดา
เหมือนนารินไร้โฉมบรรโลมสง่า
เขาจะพากันเย้ยให้อับอาย
ช่วยบันเทาทุกข์ในโลกให้เหือดหาย
อีกร่างกายก็จะพลอยสุขสราญ
เมื่อถึงยามเศร้าอุราน่าสงสาร
โอสถใดจะสมานซึ่งดวงใจ
ทุกประเทศนานาทั้งน้อยใหญ่
ศรีวิไลวิลาสดีเปนศรีเมือง
ความคิดขวางเฉไฉไม่เข้าเรื่อง
จะพูดด้วยนั้นก็เปลืองซึ่งวาจา
จึ่งมีช่างชำนาญวิเลขา
อีกช่างสถาปนาถูกทำนอง
ช่างประดิษฐ์รัชดาสง่าผ่อง
อีกช่ำชองเชิงรัตนะประกร
เครื่องสำอางแบบไทยสโมสร
อย่าให้หย่อนกว่าเขาเราจะอาย
เปนหลายอย่างต่างพรรณเข้ามาขาย
ต้องใช้ทรัพย์สุรุ่ยสุร่ายเปนก่ายกอง
เอออำนวยช่างไทยให้ทำของ
และทำของงาม ๆ ขึ้นตามกาล
ให้ประเทืองเทศไทยอันไพศาล
พอไม่อายเพื่อนบ้านจึ่งจะดีฯ"[๑]

---

[๑] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชนิพนธ์ บทเสภาสามัคคีเสวก** (พระนคร : มูลนิธิมหามกุฎราชวิทยาลัย พิมพ์เป็นบรรณการในการบำเพ็ญกุศลคล้ายวันสวรรคต พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ครบ ๓๔ ปี ณ วัดบวรนิเวศวิหาร วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๒, ๒๕๐๒), หน้า ๑๔-๑๕.

๓. การต่อต้านชาวจีน จากบทพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ นั้น รัชกาลที่ ๖ ทรงพิจารณาว่าชาวจีนมีลักษณะเหมือนชาวยิวใน ๓ ประการใหญ่คือ ประการแรก ยึดถือในกำเนิดและเผ่าพันธุ์ของตน ไม่ว่าจะอยู่ที่ใดยังคงรำลึกถึงความเป็นชาวจีนอยู่เสมอ ประการที่ ๒ คือ ชาวจีนถือว่าตนเท่านั้นที่มีความเจริญมาแต่โบราณ เป็นชนชาติเก่าแก่และมองคนอื่นว่าเป็น "คนป่า" ซึ่งเป็นคนละพวกกับเขา ดังนั้นการกระทำกิจการอย่างใดของชาวจีนยากจะหาความซื่อสัตย์ซื่อตรงต่อผู้อื่นได้ ประการที่ ๓ คือ ชาวจีนมีความฉลาดเฉียบแหลมในการหาเงิน เมื่อเป็นเช่นนี้พระองค์จึงทรงมีพระราชดำริว่าเมืองไทยในขณะนั้นต้องอาศัยชาวจีนมากเกินไป อาชีพต่าง ๆ ที่ชาวไทยเคยทำ เช่น หาบเร่ขายของก็อยู่ในมือของชาวจีนหมดแล้ว เมื่อชาวจีนหยุดขายของในกรุงเทพฯ เพื่อประท้วงในตอนปลายรัชกาลที่ ๕ นั้นเป็นบทเรียนที่แสดงให้เห็นถึงความเดือดร้อนในสังคมว่ามีมากเพียงใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะนั้นกำลังเป็นช่วงเวลาที่ยุโรปมีความขัดแย้งอย่างรุนแรง พระองค์ทรงเกรงว่าถ้าเกิดสงครามขึ้นและสงครามลุกลามมาถึงเมืองไทย ในเวลานั้นชาวจีนอาจจะทิ้งเมืองไทยไปหมดก็ได้ เพราะถือว่าตนเป็นคนต่างชาติต่างภาษาและผูกพันกับเมืองจีนมากกว่า เมื่อนั้นเมืองไทยจะเป็นอย่างไรเพราะต้องพึ่งชาวจีนแทบทุกอย่าง[๑]

ในส่วนของงานทางด้านศิลปหัตถกรรมจึงเป็นประเด็นหนึ่งที่รัชกาลที่ ๖ พยายามส่งเสริมและสนับสนุนให้ชาวไทยหันมาสนใจเพื่อจะได้พึ่งตนเองได้ ดังข้อความที่ว่า

"... หัตถกรรมต่าง ๆ ซึ่งแต่ก่อนคนไทยเราเคยทำ เดี๋ยวนี้กลายเป็นจีนทำแทบทั้งสิ้นแล้ว ... สมมติว่าจะเกิดมีสงครามขึ้นแก่เมืองเรา และจีนพากันทิ้งเราไปหมดตามที่เขามีความชอบธรรมและเหตุผลที่ควรจะไป เราจะทำอย่างไร?"[๒]

และเมื่อเป็นเช่นนี้ พระองค์จึงทรงเสนอแนวทางที่จะแก้ไขไว้ คือ

"... เราทั้งหลายควรจะถือว่า เป็นหน้าที่แห่งเราส่วน๑ ที่จะบำรุงอุดหนุนหัตถกรรมทั้งปวงของไทยเรา นี้เป็นทางดีที่สุดที่จะช่วยให้บ้านเมืองของเราเป็นประเทศที่เลี้ยงตัวได้จริง..."[๓]

---

[๑] ดูรายละเอียดใน อัศวพาหุ, **พวกยิวแห่งบูรพทิศ และเมืองไทยจงตื่นเถิด** (กรุงเทพ-มหานคร : มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๒๘).

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

[๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑.

แนวคิดในการทะนุบำรุงทางด้านศิลปหัตถกรรมนี้มิใช่เป็นแต่เฉพาะรัชกาลที่ ๖ เท่านั้น ในระยะนี้ยังมีผู้มีบทบาทสำคัญโดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาททางการศึกษาอีกหลายท่านที่มีความคิดเห็นสอดคล้องกันนี้ ที่สำคัญคือ

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) ท่านผู้นี้เคยตามเสด็จไปเป็นพระอภิบาลในการจัดการศึกษาของรัชกาลที่ ๖ ที่อังกฤษขณะยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช รวมทั้งดำรงตำแหน่งอัครราชทูตพิเศษประจำราชสำนักอังกฤษ ฮอลแลนด์ และเบลเยี่ยมด้วย ในขณะที่รับราชการอยู่ที่อังกฤษได้ศึกษาแนวคิดและนโยบายการจัดการศึกษาของประเทศต่าง ๆ ในยุโรปและสหรัฐอเมริกา ท่านมีความคิดคล้ายคลึงกับรัชกาลที่ ๖ คือ การศึกษาเพื่อการเข้ารับราชการเป็นสิ่งที่ไม่เพียงพอ ต้องมีความรู้ด้านอื่นที่จะสร้างงานแก่ตนเองด้วย ในความคิดของท่านนั้นการศึกษาควรแบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ สามัญศึกษา และการศึกษาพิเศษหรืออาชีวศึกษา อาชีวศึกษาที่ท่านเน้นคือ หัตถกรรมและพาณิชยกรรม[๑] โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านพาณิชยกรรมนั้นเป็นความคิดที่เพิ่มเติมไปจากแนวคิดของผู้อื่นก่อนหน้านี้ ทั้งนี้เนื่องจากท่านมีความคิดว่า

"... ถึงใครจะหัดทำอะไรได้ดีงามขึ้นอันหนึ่ง แต่ถ้าหากจะทำขึ้นนับร้อยหรือพันอันแล้วไม่มีผู้ซื้อหาไปใช้ เช่นนี้สิ่งที่ทำได้เปนวิชาแม้จะดีงามสักเพียงใดรู้ไว้ทำได้ก็หาประโยชน์มิได้ ปัญหานี้จึงต้องแล่นไปดำริห์ถึงพาณิชยการคือ ต้องดำริห์ถึงการค้าขายว่าสิ่งใดบ้างจะทำขึ้นเปนสินค้าขายได้จากมือของพวกเรา..."[๒]

เมื่อเป็นเช่นนี้ท่านจึงสนับสนุนการจัดตั้งโรงเรียนพาณิชยการในฐานะที่จะเป็นการจัดการอาชวศึกษาส่วนหนึ่งด้วย โรงเรียนพาณิชยการที่มีในขณะนั้นคือ โรงเรียนพาณิชยการวัดมหาพฤฒาราม และโรงเรียนพาณิชยการวัดราชบุรณะ[๓]

---

[๑] จรรยา แสนจิตต์, "นโยบายและการจัดการการอาชีวศึกษาของไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๗๔", หน้า ๖๓-๖๘.

[๒] กจช. ศธ. ๑๗/๙ คำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เสนาบดีกระทรวงธรรมการ เนื่องในการแสดงศิลปหัตถกรรมของนักเรียน ครั้งที่ ๓ พระพุทธศักราช ๒๔๕๗.

[๓] จรรยา แสนจิตต์, "นโยบายและการจัดการการอาชีวศึกษาของไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๗๔", หน้า ๗๓.

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) หลังจากที่ท่านได้จบการศึกษาจากโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์แล้ว ต่อมาก็ได้รับคัดเลือกจากกระทรวงธรรมการให้ไปศึกษาเพิ่มเติมที่ประเทศอังกฤษประมาณ ๓ ปี เมื่อท่านสำเร็จการศึกษาก็ได้เดินทางกลับประเทศไทย โดยแวะดูการจัดการศึกษาและการจัดการโรงเรียนในประเทศอินเดียด้วย หลังจากได้เข้ารับราชการในกระทรวงธรรมการระยะหนึ่งแล้ว ก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าคณะเดินทางไปศึกษางานด้านการจัดการศึกษาในญี่ปุ่นอีกระยะหนึ่ง [๑] จากประสบการณ์ในอินเดียและญี่ปุ่นนี้ทำให้ท่านเห็นตัวอย่างการสนับสนุนงานทางด้านอาชีวศึกษาด้วย กล่าวคือ ในอินเดียนั้นมีการฝึกหัดให้คนรู้จักประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้สำหรับการใช้สอยและผลิตสินค้าออกสู่ตลาด ดังรายงานที่ท่านเสนอต่อกระทรวงธรรมการว่า อินเดียมีโรงเรียนที่สอนวิชาพิเศษแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ประเภทวิชาชีพ (เช่น แพทย์ กฎหมาย ครู ฯลฯ) และประเภทสรรพช่าง ซึ่งรัฐจัดตั้งขึ้นสำหรับราษฎรที่ยากจนไม่มีทุนทรัพย์พอที่จะเรียนในระดับสูง จะได้นำไปประกอบอาชีพด้วยตนเองที่มิใช่รับราชการ ซึ่งจะเป็นการส่งเสริมการช่างต่างๆ ของประเทศให้ดีขึ้น อันจะทำให้มีสินค้าแพร่หลายทั้งยังแก้ปัญหาคนว่างงานได้อีกด้วย [๒] ในการนี้ท่านจึงมีความคิดเห็นว่า

"... ถ้าเมืองไทยเรามีโรงเรียน (สรรพช่าง) ชนิดนี้มาก ไม่ช้านานการช่างทั้งปวง จะหลุดจากมือจีน เข้ามาอยู่ในมือไทยอย่างเดิม..." [๓]

ในส่วนของญี่ปุ่นนั้น ท่านได้เห็นว่าญี่ปุ่นได้ให้ความสำคัญกับการอาชีวศึกษาเป็นอย่างมากเช่นกัน โดยจัดเป็นการศึกษาพิเศษทั้งในชั้นประถมและมัธยม ท่านจึงมีความเห็นว่าประเทศไทยควรจะดัดแปลงมาใช้กับคนไทยด้วย ความรู้สามัญอย่างเดียวไม่อาจก่อประโยชน์แก่ชาติได้เต็มที่ บ้านเมืองจะรุ่งเรืองได้ต้องมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ซึ่งก็ประกอบด้วยการค้าขาย การเพาะปลูก และการช่างฝีมือ หรือหัตถกรรมต่างๆ นั่นเอง [๔] นอกจากนี้ในเวลาต่อ

---

[๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔-๗๖.

[๒] กจช. ร. ๕ ศ. ๒/๗ รายงานของนายสนั่น เรื่องการตรวจการศึกษาในประเทศอินเดีย รศ. ๑๑๗ อ้างจาก จรรยา แสนจิตต์, "นโยบายและการจัดการการอาชีวศึกษาของไทย ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๗๔", หน้า ๘๑-๘๒.

[๓] เรื่องเดียวกัน.

[๔] กจช. ร.๕ ศ.๒/๙ ทูลเกล้าถวายรายงานของหลวงไพศาลศิลปศาสตร์ เรื่อง การศึกษาแห่งประเทศญี่ปุ่น รศ. ๑๒๑ อ้างจาก จรรยา แสนจิตต์, "นโยบายและการจัดการการอาชีวศึกษาของไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๗๔", หน้า ๘๖.

มาท่านยังได้กล่าวถึงประเทศฟิลิปปินส์อีกด้วยว่ามีการสนับสนุนการสอนหัตถกรรมในโรงเรียนสำหรับผลิตสินค้าพื้นเมืองขึ้นจำหน่าย ซึ่งประเทศฟิลิปปินส์นี้มีสภาพภูมิศาสตร์เช่นเดียวกับประเทศไทย หากประเทศไทยเริ่มจัดการให้มีการเรียนการสอนเช่นฟิลิปปินส์แล้ว การหัตถกรรมของไทยก็น่าจะเจริญทัดเทียมประเทศเพื่อนบ้านได้ด้วย [๑]

จากแนวคิดของผู้มีบทบาททางการศึกษาที่สำคัญในสมัยรัชกาลที่ ๖ คือ รัชกาลที่ ๖ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีนี้ จึงทำให้ในระยะนี้สนับสนุนงานทางด้านศิลปหัตถกรรมให้เป็นส่วนหนึ่งของการจัดการอาชีวศึกษาเป็นสำคัญ ข้อที่น่าสังเกตคือ ทั้ง ๓ ท่านนี้อาจจะมีประสบการณ์ของการเห็นตัวอย่างการสนับสนุนการศึกษาทางด้านนี้ในต่างแดนมาแล้วทั้งสิ้น ทั้งในยุโรปและเอเชีย

จากเหตุผลต่าง ๆ ที่แสดงถึงพระราชดำริของรัชกาลที่ ๖ ที่ทรงมีพระราชประสงค์ให้มีการสนับสนุนงานทางด้านศิลปหัตถกรรม ประกอบกับความคิดเห็นที่สอดคล้องกันของผู้ซึ่งมีบทบาททางการศึกษาในขณะนั้น จึงส่งผลในการปฏิบัติต่อวิธีการสนับสนุนงานทางด้านศิลปหัตถกรรมในช่วงเวลานั้นด้วย ที่เห็นได้ชัดเจน คือ

๑. **การเริ่มงานแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียน** งานแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียนเริ่มมีขึ้นครั้งแรกในพ.ศ. ๒๔๕๕ วัตถุประสงค์ของการจัดการแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียนนี้ พิจารณาดูได้จากคำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี หรือ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ในขณะนั้น ผู้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการว่า

"...ความประสงค์แห่งการแสดงศิลปหัตถกรรมนี้เพื่อจะแนะนำชักจูงให้เด็กชายหญิงในปัจจุบันนี้เอาใจใส่ฝึกหัดศิลปการหัตถกรรมซึ่งเป็นทางเลี้ยงชีพต่าง ๆ เพื่อจะกันการที่เด็กทั้งหลายพากันนิยมในการเปนเสมียนให้น้อยไป..." [๒]

---

[๑] รายงานการแสดงศิลปหัตถกรรมของนักเรียน ครั้งที่ ๒ พุทธศักราช ๒๔๕๖ หน้า ๒๖. อ้างจาก จรรยา แสนจิตต์, "นโยบายและการจัดการการอาชีวศึกษาของไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๗๔", หน้า ๘๔.

[๒] กจช. ศธ. ๑๗/๒ คำกราบบังคมทูลพระกรุณาของเสนาบดีกระทรวงธรรมการเมื่อเปิดการแสดงศิลปหัตถกรรมที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ณ วันที่ ๓ มกราคม รศ. ๑๓๑.

ปรากฏว่างานแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียนแต่ละครั้งได้มีผู้เข้าชมและส่งผลงานเข้าแสดงเป็นจำนวนมาก ของที่นำออกแสดงก็ขายดีจนกระทั่งต้องกันเอาไว้บ้างเพื่อให้กรรมการได้ตัดสินการประกวด ผลิตภัณฑ์ต่างๆ เหล่านี้มีทั้งจากในกรุงเทพฯ และจากหัวเมืองมณฑลต่างๆ ส่งเข้ามา แต่ละมณฑลจะมีผลิตภัณฑ์อันเป็นสิ่งเชิดหน้าชูตาของตน เช่น มณฑลราชบุรีมีชื่อเสียงในทางโต๊ะเก้าอี้หวาย มณฑลกรุงเก่าเด่นในเครื่องจักสาน มณฑลจันทบุรีขึ้นชื่อในการทอเสื่อ เป็นต้น[๑]

๒. การตั้งโรงเรียนเพาะช่าง โรงเรียนเพาะช่างตั้งขึ้นในพ.ศ. ๒๔๕๖ เพื่อเป็นอนุสาวรีย์สิ่งหนึ่งแด่รัชกาลที่ ๕ ผู้ทรงมีพระราชประสงค์จะทะนุบำรุงงานทางด้านศิลปะมานานแล้ว ในรัชสมัยของพระองค์ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๔๔๑ ได้มีการตั้งโรงเรียนสุศิลป์ขึ้นมาเพื่อสอนวิชาเพาะช่างต่างๆ โดยอยู่ในพระอุปถัมภ์ของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสรรพศาสตรศุภกิจ สถานที่เรียนคือ โรงกระสาปน์ในพระบรมมหาราชวัง อาศัยช่างต่างๆ ที่ทำงานอยู่ในห้องช่างภายในพระบรมมหาราชวัง ตลอดจนช่างฝรั่งและช่างญี่ปุ่นมาเป็นครูสอน อย่างไรก็ตาม เนื่องจากมีผู้สนใจน้อยและเป็นการศึกษาในลักษณะพิเศษ ไม่มีการบังคับ จึงไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร[๒] ครั้งถึงสมัยรัชกาลที่ ๖ พระองค์ก็ทรงมีพระราชดำริในทำนองเดียวกันนี้ด้วยเหตุผลต่างๆ ดังกล่าวแล้ว จึงมีการจัดตั้งโรงเรียนเพาะช่างขึ้น โดยข้าราชการในกระทรวงธรรมการ ได้พร้อมใจกันออกทุนทรัพย์ซึ่งรวบรวมไว้ในคราวงานพระบรมศพรัชกาลที่ ๕ สำหรับจะสร้างถาวรวัตถุอันเป็นสาธารณประโยชน์เพื่อจะได้รำลึกถึงพระเกียรติคุณและอุทิศส่วนกุศลถวายแด่พระองค์ท่านสร้างโรงเรียนหัตถกรรมขึ้นมา และขอพระราชทานนามจากรัชกาลที่ ๖ ซึ่งทรงพระราชทานนามว่า "โรงเรียนเพาะช่าง" [๓]

---

[๑] กจช. ศธ. ๑๗/๑๑ การประชุมแจกรางวัลการแสดงศิลปหัตถกรรมของนักเรียนและพณิชยการของพลเมือง พ.ศ. ๒๔๕๙.

[๒] จรรยา แสนจิตต์, "นโยบายและการจัดการอาชีวศึกษาของไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๗๔". หน้า ๑๒๒-๑๒๓.

[๓] กจช.ม.-ร.๖ ศ./๔ ปีกที่ ๕๓ โรงเรียนเพาะช่าง.

จากแนวโน้มดังกล่าวข้างต้นอันเป็นภาพทั่วไปของงานศิลปหัตถกรรมในระยะนี้ ถ้าจะพิจารณาศิลปหัตถกรรมแต่ละประเภท จะสามารถเห็นรายละเอียดที่สอดคล้องกับสถานการณ์ที่กล่าวแล้ว คือ

เครื่องปั้นดินเผา

เครื่องปั้นดินเผาเป็น ๑ ในศิลปหัตถกรรมที่ได้รับการสนับสนุนด้วยเหตุผลต่างๆ ดังกล่าวข้างต้นแล้ว โดยปรากฏมีการบรรจุหลักสูตรทางด้านนี้อยู่ในหลักสูตรของโรงเรียนเพาะช่างด้วย หลักสูตรของโรงเรียนเพาะช่างแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ วิชาพื้นฐานบังคับ และวิชาช่างเลือกเสรี วิชาปั้นเป็นวิชาหนึ่งในวิชาพื้นฐานบังคับ และรวมอยู่ในวิชาช่างเลือกเสรีด้วย[๑]

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาบัญชีผลิตภัณฑ์ที่ส่งมาร่วมแสดงในงานแสดงศิลปหัตถกรรมแล้ว จากหลักฐานบัญชีรายชื่อผลิตภัณฑ์ที่ส่งมาแสดงให้เห็นช่วงระยะ ๕ ปี คือ พ.ศ. ๒๔๕๕-๒๔๕๙ นั้นแทบจะไม่มีเครื่องปั้นดินเผารวมอยู่เลย ส่วนนี้น่าจะแสดงว่าเป็นศิลปหัตถกรรมที่ค่อนข้างไม่แพร่หลายกระทำกันเฉพาะในบางท้องที่ เท่าที่ปรากฏชื่ออยู่บ้างก็มีเพียงการปั้นหม้อที่นนทบุรี การทำกระถางต้นไม้ประดับด้วยหอยจากนครเขื่อนขันธ์ การทำเครื่องปั้นด้วยดินสุกจากปทุมธานีเท่านั้น[๒] แสดงว่างานทางด้านเครื่องปั้นดินเผาเป็นผลิตภัณฑ์ที่ค่อนข้างมีวงจำกัด มิใช่ใครอยากจะทำก็ทำเป็นอาชีพเสริมได้ เหตุที่เป็นเช่นนี้อาจจะสันนิษฐานได้ว่าการทำเครื่องปั้นดินเผาต้องใช้ทุนทรัพย์ค่อนข้างสูงเมื่อเทียบกับงานทางศิลปหัตถกรรมประเภทอื่น กรรมวิธีก็มีขั้นตอนที่ยากพอสมควร ต้องมีเตาเผาซึ่งต้องอาศัยเงินทุนด้วยเช่นกัน ดังนั้นจึงเรียกได้ว่างานทางด้านเครื่องปั้นดินเผา คงไม่มีความเปลี่ยนแปลงหรือมีพัฒนาการอย่างเห็นได้ชัดเท่าใดนักในระยะนี้ ยังคงเป็นไปในลักษณะของการทำเป็น "กลุ่ม" หรือ "ย่าน" ที่มีการผลิตเหมือนๆ กัน มิใช่เป็นการกระทำที่เป็นอิสระโดยลำพังในแต่ละครัวเรือนที่อาจจะมีความหลากหลายกันในแต่ละท้องถิ่น

---

[๑] จรรยา แสนจิตต์, "นโยบายและการจัดการการอาชีวศึกษาของไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๗๔", หน้า ๑๘๗.

[๒] ดูรายละเอียดบัญชีผลิตภัณฑ์หัตถกรรมจากมณฑลต่างๆ ได้จากเอกสาร กจช.ศธ/๑,๒,๕, ๗,๑๒,๑๓.

ถ้าจะพิจารณาความแปลกใหม่ที่เกิดขึ้นนั้น ความเปลี่ยนแปลงประการหนึ่งของเครื่องปั้นดินเผาที่เริ่มเห็นได้ในระยะนี้ถึงแม้ว่ายังไม่ได้เป็นแนวโน้มใหญ่ก็ตาม นั่นคือ การเริ่มมีโรงงานเครื่องปั้นดินเผาของเอกชนเกิดขึ้น ซึ่งก็นับว่าสอดคล้องกับนโยบายของรัฐในขณะนั้นที่ต้องการให้เกิดการสร้างงานและพึ่งตนเองในหมู่ประชาชนโดยไม่ต้องเข้ามารับราชการแต่อย่างเดียว ดังจะเห็นได้จากบทความในหนังสือพิมพ์ในปี พ.ศ. ๒๔๗๗ ที่กล่าวถึงโรงงานเครื่องปั้นดินเผาที่บางจาก ฝั่งธนบุรี ว่าเปิดมา ๑๙ ปีแล้ว ซึ่งจะเป็นประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๘ ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ในบทความนี้ได้กล่าวถึงโรงงานผลิต โอ่ง กระถาง กระโถน ถ้วย ชาม ฯลฯ ซึ่งอยู่แถบวัดสระเกศว่าเป็น "โรงงานอุตสาหกรรมที่มีคนรู้จักน้อย" [๑] แสดงว่าโรงงานอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผานี้เป็นสิ่งที่ไม่ได้แพร่หลายในสังคม เพราะแม้แต่เมื่อเวลาล่วงเลยไปถึง พ.ศ. ๒๔๗๗ แล้ว ก็ยังไม่เป็นที่พบเห็นได้โดยทั่วไป อย่างไรก็ตาม โรงงานของเอกชนนี้ก็มีปัญหาอุปสรรคหลายประการ คือ ต้องใช้ดินจากสวรรคโลกและลำเลียงมายังกรุงเทพฯ ทางรถไฟ นอกจากนี้ ปรากฏว่าสีไม่สวย คือ ไม่ขาว เพราะมีเหล็กปนอยู่มาก แต่รัฐบาลก็ให้การช่วยเหลือสนับสนุนด้วยการช่วยซื้อไปเป็นโกร่งบดยา กระปุกใส่ยา เป็นต้น คือนำไปใช้เพื่อวัตถุประสงค์เพื่อการใช้สอยโดยตรง ไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงความสวยงาม แสดงว่ารัฐบาลคงพยายามผลักดันให้ประชาชนสร้างงานด้วยตนเองโดยเฉพาะงานทางด้านศิลปหัตถกรรม ดังที่วางแนวทางเอาไว้

เครื่องจักสาน

ดังได้กล่าวแล้วตั้งแต่บทที่ ๑ ว่า เครื่องจักสานเป็นงานทางด้านศิลป-หัตถกรรมที่ใช้สอยกันโดยทั่วไปในชีวิตประจำวันของสามัญชน ในระยะนี้ได้ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนมากขึ้น และทำให้อาจจะเรียกได้ว่าเป็นศิลปหัตถกรรมที่มีการทำกันแพร่หลายมากที่สุด ทั้งนี้จะสามารถดูได้จากรายงานคณะกรรม-การตรวจตัดสินรางวัลในการแสดงศิลปหัตถกรรมและพาณิชยการ พ.ศ. ๒๔๕๗ ว่า เครื่องจักสานเป็นงานทางศิลปหัตถกรรมที่ส่งมาแสดงและประกวดมากที่สุด[๒] ซึ่งถ้าพิจารณาในรายละเอียดของบัญชีสิ่งของที่ส่งมาแสดงในงานนี้ทั้ง

---

[๑] "โรงงานอุตสาหกรรมที่มีคนรู้จักน้อย", **ประชาชาติ** (๘ กันยายน ๒๔๗๗) : ๖.

[๒] กจช. ศธ. ๑๗/๙ รายงานการแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียน พ.ศ. ๒๔๕๗.

ส่วนกลางและส่วนภูมิภาคแล้วจะเห็นแนวโน้มนี้ได้ชัดเจน ตัวอย่างเช่น[๑]

มณฑลนครราชสีมา

ของที่ขายได้	ของที่เหลือ
ตะกร้าหิ้วใหญ่	ไม้ฟุต
ตะกร้าหิ้วเล็ก	ตะกร้า
กระเช้าก้านมะพร้าว	กระเช้า
ตะกร้าดอกพิกุล	ครุ
ตะกร้าหิ้ว	
กระเฌอ	
ไม้ฟุต	
ด้ามปากกา	
ไม้ปัด	
ช้อน	
ผ้าห่อคัมภีร์	
ตะแกรง	
ผ้าขาวม้าไหม	

มณฑลอุบล

ของที่ขายได้	ของที่เหลือ
หีบหมากใบตาล	คุมเสื้อ
คุมเสื้อ	ผ้าห่มไหมพรม
ที่วางปากกา	
ตะกร้าไม้ไผ่	
กระเช้าเถาผักกูด	
มีดตัดกระดาษ	
ผ้าพันคอไหม	
แซ่ห้างม้า	

---

[๑] กจช. ศธ. ๑๗/๗ เรื่องรางวัลศิลปการหัตถกรรม. (๑๗ ธันวาคม ๒๔๕๗-๒๙ มิถุนายน ๒๔๕๘).

มณฑลเพชรบูรณ์

ของที่ขายได้	ของที่เหลือ
ตะกร้าหิ้ว	โต๊ะหวาย
ตะแกรง	ตะกร้าหิ้ว
ไม้ถือ	สายนกหวีด
ดินสอหิน	เก้าอี้นอน
	ดินสอหิน
	กระดานชนวนหิน

มณฑลนครไชยศรี

ของที่ขายได้	ของที่เหลือ
ดอกไม้ญี่ปุ่น	ดอกไม้ญี่ปุ่น
กระบวย	สายนกหวีด
เรือมาด	มะม่วง
กระเช้าและที่ใส่ยานัตถุ์	กระจ่า
ด้ามปากกา	กะลาแกะเป็นกระเช้าหิ้ว
ชะลอม	ไถ
กระชอน	หมวกไหมพรม
กระบวยกับจ่า	ผ้าไหมพรมคาดพุง
ซองดำ	ซองบุหรี่
ซองแดง	
ซองเขา	
กระเป๋าสาน	

มณฑลกรุงเก่า

ของที่ขายได้	ของที่เหลือ
หัวเข็มขัด	หัวเข็มขัด
จ่ามอญ (แซ่หางม้า)	หน้าหมอนขวาน
ผ้ายี่โป้	ผ้าเช็ดตัว
หมวกใบลาน	คอเสื้อชั้นใน
ด้ามปากกาเขาวัว	ผ้าชิ่น
ตะกร้าไม้ไผ่	ผ้าเช็ดหน้า

ด้ามปากกากระดูกควาย
กลักเมล็ดตาล
คอเสื้อชั้นใน
เสื่อหวาย
ผ้าขาวม้า
ผ้าซิ่น
ผ้าเช็ดปาก

เสื่อหวาย

มณฑลชุมพร

ของที่ขายได้	ของที่เหลือ
ปลอกหมอน	ผ้าห้อยหน้าเตียง
ถาดกะลามะพร้าว	ด้ายฟอก
พัด	หมวกไหมพรม
พัดถักด้วยด้าย	ถุงเท้าไหมพรม
ผ้าคลุมหมอน	เสื้อคลุม
กระชอนเปล	กระเป๋าเครื่องเรียน
กระบวยลูกตาล	ผ้าปูโต๊ะไหมพรม
ไม้กวาดเปลือกมะพร้าว	ผ้าปูโต๊ะด้ายฟอก
กรงนก	เสื้อคลุมด้ายฟอก
สมุกหญ้าต้นนก	ถาดกะลามะพร้าว
เชี่ยนหมากหวาย	ผ้าระบายหน้ามุ้ง
สมุกใบตาล	ผ้าคาดพุงไหมพรม
ตะกร้าหิ้ว	ผ้าปูหมอน
กระเช้าเปล	ผ้าห่ม
กระชอนนมสาว	ผ้าห้อยหน้าเตียง
กระบวยมะพร้าว	รองเท้าเกี๊ยะ
เข่ง	กระเช้าหิ้ว
ตะแกรง	พานหวาย
กระจ่า	สมุกสานเป็นดอก
	พานหวาย
	กระจาด
	ไม้กวาดเปลือกมะพร้าว
	กระเช้าก้านมะพร้าว

จากบัญชีรายชื่อต่าง ๆ นี้ แสดงให้เห็นว่าศิลปหัตถกรรมที่ส่งมาแสดงและจำหน่ายจะมีความแตกต่างกันไปตามแต่ละท้องถิ่น แต่สิ่งที่แทบจะทุกภูมิภาคทำเหมือนกันคือบรรดาเครื่องจักสานที่ใช้ในครัวเรือน โดยเฉพาะอย่างยิ่งตะกร้า กระเช้า กระชอน เป็นต้น จึงนับได้ว่าเครื่องจักสานเป็นงานทางศิลปหัตถกรรมที่ทำกันโดยทั่วไป และอาจจะมีจำนวนมากกว่างานทางศิลปหัตถกรรมชนิดอื่น ๆ ด้วย

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าในระยะนี้ได้มีนโยบายเน้นการพึ่งตนเอง ต่อต้านชาวจีน และสนับสนุนให้ชาวไทยหันมาประกอบอาชีพที่เคยปล่อยให้ชาวจีนทำ เครื่องจักสานก็ได้มีความเกี่ยวข้องในจุดนี้ด้วย โดยสะท้อนให้เห็นได้ในบทความของผู้ใช้นาม "มาณวกะ" ในเรื่อง "การจักสานของเรา" ว่า

"... เครื่องจักสานต่าง ๆ เช่น ตะกร้า กระบุง กระจาด เข่ง ชลอม ปุ้งกี๋ เหล่านี้เป็นของใช้ชั้นต่ำ เก้าอี้หวาย เปลสาน กระเช้า กระเป๋า หมวก ซึ่งเป็นของใช้ชั้นสูงขึ้นมา เครื่องเหล่านี้เราใช้กันแทบทุกครัวเรือน ไม่ว่าบ้านขุนนางหรือพลเรือน คิดจำนวนแล้วใช้กันไม่ต่ำกว่าครึ่งหนึ่งของจำนวนชาวเรา ดูเหมือนจะเป็นสิ่งจำเป็นเสียด้วยซ้ำที่ชาวเราทุกบ้านจะต้องใช้เครื่องจักสาน อาจกล่าวได้ว่าใช้อยู่เป็นจำนวนมาก... แต่ถ้าเราจะพิจารณาดูแล้วก็น่าประหลาดใจอยู่มากที่สินค้าจำพวกจักสานของต่างประเทศ เช่น กระเช้าญี่ปุ่น และอื่น ๆ พากันมาเสนอหน้าให้เราใช้อยู่มากมาย ชาวเราก็พลอยนิยมชมชื่นชอบใช้ของต่างประเทศ เห็นเป็นงาม เป็นถูก

นอกจากนี้การอาชีพจักสานในบ้านเมืองเราก็ตกอยู่ในมือจีนโดยมาก ...ทำไมเราจะคิดอ่านทำกันเสียเองไม่ได้หรือ? พวกที่บ่นว่าไม่มีงานทำนั้นทำไมไม่นึกถึงทางอาชีพง่าย ๆ พอได้กำไรคุ้มค่าอยู่กิน

การจักสานฝีมือชาวเราก็ใช้ว่าจะเลวเมื่อไร ได้เคยสำแดงมาในคราวแสดงหัตถกรรมของนักเรียนก็เห็นว่าทำได้ต่าง ๆ นานา ใช้เท่าเทียมหรือดีกว่าของต่างประเทศและฝีมือจีน..." [๑]

ในส่วนรายละเอียดของเครื่องจักสานในระยะนี้ จะเห็นว่ามีความเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมด้วยดังนี้คือ

---

[๑] กจช. ร.๖ น. ๒๐.๖/๑๐๑ บทความในหนังสือสยามราษฎร์ วันเสาร์ที่ ๑๘ เมษายน ๒๔๖๘ เรื่อง การจักสานของเรา โดยมาณวกะ.

การสอนวิธีทำเครื่องจักสาน

จากนโยบายที่ต้องการสนับสนุนให้ประชาชนสร้างงานด้วยตนเองจากเหตุผลต่างๆ ดังกล่าวข้างต้นนั้น ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเครื่องจักสาน ได้มีการสอนวิชาจักสานขึ้นด้วย โดยปรากฏทั้งในหลักสูตรของโรงเรียนเพาะช่าง โรงเรียนสอนวิชาหัตถกรรมต่างๆ ทั้งในมณฑลกรุงเทพฯ และส่วนภูมิภาค[๑] ตลอดจนหลักสูตรชั้นประถมศึกษา (ชาย) ในการศึกษาภาคบังคับ[๒]

สินค้าราชทัณฑ์ ดังได้กล่าวไว้ในบทที่แล้วว่า ได้มีบันทึกของชาวต่างชาติบรรยายถึงการจักสานของนักโทษแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ แต่ไม่ได้ให้รายละเอียดอะไรไว้ ในระยะนี้จะเห็นได้ว่าการผลิตสินค้าของนักโทษที่เรียกว่าสินค้าราชทัณฑ์นั้นมีความเปลี่ยนแปลงไปด้วย กล่าวคือ เรือนจำได้มีการรับจ้างและจำหน่ายสินค้าฝีมือผู้ต้องขัง และจากบัญชีรายชื่อสินค้าที่ทางเรือนจำรับสั่งทำและจำหน่ายนี้ปรากฏเป็นเครื่องจักสานเป็นส่วนใหญ่ เช่น ตะกร้า กาน้ำร้อน เก้าอี้หวาย กระจาด กระเช้า ตะแกรงจีบพลู กระเป๋าสาน กรงนก หมวก เป็นต้น[๓]

เครื่องจักสานย่านลิเพา เครื่องจักสานย่านลิเพาที่ได้แพร่หลายเข้ามาเป็นที่นิยมในบรรดาสตรีชั้นสูงตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น ได้มีการขยายตัวของการใช้มากขึ้น ดังที่ปรากฏในจดหมายจากหัวหน้าโรงงานเพาะช่างถึงพนักงานจัดการจังหวัดพระนครกลาง ว่า

"...ด้วยมีผู้นิยมใช้หีบหมากสานด้วยหญ้ายั่นลิเพามากขึ้น ได้พากันมาว่าจ้างให้โรงงานเพาะช่างทำ... เวลานี้ช่างที่มีฝีมือสานหีบหมากหรือภาชนะอื่นๆ ด้วยหญ้ายั่นลิเพาได้ดี ก็มีอยู่แต่คนเดียวเท่านั้น ยังหาได้ขยายการฝึกสอนวิชาชนิดนี้แก่นักเรียนช่างจักสานให้มีความรู้อีกด้วยไม่ โดยขัดข้องด้วยหาหญ้ายั่นลิเพาสำหรับที่จะทำไม่ใคร่ได้ ข้าพเจ้าเห็นว่าโรงงานเพาะช่างจำเปนจะต้องหาหญ้าชนิดนี้ ซึ่งเกิดอยู่ในมณฑลนครศรีธรรมราชมาไว้สำหรับ

---

๑ จรรยา แสนจิตต์, "นโยบายและการจัดการอาชีวศึกษาของไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๗๔", หน้า ๑๘๗-๘.

๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๕-๖.

๓ ร.๖ น. ๕๑๓/๙๒ ส่งใบแจ้งความรับจ้างและจำหน่ายสิ่งของซึ่งทำที่ในกองมหันตโทษ ๒๖ ธันวาคม ๒๔๕๗.

ทำภาชนะที่ผู้จ้างต้องการและสำหรับมาฝึกสอนนักเรียนช่างจักสานให้มีความรู้ในการทำต่อไป..." [๑]

เครื่องเขิน เครื่องเขินที่เชื่อว่ามีมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ในระยะนี้ก็ได้ปรากฏถึงพัฒนาการที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย ดังหลักฐานที่ว่า

"...เครื่องเขินเชียงใหม่มักทำแต่ชนิดพื้นดำลายแดง แต่ชนิดพื้นดำลายทองก็ได้ทำอยู่ไม่น้อย มาเมื่อไม่กี่ปีมานี้จึงมีประดิษฐ์ทำให้มีลายสีอื่นขึ้น แต่วิธีทำก็คือ เขียนสีน้ำมันทับลงไปเท่านั้นเอง..." [๒]

แสดงว่าเครื่องเขินในระยะนี้ได้มีพัฒนาการมากขึ้นทั้งในรูปแบบและวิธีการ กล่าวคือลวดลายและการใช้สีก็มีสีแบบสมัยใหม่เพิ่มมากขึ้น ในส่วนของวิธีทำก็แตกต่างไปจากเครื่องเขินแบบดั้งเดิมที่ทำเฉพาะสีแดงหรือทองบนพื้นดำเท่านั้น อีกทั้งในระยะนี้ปรากฏว่ามีการทำเครื่องเขินเป็นเครื่องเรือนขึ้นใหญ่เกิดขึ้นด้วย เช่น โต๊ะ เก้าอี้ ตู้ เป็นต้น [๓]

ดอกไม้ประดิษฐ์

การสนับสนุนงานทางศิลปหัตถกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๖ นี้ ได้มีการจำเพาะเจาะจงในหมู่ผู้หญิงด้วย ดังปรากฏในสุภาษิตสอนหญิงของพระองค์ซึ่งแต่งเป็นกลอนในหัวเรื่อง "ความรู้เล็กๆ น้อยๆ" โดยทรงใช้พระนามแฝงว่า "อัญชัญ" ในสุภาษิตได้มีการสั่งสอนว่าผู้หญิงงามหรืออีกนัยหนึ่งเบญจกัลยาณีนั้นควรประกอบคุณสมบัติ ๕ ประการ แต่คุณสมบัติ ๕ ประการนี้แตกต่างไปจากแนวคิดเรื่องเบญจกัลยาณีที่มีมาแต่โบราณ เบญจกัลยาณีในแนวพระราชดำริของพระองค์นั้นคือ การมีวิชา ๕ ข้อ คือ [๔]

---

[๑] ศธ. ๕๐.๒/๓๙ โรงงานเพาะช่างขอให้สั่งธรรมการมณฑลนครศรีธรรมราชหาหญ้ายั่นลิเพาส่งมา.

[๒] กจช. ร.ฟ.ท. ๒/๒ จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ ฉบับที่ ๗ มกราคม ๒๔๖๕ เรื่องเครื่องเขินเชียงใหม่.

[๓] เรื่องเดียวกัน.

[๔] อ้างจาก ประยุทธ สิทธิพันธ์, **พระมหาธีรราชเจ้า** (กรุงเทพมหานคร : สยาม, ๒๕๑๕), หน้า ๒๒๗-๒๒๙.

๑. อ่านเขียน
๒. ช่างประดิษฐ์
๓. ค้าขาย
๔. พยาบาล
๕. ผดุงครรภ์

เมื่อพิจารณาคุณสมบัติทั้ง ๕ ประการนี้แล้ว ก็สะท้อนแนวพระราชดำริเรื่องการพึ่งตนเองให้ได้นั่นเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับช่างประดิษฐ์นั้น จะเห็นได้ชัดถึงประเด็นนี้ คือ

"ข้อที่สองนั้นทางช่างประดิษฐ์ หัตถกิจเย็บปักเป็นมรรคผล
สรรพสิ่งขึ้นชื่อฝีมือตน ตลอดจนหูกฝ้ายทำด้ายปอ
ควรจะเพียรเรียนรู้อย่าอยู่เปล่า เป็นงานเบากิจหญิงจริง ๆ หนอ
ยามธุระจะใช้ทำได้พอ ไม่ต้องง้อจ้างวานชาวบ้านทำ" [๑]

ในข้อที่ ๒ อันหมายถึง การเย็บปักถักร้อย ตลอดจนการฝีมือนี้มีความหมายอันสัมพันธ์ไปถึงการประดิษฐ์ดอกไม้ด้วย ทั้งนี้เนื่องจากการประดิษฐ์ดอกไม้ก็เป็นงานฝีมือของผู้หญิงไทยมาแต่โบราณ โดยทั่วไปแล้วการสืบทอดงานประดิษฐ์ดอกไม้อันมีมาแต่โบราณของไทย ตลอดจนการรับอิทธิพลตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ ๔ และ ๕ นั้นก็คงดำเนินต่อมา สิ่งที่เป็นความเปลี่ยนแปลงหรือมีเพิ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๖ อาจจะแยกตามประเภทของดอกไม้แบบต่าง ๆ ได้ดังนี้ คือ

๑. **ดอกไม้สด** การประดิษฐ์ดอกไม้สดได้มีส่วนเข้าไปอยู่ในหลักสูตรการศึกษาทางด้านศิลปหัตถกรรมด้วย กล่าวคือ ในพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้ระบุหลักสูตรช่างดอกไม้สดสำหรับนักเรียนชั้นประถม (หญิง) ในการศึกษาภาคบังคับ[๒] อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติแล้วในระยะนี้ก็ยังไม่มีโรงเรียนใดเทียบเคียงโรงเรียนราชินีได้ในงานด้านนี้[๓] เพราะโรงเรียนราชินีได้มีหลักสูตรทางด้านงานฝีมือต่าง ๆ สำหรับสตรีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ แล้ว

---

[๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๘.

[๒] จรรยา แสนจิตต์, "นโยบายและการจัดการอาชีวศึกษาของไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๗๔", หน้า ๓๕๖.

[๓] กจช. ศธ. ๑๗/๑๑ การประชุมแจกรางวัลการแสดงศิลปหัตถกรรมของนักเรียนและพาณิชยการของพลเมือง พ.ศ. ๒๔๕๙.

ในสมัยรัชกาลที่ ๖ นี้ได้มีผู้มีบทบาทสำคัญในศิลปหัตถกรรมสำหรับสตรีซึ่งรอบรู้ในด้านต่างๆ อย่างกว้างขวาง คือ อาจารย์เยื้อน ภาณุทัต อาจารย์เยื้อน ภาณุทัต เป็นผู้ได้ปฏิบัติงานใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทรัชกาลที่ ๖ เป็นอันมาก เนื่องจากรัชกาลที่ ๖ ทรงโปรดปรานดอกไม้ ดังปรากฏว่าได้ตามเสด็จรัชกาลที่ ๖ ในการแปรพระราชฐานไปยังที่ต่างๆ โดยมีหน้าที่จัดดอกไม้สำหรับตั้งบนโต๊ะเสวยวันละ ๒ เวลา คือ ๑๒.๐๐ น. และ ๒๑.๐๐ น. ยิ่งกว่านั้น อาจารย์เยื้อน ภาณุทัต ยังเป็นผู้ที่มีความสามารถในการประยุกต์และดัดแปลงสิ่งใหม่ๆ เช่น ใช้ดอกไม้ชนิดที่ไม่มีราคามาตกแต่งให้สวยงาม ดัดแปลงเครื่องใบตองหรือเครื่องสานด้วยใบตาลซึ่งท่านมีฝีมือมากมาเป็นแจกันดอกไม้ ในเวลาต่อมาท่านยังได้คิดประดิษฐ์ดอกไม้ชนิดที่ไม่ได้ทำกันมาก่อน เช่น ดอกกล้วยไม้ เปลี่ยนแปลงวัตถุประสงค์การใช้งาน เช่น ทำดอกไม้สำหรับประดับผมหรือ ทำเป็นของชำร่วยในงานแต่งงานอีกด้วย[๑]

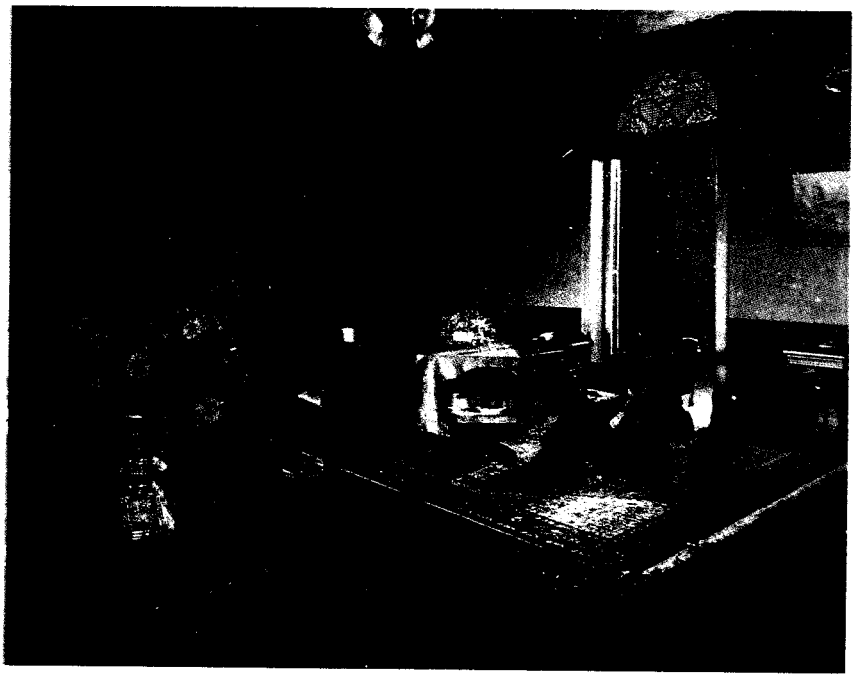

การจัดแจกันดอกไม้ประดับสถานที่ในวังพญาไท
(จาก หอจดหมายเหตุ-แห่งชาติ)

---

[๑] **เยื้อน ภาณุทัต ผู้ให้คำแนะนำอันอุดมด้วยประโยชน์.** (กรุงเทพมหานคร : อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพอาจารย์เยื้อน ภาณุทัต ณ เมรุวัดโสมนัสวรวิหาร วันเสาร์ที่ ๕ เมษายน ๒๕๒๙, ๒๕๒๙), หน้า ๒๗-๓๔.

๒. ดอกไม้แห้ง ม.ล.ป้อง มาลากุล ซึ่งเป็นผู้มีความรู้ความสามารถในทางการจัดดอกไม้ซึ่งได้เคยกล่าวถึงมาแล้วนั้นได้เล่าถึงเรื่องการเปลี่ยนแปลงของการทำบุหงารำไป อันมีมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นว่าในราวสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้มีผู้ประดิษฐ์โครงบุหงารำไปเป็นรูปแปลกๆ ที่ทันสมัยมากในยุคนั้น เช่น รูปหมวกทหารต่างๆ รูปเครื่องหมาย เป็นต้น ต่อมาบุหงารำไปลักษณะนี้ก็หายไปเพราะแพงมากเกินความจำเป็น[๑]

๓. ดอกไม้ประดิษฐ์จากวัสดุอื่น ในส่วนของการประดิษฐ์ดอกไม้จากวัสดุอื่นนั้นได้ปรากฏถึงการประดิษฐ์ดอกไม้ชนิดต่างๆ มาแสดงในงานศิลปหัตถกรรมนักเรียนโดยไม่ใช่จำกัดอยู่เฉพาะในโรงเรียนในกรุงเทพฯ เท่านั้น ดังตัวอย่างเช่น ดอกไม้ผ้า ดอกไม้ริบบิ้น ดอกไม้กระดาษ[๒] และที่น่าสังเกตคือ ในบัญชีสิ่งของจากมณฑลนครไชยศรีที่ส่งมาแสดงในงานศิลปหัตถกรรมนักเรียนและพาณิชยกรรม ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ นั้นได้มีการระบุถึง "ดอกไม้ญี่ปุ่น" ไว้[๓] เข้าใจว่าน่าจะเป็นดอกไม้ประดิษฐ์จากวัสดุอื่นชนิดหนึ่ง เพราะการประดิษฐ์ดอกไม้จากวัสดุอื่นนั้นไทยเราได้ไปเรียนมาจากญี่ปุ่น หรือจ้างครูญี่ปุ่นเข้ามาสอน ดังได้กล่าวไว้ในบทที่ ๒ แล้ว โดยในครั้งแรกสอนที่โรงเรียนราชินี ดังนั้นจึงน่าจะแสดงว่า การทำดอกไม้ประดิษฐ์แบบนี้ได้ขยายวงกว้างออกไปถึงส่วนภูมิภาคในเวลาต่อมาอีกระยะหนึ่ง

จากรายละเอียดของงานทางด้านศิลปหัตถกรรมทั้ง ๓ ประเภทนี้ในสมัยรัชกาลที่ ๖ อาจจะสรุปได้ว่าศิลปหัตถกรรมได้ถูกดึงขึ้นมาให้มีบทบาทและมีความสำคัญเป็นอย่างมากภายใต้นโยบายหลัก คือ การสร้างเอกลักษณ์ไทยและพึ่งตนเอง ได้มีทั้งการรับอิทธิพลตะวันตกและการประยุกต์ปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสถานการณ์ของสังคมไทยขณะนั้น ทำให้งานทางด้านศิลปหัตถกรรมได้รับการสนับสนุนให้เผยแพร่ไปสู่สามัญชนทั่วไปอย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้โดยมีเหตุผลที่สนับสนุนคือ

---

๑ สมพร ศรีสุกปลั่ง, "หอมกลิ่นบุหงาลีลารำไป", หน้า ๖๑.

๒ กจช. ศธ. ๑๗/๒ เรื่องรายงานการแสดงศิลปหัตถกรรม ร.ศ. ๑๓๑.

๓ กจช. ศธ. ๑๗/๗ เรื่องรางวัลศิลปการหัตถกรรม (๑๗ ธ.ค. ๒๔๕๗-๒๙ มิ.ย. ๒๔๕๘).

๑. เป็นมรดกของชาติแต่ดั้งเดิม

๒. ขณะนั้นยุโรปเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ ทำให้สินค้าต่างๆ ที่เคยพึ่งพาจากตะวันตกเริ่มขาดแคลน

๓. ความต้องการคนที่มีการศึกษาเข้าสู่ระบบราชการตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ เริ่มหมดไป คนที่มีการศึกษาเริ่มมากกว่าความต้องการในราชการ ดังนั้น จึงจำเป็นต้องสนับสนุนให้ประชาชนสร้างงานด้วยตนเองโดยการผลิตสินค้าในครัวเรือน ซึ่งรวมถึงศิลป-หัตถกรรมประเภทต่างๆ ด้วย

๔. สมัยนี้มีการต่อต้านชาวจีน ซึ่งเป็นผู้คุมการผลิตศิลปหัตถกรรมต่างๆ อยู่ จึงได้สนับสนุนให้ประชาชนหันมาทำงานด้านนี้ ซึ่งเป็นการต่อต้านชาวจีนวิธีหนึ่ง

๕. กลุ่มผู้มีบทบาทสำคัญในการศึกษา คือ รัชกาลที่ ๖ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ต่างได้เคยเห็นแบบอย่างการส่งเสริมงานด้านศิลปหัตถกรรมในประเทศที่มีความเจริญด้านนี้ คือ ญี่ปุ่น อินเดีย และฟิลิปปินส์ ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อการส่งเสริมการศึกษาทางด้านศิลป-หัตถกรรม

หลังจากสมัยรัชกาลที่ ๖ ไปแล้ว งานทางด้านศิลปหัตถกรรมก็ดูจะไม่มีอะไรเด่นนัก ส่วนมากเป็นการสานต่อการริเริ่มที่เกิดขึ้นในสมัยนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายตัวทางด้านอาชีวศึกษาซึ่งรวมงานทางด้านศิลปหัตถกรรมเข้าไปด้วย ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๗ ได้เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ไทยก็ประสบปัญหาดังกล่าวด้วยเช่นกัน ภาวการณ์เช่นนี้มีผลกระทบต่อการผลิตงานประเภทศิลปหัตถกรรมด้วย เพราะปัญหาปากท้องเป็นปัญหาเร่งด่วนที่เป็นที่สนใจมากกว่า ดังเช่น ที่ปรากฏในรายงานความตกต่ำทางเศรษฐกิจ ซึ่งกระทบกระเทือนต่อภาวะความเป็นอยู่ของชาวนาในจังหวัดอ่างทอง รายงานนี้กรมสหกรณ์ได้ทำขึ้นเสนอต่อเสนาบดีสภาเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ โดยระบุว่า

"...นับตั้งแต่ราคาเข้าตกต่ำมา การหากินในเวลาว่างการทำนาของชาวนาบางคนที่เกี่ยวแก่การฝีมือ เช่น การทอผ้า การจักสาน ไม่ใคร่จะมีใครได้ทำกัน เพราะเมื่อทำขึ้นแล้วก็ขายไม่ออก แม้จะขายได้ก็ไม่ใคร่จะได้ราคาคุ้มทุน...ฉะนี้ชาวนาจึงคงทำแต่พอใช้สอยกันเองในครอบครัวเท่านั้น..." [๑]

ปัญหาอันเนื่องมาจากความตกต่ำทางเศรษฐกิจคงจะไม่ได้เกิดผลต่อความชะงักงันในการผลิตงานทางด้านศิลปหัตถกรรมของชาวไร่ชาวนาเท่านั้น ศิลปหัตถกรรมในทุกกลุ่มชนชั้นก็คงประสบปัญหาเช่นเดียวกัน เพราะงานศิลปหัตถกรรมส่วนมากโดยเฉพาะเครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน และดอกไม้ประดิษฐ์นี้มิได้จัดอยู่ในสิ่งจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต

---

[๑] กจช. ร.๗ พ.๑๓/๕ ความเป็นอยู่และฐานะของชาวนาตามหัวเมืองเนื่องจากราคาเข้าตกต่ำ.

๔

สมัยแห่งการสร้างชาติ
(สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม)

หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว สถานการณ์ของบ้านเมืองยังต้องประสบปัญหาความไม่มีเสถียรภาพของรัฐบาล ความต่อเนื่องทางการเมืองการปกครองเริ่มเห็นได้ในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ซึ่งมีบทบาทในการปกครอง ๒ ระยะ คือ พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๗ และ พ.ศ. ๒๔๙๒-๒๕๐๐ นโยบายสำคัญของจอมพล ป.พิบูลสงคราม คือ "นโยบายสร้างชาติ" ซึ่งจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้กล่าวถึงความหมายของคำว่า "สร้างชาติ" ไว้ว่า

"...ชาติไทยมีอยู่แล้ว แต่สถานะบางอย่างของชาติยังไม่ขึ้นถึงระดับสมความต้องการของประชาชาติไทย เราจำเป็นต้องมาร่วมใจกันสร้างเพิ่มเติมให้ดีขึ้นกว่าเดิม ช่วยกันปรับปรุงไปจนกว่าเราทุกคนจะพอใจ หรืออย่างน้อยก็ได้ระดับเสมออารยะประเทศ..." [๑]

ในทางปฏิบัตินั้น วิธีการที่ใช้เพื่อเร้าใจคนไทยให้ปฏิบัติตามนโยบายสร้างชาติวิธีการหนึ่ง คือ การเผยแพร่ลัทธิชาตินิยม ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ซึ่งหมายรวมถึง วัฒนธรรมด้วย ในส่วนที่จะมีความเกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรม คือ ด้านเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรม ดังมีรายละเอียดดังนี้ คือ

---

[๑] เทียมจันทร์ อ่ำแหวว, "บทบาททางการเมืองและการปกครองของจอมพล ป.พิบูลสงคราม (พ.ศ. ๒๔๗๕-พ.ศ. ๒๔๘๗)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๑๖๒.

๑. เศรษฐกิจ

ในทางด้านเศรษฐกิจนั้น นโยบายสำคัญคือ รัฐบาลต้องการเริ่มปรับปรุงและแก้ไขเพื่อให้ประชาชนคนไทยทุกคนได้มีอาชีพเป็นหลักแหล่ง ไม่ให้ต่างชาติเข้ามาแย่งอาชีพ จึงนำไปสู่การกำจัดอิทธิพลคนจีนออกนอกระบบเศรษฐกิจไทยอีกครั้งหนึ่ง และมีพระราชบัญญัติที่กำหนดอาชีพและวิชาสำหรับคนไทยด้วย ประกอบกับในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงครามในระยะแรกนั้นเป็นช่วงก่อนจะเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ สถานการณ์ภายนอกกำลังตึงเครียด จอมพลป. พิบูล-สงคราม จึงส่งเสริมให้มีการผลิตสินค้าภายในประเทศเพื่อเตรียมรับสถาน-การณ์ อันอาจจะมีผลกระทบต่อประเทศไทย ประเด็นนี้จะเห็นได้ชัดเจน จากรัฐนิยม ฉบับที่ ๕ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ คือ[๑]

ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี
ว่าด้วยรัฐนิยมฉบับที่ ๕

เรื่อง ให้ชาวไทยพยายามใช้เครื่องอุปโภคบริโภค
ที่มีกำเนิด หรือทำขึ้นในประเทศไทย

เนื่องด้วยสถานการณ์ของโลกอยู่ในสภาพสงคราม ทุกประเทศทั้งที่เป็นคู่สงครามและเป็นกลางจำต้องสนับสนุนการเกษตร พาณิชย์และอุตสาหกรรมของชาติเป็นพิเศษ คณะรัฐมนตรีได้พิจารณาเห็นว่าถึงเวลาจำเป็นที่จะต้องชักชวนชาวไทยให้กระทำเช่นนั้น จึงได้ลงมติเป็นเอกฉันท์ให้ประกาศเป็นรัฐนิยมไว้ดังต่อไปนี้

๑. ชาวไทยพึงพยายามบริโภคแต่อาหารอันปรุงจากสิ่งที่มีกำเนิดหรือทำขึ้นในประเทศไทย

๒. ชาวไทยพึงพยายามใช้เครื่องแต่งกายด้วยวัตถุที่มีกำเนิดหรือทำขึ้นในประเทศ

---

[๑] ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยรัฐนิยมฉบับที่ ๕ เรื่องให้ชาวไทยพยายามใช้เครื่องอุปโภคบริโภคที่มีกำเนิดหรือทำขึ้นในประเทศไทย วันที่ ๑ พฤศจิกายน ๒๔๘๒ อ้างจาก **เอกสารการสอนชุดวิชาประสบการณ์วัฒนธรรมศึกษา หน่วยที่ ๗-๑๕** (กรุงเทพมหานคร : สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๓), หน้า ๓๗๗.

๓. ชาวไทยพึงช่วยกันสนับสนุนงานอาชีพการเกษตร พาณิชย์อุตสาหกรรม และวิชาชีพของชาวไทยด้วยกัน

๔. กิจการสาธารณูปโภคอันใด ที่รัฐบาลหรือชาวไทยจัดให้มีขึ้นแล้ว ชาวไทยพึงพยายามใช้และสนับสนุน

๕. ชาวไทยผู้ประกอบการเกษตร พาณิชย์อุตสาหกรรมงานอาชีพหรือวิชาชีพอันได้รับการสนับสนุนโดยรัฐนิยมฉบับนี้ ต้องพยายามรักษามาตรฐานปรับปรุงคุณภาพให้ดียิ่งขึ้น และดำเนินกิจการนั้น ๆ ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตทุกประการ

ประกาศมา ณ วันที่ ๑ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๘๒

พิบูลสงคราม

นายกรัฐมนตรี

จากรัฐนิยมนี้มีประเด็นอันจะเกี่ยวเนื่องกับศิลปหัตถกรรมไทยต่อไป คือ

การบริโภคและขายก๋วยเตี๋ยว

ตามแนวทางดังกล่าวนี้ คือ การเน้นให้ชาวไทยบริโภคอาหารที่ซื้อหาจากชาวไทยด้วยกัน อย่างไรก็ตาม ในสมัยก่อนชาวไทยบริโภคก๋วยเตี๋ยวที่ชาวจีนทำขาย จอมพล ป.พิบูลสงคราม พิจารณาดูว่าก๋วยเตี๋ยวมีข้อดี คือ เป็นอาหารที่มีประโยชน์ แต่ข้อเสียของขณะนั้นคือ ชาวจีนคือผู้ขาย ดังนั้นจึงพยายามชักจูงให้ชาวไทยบริโภคก๋วยเตี๋ยว แต่น่าจะดึงมาเป็นอาชีพของชาวไทย จึงได้นำเรื่องนี้ไปพูดทางวิทยุกระจายเสียงเมื่อวันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๕ ว่า

"...งานที่ยังเหลือและคิดจะทำวันนี้คือ อยากให้พี่น้องทุกคนกินก๋วยเตี๋ยวให้ทั่วกัน เพราะก๋วยเตี๋ยวเป็นอาหารดีมาก มีอาหารทุกอย่างในก๋วยเตี๋ยว มีข้าว ถั่ว มัน เปรี้ยว เค็ม หวานพร้อม ทำได้เองในประเทศไทยทุกอย่าง...เป็นประโยชน์แก่ร่างกายดียิ่ง ราคาถูก หาได้สะดวกและอร่อยด้วย ถ้าทุกซอกทุกมุมพี่น้องชาวไทยกินก๋วยเตี๋ยว จะทำให้เป็นอาหารของชาติที่ขอแบ่งมาจากพี่น้องชาวจีน ทำให้เรามีงานหากินเพิ่มขึ้น ชาวไร่พืช ชาวประมงหาอาหารทะเลก็จะมีงานทำมากขึ้น วิธีขายก๋วยเตี๋ยวให้เป็นกอบ เป็นกำ เป็นลำ เป็นสัน

ทั่วไปสำเร็จได้ที่ทางราชการช่วย... ด้วยเกณฑ์ให้ครูใหญ่ทุกโรงเรียนทั่วราช-อาณาจักรจัดการขายก๋วยเตี๋ยว ๑ หาบ... ข้าหลวงทุกคนและนายอำเภอทุกคนรับจัดการขายก๋วยเตี๋ยวคนละ ๑ หาบ และพวกกรมประชาสงเคราะห์ช่วยจัดการแนะนำวิธีเพาะถั่วงอกอย่างที่การเกษตรเขียนไว้ และแนะนำวิธีทำเส้นก๋วยเตี๋ยวและเครื่องประกอบ... ถ้าพี่น้องชาวไทยกินก๋วยเตี๋ยวคนละ ๑ ชามทุกวัน คิดชามละ ๕ สตางค์ วันหนึ่งจะมีคนกินก๋วยเตี๋ยว ๑๘ ล้านชาม... ตกลงวันหนึ่งเงินค่าก๋วยเตี๋ยวของชาติไทย...เท่ากับเก้าแสนบาท เป็นจำนวนเงินหมุนเวียนมากพอใช้ เงินเก้าแสนบาททุกๆ วันนี้ก็ไหลไปสู่มือชาวไร่ ชาวนา ชาวทะเล ทั่วกัน ไม่ตกไปถึงมือใครและเงินบาทก็มีราคา หนึ่งบาทซื้อก๋วยเตี๋ยวได้เสมอ ไม่ใช่ซื้ออะไรไม่ได้อย่างทุกวันนี้ ซึ่งเท่ากับไม่มีประโยชน์เต็มที่ในค่าของเงินมันเอง..." [๑]

จากบทความนี้สะท้อนให้เห็นว่าในประเด็นเรื่องเศรษฐกิจที่เน้นการใช้ของไทยและบริโภคของไทยนั้นมีความเกี่ยวเนื่องมาถึงการชักจูงให้บริโภคก๋วยเตี๋ยว ซึ่งการบริโภคก๋วยเตี๋ยวนี้จะมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับศิลป-หัตถกรรมไทยต่อไปด้วย

เศรษฐกิจแบบชาตินิยม

ข้อ ๓ ของรัฐนิยมฉบับที่ ๕ นี้แสดงให้เห็นถึงการชักจูงให้ชาวไทยสนับสนุนงานอาชีพการเกษตร พาณิชย์ อุตสาหกรรม และวิชาชีพของชาวไทยด้วยกัน ซึ่งออกมาในรูปของเศรษฐกิจแบบชาตินิยม อย่างไรก็ตาม เศรษฐกิจแบบชาตินิยมอันเน้นให้มีการพัฒนากระบวนการผลิตทุกด้านโดยคนไทยนี้ จะอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐบาล ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ในทางตรงคือรัฐเข้าดำเนินการทางเศรษฐกิจเอง และในทางอ้อมคือ รัฐชี้นำแนวทางการดำเนินการทางเศรษฐกิจของเอกชนชาวไทยตามแนวทางที่รัฐต้องการและสนับสนุน

การที่รัฐเข้าดำเนินการทางเศรษฐกิจเองนั้น จะปรากฏให้เห็นได้ชัดในธุรกิจขนาดใหญ่ที่มีความสำคัญมากๆ เนื่องจากตระหนักดีว่า คนไทยยังไม่มีความสามารถขนาดนั้น อีกทั้งพิจารณาว่ากิจการเหล่านั้นมีผลต่อความมั่นคงของชาติ วิธีการที่ใช้คือ การบังคับซื้อหรือโอนกิจการของชาวต่างชาติมาเป็นของรัฐ ซึ่งสงครามโลกครั้งที่ ๒ เปิดโอกาสให้ดำเนินการนี้ได้ง่าย เพราะสามารถบังคับ

---

[๑] อ้างจาก **เอกสารการสอนชุดวิชาประสบการณ์วัฒนธรรมศึกษา หน่วยที่ ๗-๑๕.** หน้า ๓๓๐.

ซื้อกิจการของชนชาติศัตรูได้โดยสะดวก จากนั้นก็ตั้งเป็นบริษัทหรือกิจการที่รัฐหรือหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องเป็นผู้ถือหุ้นทั้งหมด หรือหุ้นส่วนใหญ่ โดยใช้อำนาจตรากฎหมายต่าง ๆ ออกมาเพื่อการผูกขาดสินค้าหรือกิจการนั้น ๆ[๑]

ในส่วนของเศรษฐกิจแบบชาตินิยมโดยทางอ้อมนั้น รัฐจะพยายามชี้นำแนวทางและกระตุ้นให้ชาวไทยเข้ามาดำเนินการทางเศรษฐกิจ มาตรการต่าง ๆ ที่ใช้เพื่อให้คนไทยเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจและกีดกันชาวต่างชาตินั้นมีตั้งแต่การออกพระราชบัญญัติ พระราชกฤษฎีกา การกำหนดให้หน่วยงานของรัฐช่วยเหลือการครองชีพ การอบรม แจกรางวัล ตลอดจนบทเพลง บทความ คำขวัญ สุนทรพจน์ เป็นต้น[๒]

ภายในนโยบายเศรษฐกิจแบบชาตินิยมซึ่งไม่ว่าจะเป็นโดยทางตรง หรือโดยทางอ้อมนี้ ประเด็นหนึ่งที่เป็นสิ่งใหม่เข้ามาคือ การก้าวเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม กล่าวคือ มีการตั้งกระทรวงอุตสาหกรรมขึ้นมา โดยพัฒนามาจากกองอุตสาหกรรมในกระทรวงเศรษฐการ ต่อมายกฐานะเป็นกรมอุตสาหกรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ และเมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ อันกระทบกระเทือนถึงการขาดแคลนสินค้าสำเร็จรูปจากต่างชาติเป็นอย่างมากนั้น จอมพลป. พิบูลสงคราม ก็พิจารณาว่าประเทศเรามีวัตถุดิบต่าง ๆ มาก แต่มีโรงงานผลิตสินค้าน้อย จึงได้ส่งเสริมทางด้านนี้และตั้งกระทรวงอุตสาหกรรมขึ้นมาใน พ.ศ. ๒๔๘๕ กรมอุตสาหกรรมก็ได้เปลี่ยนแปลงเป็นกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมซึ่งเป็นกรมหนึ่งในกระทรวงนี้ โดยมีนโยบายเน้นหนักไปในทางที่จะส่งเสริมให้เกิดอุตสาหกรรมที่จำเป็นทุกประเภทขึ้นในประเทศไทยโดยรีบด่วน[๓]

การเคลื่อนไหวเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมนั้น ในระยะแรกจะเน้นหนักไปในทางการส่งเสริมอุตสาหกรรมในครอบครัว เช่น การอบรมการทอผ้าแบบกี่กระตุก การทำร่ม เครื่องเด็กเล่น เครื่องจักสาน เครื่องปั้น เครื่องหนัง และ

---

[๑] ผาณิต ทรงประเสริฐ, "นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๗", **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๔** (กรุงเทพมหานคร ; สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๖๕๐-๖๖๔.

[๒] เรื่องเดียวกัน.

[๓] **รายงานประจำปี ๒๕๓๐ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม** (กรุงเทพมหานคร : ฝ่ายติดตามและประเมินผล กองแผนงาน กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, ๒๕๓๐), หน้า ๒-๔.

อุตสาหกรรมเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ พร้อมกันนี้ได้มีการตั้งร้านไทยอุตสาหกรรมขึ้นที่สี่แยกพระยาศรี ถนนเจริญกรุง เพื่อจำหน่ายสินค้าที่ผลิตขึ้นภายในประเทศ ต่อมาก็มีการขยายสาขาของร้านไทยอุตสาหกรรมออกไปทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค โดยใน พ.ศ. ๒๔๙๑ ปรากฏว่ามีร้านไทยอุตสาหกรรม ๗ แห่ง คือ สามยอด ราชดำเนิน บางลำพู บางรัก ลพบุรี ปราจีนบุรี และเชียงใหม่ นอกจากนี้ยังได้จัดตั้งโรงงานนำทางขึ้น คือ โรงงานเครื่องหวายและจักสาน โรงงานทอผ้า ย้อมสี ทอแถบและถุงเท้า โรงงานทอผ้าภูมิภาค โรงงานร่มพระนคร โรงงานร่มเชียงใหม่ โรงงานทำเข็มหมุดและโรงงานทำกระดาษสา โรงงานทำเครื่องเขินและโรงงานทดลองเครื่องจักรประดิษฐ์ไม้ไผ่[๑] การดำเนินการเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า รัฐพยายามชี้นำส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามาดำเนินการทางอุตสาหกรรมตามแนวทางของรัฐในลักษณะที่เป็นเศรษฐกิจแบบชาตินิยม โดยรัฐในทางอ้อมอย่างหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ในกิจการอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่มีความสำคัญแล้วก็เป็นการดำเนินการโดยรัฐโดยตรง[๒]

๒. สังคมและวัฒนธรรม

ในทางด้านสังคมและวัฒนธรรมนั้น จอมพล ป.พิบูลสงคราม พิจารณาว่าการดำเนินชีวิตที่ไม่มีระเบียบแบบแผนมีส่วนถ่วงความเจริญของชาติ จึงมีการทะนุบำรุงส่งเสริมและแก้ไขวัฒนธรรมบางอย่างที่ล้าสมัยผ่านทางพระราชบัญญัติ และรัฐนิยมฉบับต่าง ๆ หลายฉบับ[๓] ในที่นี้จะได้กล่าวถึงเฉพาะประเด็นที่จะมีความเกี่ยวพันกับศิลปหัตถกรรมในส่วนที่กำลังศึกษา ซึ่งจะเห็นได้จากรัฐนิยมฉบับที่ ๑๐ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ คือ[๔]

---

[๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒.

[๒] เทียมจันทร์ อ่ำแหวว, "บทบาททางการเมืองและการปกครองของจอมพล ป.พิบูลสงคราม (พ.ศ. ๒๔๗๕-พ.ศ. ๒๔๘๗)", หน้า ๑๘๐-๑๙๖.

[๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๖-๒๑๘.

[๔] อ้างจาก <u>เอกสารการสอนชุดวิชาประสบการณ์วัฒนธรรมศึกษา หน่วยที่ ๗-๑๕,</u> หน้า ๓๘๐.

ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี
ว่าด้วยรัฐนิยม ฉบับที่ ๑๐
เรื่อง การแต่งกายของประชาชนชาวไทย

ด้วยรัฐบาลได้สังเกตเห็นว่า การแต่งกายของประชาชนชาวไทยในสาธารณชน หรือที่ชุมนุมชนยังไม่สุภาพเรียบร้อยสมกับวัฒนธรรมของชาติไทย

คณะรัฐมนตรีจึงได้ลงมติเป็นเอกฉันท์ให้ประกาศเป็นรัฐนิยมไว้ดังต่อไปนี้

๑. ชนชาติไทยไม่พึงปรากฏตัวในที่ชุมนุมชน หรือสาธารณสถาน ในเขตเทศบาลโดยไม่แต่งกายให้เรียบร้อย เช่น นุ่งแต่กางเกงชั้นในหรือไม่สวมเสื้อหรือนุ่งผ้าลอยชาย เป็นต้น

๒. การแต่งกายที่ถือว่าเรียบร้อยสำหรับประชาชนชาวไทยมีดังต่อไปนี้
   ก. แต่งเครื่องแบบตามสิทธิและโอกาสที่จะแต่งได้
   ข. แต่งตามแบบสากลนิยมในทำนองที่สุภาพ
   ค. แต่งตามประเพณีนิยมในทำนองที่สุภาพ

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๘๔

พิบูลสงคราม

นายกรัฐมนตรี

ในข้อที่ ๒ ซึ่งกล่าวถึงการแต่งกายที่เรียบร้อยสำหรับประชาชนชาวไทยนั้นมีทั้งแบบสากลนิยมและประเพณีนิยม ในเรื่องนี้ในเวลาต่อมาคือวันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๔๘๔ จอมพล ป.พิบูลสงครามก็ได้มีการขยายความผ่านกรมโฆษณาการไปถึงการแต่งกายของผู้หญิงก่อนว่า

"... เพื่อเป็นที่ระลึกและแสดงความชื่นชมยินดีในโอกาสอันประเสริฐที่ชาติไทยของเราได้ประสบความสำเร็จอันพึงพอใจในการปรับปรุงเส้นเขตแดนตามความยุติธรรมกับอินโดจีนของฝรั่งเศสคราวนี้ ท่านนายพลตรี หลวงพิบูล

สงคราม (ยศขณะนั้น) นายกรัฐมนตรีข่อวิงวอนด้วยความเคารพแด่พี่น้องสตรีไทย ได้เปลี่ยนการตกแต่งร่างกายให้เหมาะสมกับที่เราเป็นอารยประเทศและอารยชน คือ

๑. *ขอให้พี่น้องสตรีไทยทุกคนไว้ผมยาวตามประเพณีนิยมในสมัยโบราณของเรา หรือไว้ผมยาวตามสมัยนิยมปัจจุบันนี้*

๒. *ขอให้พี่น้องสตรีไทยทุกท่าน เลิกการใช้ผ้าโจงกระเบนเปลี่ยนเป็นการนุ่งผ้าถุงอย่างสมัยโบราณของเรา หรือตามสมัยนิยมปัจจุบันนี้*

๓. *ขอให้พี่น้องสตรีไทยทุกท่านเลิกใช้ผ้าผืนเดียวปกปิดกายท่อนบนคือไม่ใช้ผ้าคาดอก หรือปล่อยเปลือยกายท่อนบน ให้ใช้เสื้อแทน"* [๑]

ในส่วนของการแต่งกายของบุรุษนั้น ได้ปรับเปลี่ยนเป็นแบบตะวันตกมานานแล้ว จึงไม่ได้รับการกล่าวเน้นถึง นอกจากการแต่งกายแล้ว ยังพยายามให้คนไทยมีความคล้ายคลึงกับชาวตะวันตกมากขึ้น คือ การสวมหมวก การสวมหมวกนี้หมายรวมถึงทั้งหญิงและชาย โดยเริ่มจากให้ข้าราชการสวมหมวกไปทำงาน และต่อมาก็ได้มีคำกล่าวของจอมพล ป.พิบูลสงครามออกมาอีกเมื่อวันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๔๘๔ ว่า

"... หลังจากที่ข้าพเจ้าได้เอ่ยวิงวอนให้ปรับปรุงการแต่งกาย ... ท่านสตรีไทยก็ได้ปรับปรุงมาด้วยดีเป็นการพร้อมเพรียงกัน ... นับเป็นกึ่งหนึ่งของการสร้างชาติให้เด่น ... คงเหลืออีกเพียงสิ่งเดียวเท่านั้น ที่จะทำให้การแต่งกายของท่านสมบูรณ์ทุกประการ ซึ่งข้าพเจ้าจะได้ขอร้องในโอกาสนี้ ... สิ่งนั้นคือการสวมหมวก" [๒]

หลังจากนั้นหน่วยงานต่างๆ ก็รับนโยบายนี้ไปดำเนินการต่อ เช่น เพิ่มหมวกเป็นเครื่องแบบแต่งกายนักเรียน มีการจัดประกวดหมวกและเครื่องแต่งกายสตรี เป็นต้น

จากการนี้สมัยนี้ได้พยายามปรับปรุงเปลี่ยนแปลงรูปแบบของวัฒนธรรมให้เป็นไปตามสากลนิยม มีคำสั่งและระเบียบออกมาในนามของนายกรัฐมนตรีหลายฉบับ หากแต่ยังไม่มีหน่วยงานที่จะดำเนินการโดยเฉพาะ ดังนั้น

---

[๑] อ้างจาก เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๑.

[๒] อ้างจาก เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๑-๓๓๒.

รัฐบาลจึงได้ออกพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๔๘๕ ขึ้น โดยให้จัดตั้งสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ มีหน้าที่ที่สำคัญ คือ

๑. ค้นคว้า ดัดแปลง รักษาและส่งเสริมวัฒนธรรมแห่งชาติที่มีอยู่
๒. ค้นคว้า ดัดแปลง และกำหนดวัฒนธรรมที่ควรรับไว้หรือปรับปรุงต่อไป
๓. เผยแพร่วัฒนธรรมแห่งชาติให้เหมาะสมกับกาลสมัย
๔. ควบคุมและหาวิธีปลูกฝังวัฒนธรรมแห่งชาติในจิตใจของประชาชนจนเป็นนิสัย
๕. ให้ความเห็นรับปรึกษา และปฏิบัติตามความมุ่งหมายของรัฐบาลในกิจการอันเกี่ยวกับวัฒนธรรมแห่งชาติ [๑]

ต่อมาเมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลงแล้ว รัฐบาลก็พิจารณาว่ากิจกรรมเรื่องวัฒนธรรมยังไม่ได้ผลสมความปรารถนาของผู้นำ เพราะผลกระทบจากสงครามทำให้จิตใจของประชาชนเสื่อมลง ครั้นเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้หวนกลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกใน พ.ศ. ๒๔๙๒ เรื่องของวัฒนธรรมก็ได้รับการฟื้นฟูอีกครั้ง และเล็งเห็นว่างานทางด้านวัฒนธรรมเป็นงานใหญ่ ลำพังสภาวัฒนธรรมแห่งชาติไม่อาจปฏิบัติงานได้ตลอด จึงได้ตั้งกระทรวงวัฒนธรรมขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๙๕ และเลิกไปใน พ.ศ. ๒๕๐๑ เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำการปฏิวัติ [๒]

จากแนวโน้มใหญ่ในการมีนโยบายสร้างชาติทางเศรษฐกิจแบบชาตินิยมและส่งเสริมวัฒนธรรมดังกล่าวนี้ ได้มีความสัมพันธ์กับศิลปหัตถกรรมทั้ง ๓ ประเภทนี้ คือ

๑. **การพัฒนาเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม** ในกรณีนี้จะพบว่ากรมส่งเสริมอุตสาหกรรมได้พิจารณาดำเนินการโดยมีทั้งการขอผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศเข้ามาฝึกอบรมหรือส่งคนไทยออกไปศึกษาดูงานยังต่างประเทศ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด คือ ในพ.ศ. ๒๔๙๘ รัฐบาลอังกฤษได้ให้ทุนภายใต้แผนงานโคลัมโบ ซึ่งมีทั้งทุนออกไปศึกษาดูงานยังต่างประเทศ ส่งผู้เชี่ยวชาญเข้ามาช่วยและให้วัสดุอุปกรณ์เพื่อการศึกษาอบรม ในส่วนที่จะเกี่ยวข้องกับศิลปหัตถกรรมที่กำลังศึกษานี้ คือ ปรากฏว่ามีผู้เชี่ยวชาญทางด้านการทำเครื่องเคลือบ

---

[๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๓.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๕-๓๔๐.

(Whiteware and Sanitaryware) และเครื่องไม้ไผ่ (Bambooware Design and Research) เข้ามาด้วย และสำหรับวัสดุอุปกรณ์ที่ได้รับเข้ามานั้น ก็มีอุปกรณ์ในการทดลองการทำเครื่องเคลือบดินเผารวมอยู่ด้วยเช่นกัน[๑]

๒. **การส่งเสริมศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน** นอกจากการรับความช่วยเหลือจากต่างประเทศในการพัฒนาอุตสาหกรรมในระดับโรงงานแล้ว ในระดับผลิตภัณฑ์พื้นบ้านรัฐบาลก็ให้การส่งเสริมด้วย เพราะจะมีผลทั้งการพัฒนาอาชีพของคนไทย ตลอดจนรักษาวัฒนธรรมไทยเอาไว้ ดังนั้นจึงปรากฏว่าในงานฉลองวันชาติปี พ.ศ. ๒๔๘๖ ก็ได้มีการประกวดสิ่งประดิษฐ์ทางหัตถกรรมที่ทำด้วยไม้ไผ่และดิน การประกวดนี้มีทั่วประเทศ แบ่งออกเป็น ๒ ตอน คือ ตอนที่ ๑ ประกวดภายในแต่ละจังหวัด โดยมีเจ้าหน้าที่ระดับจังหวัดและอำเภอเป็นผู้ดำเนินการ ตอนที่ ๒ เป็นการประกวดส่วนรวมชิงรางวัลที่กรุงเทพฯ ซึ่งมีคณะกรรมการจัดงานฉลองวันชาติเป็นผู้จัดการ[๒]

เมื่อพิจารณาการจัดประกวดผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทย โดยเฉพาะที่ทำด้วยไม้ไผ่และดิน ซึ่งหมายรวมถึงเครื่องจักสานและเครื่องปั้นดินเผาแล้ว จะเห็นได้ว่ารัฐบาลได้ให้ความสำคัญแก่ศิลปหัตถกรรมทั้ง ๒ ประเภทนี้เป็นอย่างมาก เมื่อพิจารณา "โอกาส" ที่จัดประกวดผลิตภัณฑ์เหล่านี้ก็ยิ่งสนับสนุนความคิดนี้มากขึ้นไปอีก เพราะเป็นโอกาสสำคัญคือ การฉลองวันชาติและเงินรางวัลที่ให้นี้ก็นับว่ามีมูลค่าสูงมากในขณะนั้น คือ

ระดับจังหวัด รางวัลที่ ๑ ได้ ๖๐๐ บาท
ระดับประเทศ รางวัลที่ ๑ ได้ ๑,๐๐๐ บาท และถ้วยเงิน ๑ ใบ[๓]

เมื่อพิจารณาถึงนโยบายและแนวทางปฏิบัติของรัฐบาลดังกล่าวมาแล้วนี้ ส่วนที่จะเห็นได้ในรายละเอียดของศิลปหัตถกรรมแต่ละประเภท คือ

เครื่องปั้นดินเผา

เครื่องปั้นดินเผา คือ ผลิตภัณฑ์ประเภทหนึ่งที่ได้รับการส่งเสริมให้ผลิตภายในประเทศ ทั้งในระดับอุตสาหกรรมเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจแบบชาตินิยม และ

---

๑ กจช. อก. ๐๒๐๑.๒.๓.๒.๑/๑ เรื่องรัฐบาลอังกฤษให้ทุนการศึกษาภายใต้แผนการโคลัมโบ.

๒ "ประกาศ เรื่อง การประกวดฝีมือหัตถกัมการประดิถสิ่งของด้วยไม้ไผ่และดิน", **ข่าวโคสนาการ** ๕(มกราคม ๒๔๘๖) : ๗-๙.

๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

ในระดับหัตถกรรมพื้นบ้านเพื่อส่งเสริมรายได้และอนุรักษ์วัฒนธรรมไทย ทั้งนี้เนื่องจากปริมาณความต้องการภายในมีมาก แต่ผลผลิตมีน้อย ทำให้ต้องสั่งเข้าจากต่างประเทศเป็นจำนวนมาก ซึ่งจะทำให้ต้องพึ่งพาสินค้าจากภายนอก อันขัดกับรัฐนิยมฉบับที่ ๕ ดังกล่าวแล้ว

ในส่วนของการพัฒนาเครื่องปั้นดินเผาเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมนั้นเมื่อพิจารณาจากสถิติการนำเข้าในรายงานประจำปีของกรมศุลกากรใน พ.ศ. ๒๔๘๒ และ ๒๔๘๓ จะพบว่าการนำเข้าสินค้าประเภทนี้มีมูลค่าสูง ดังรายละเอียดดังนี้ [๑]

		พ.ศ. ๒๔๘๒			**พ.ศ. ๒๔๘๓**	
ถ้วยชามและภาชนะกระเบื้อง	น้ำหนัก	๒,๕๕๕,๖๗๘	ก.ก.	น้ำหนัก	๑,๘๑๔,๙๑๗	ก.ก.
	ราคา	๓๘๘,๕๙๒	บาท	ราคา	๓๕๘,๑๐๗	บาท
เครื่องสินค้าเครื่องเคลือบ	น้ำหนัก	๒,๐๗๑,๘๑๗	ก.ก.	น้ำหนัก	๘๗๐,๘๑๘	ก.ก.
	ราคา	๑,๐๖๗,๗๕๗	บาท	ราคา	๔๖๕,๐๐๗	บาท

รายการดังกล่าวนี้อยู่ในบัญชีสิ่งของ "จำเป็น" ที่ต้องสั่งเข้ามาจากต่างประเทศ ดังนั้น รัฐบาลจึงวางโครงการที่จะทำเครื่องถ้วยชามขึ้นในประเทศเพื่อให้เงินหมุนเวียนอยู่ภายใน รวมทั้งส่งเสริมอุตสาหกรรมในประเทศด้วย โครงการนี้เริ่มดำเนินการใน พ.ศ. ๒๔๘๓ โดยกรมศิลปากรซึ่งจะจัดตั้งโรงงานทำถ้วยชามขึ้นที่เมืองเก่าสวรรคโลก ด้วยมีวัตถุดิบที่ใช้การได้และกำหนดจะทำเครื่องถ้วยชามทั้งชนิดดีและชนิดสามัญที่ใช้กันทั่วไป ลวดลายของถ้วยชามทุกชิ้นจะเขียนเป็นลายไทยทั้งสิ้น นอกจากนี้กรมศิลปากรยังจะจัดให้โรงงานนี้เป็นโรงเรียนไปในตัวด้วยเพื่อฝึกอาชีพแก่เด็กที่ผู้ปกครองไม่อยู่ในฐานะที่จะให้การศึกษาได้ ในระยะที่วางโครงการเริ่มแรกนั้น กรมศิลปากรก็ได้ส่งผู้ที่พอมีความรู้ทางด้านถ้วยชามอยู่บ้างแล้วไปศึกษาที่ญี่ปุ่น ๓ คน เพื่อให้กลับมาช่วยดำเนินการ[๒] อย่างไรก็ตาม ก็ไม่ปรากฏว่าโรงงานนี้ตั้งขึ้นสำเร็จหรือไม่เพียงใด แต่ถ้าพิจารณาสภาพการณ์ขณะนั้นแล้วจะเห็นว่าน่าจะมีปัญหา เพราะช่วงเวลานั้นเป็นระยะเวลาของการเริ่มเข้าสู่สงครามอินโดจีนและสงครามโลกครั้งที่ ๒ ก็ติดตามมา อีกทั้งผู้ดำเนินการโครงการคือ กรมศิลปากร ซึ่งไม่ใช่ผู้ชำนาญทางด้านพัฒนาอุตสาหกรรมโดยตรง หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ แล้ว

---

[๑] กจช. สธ. ๐๒๐๑.๔๕.๒/๓ หน้า ๑๒-๑๔ การสำหรวดสินค้าที่ต้องสั่งมาจากต่างประเทศและสิ่งของจำเป็นในการครองชีพพายในประเทส.

[๒] "เตรียมจะตั้งโรงงานทำเครื่องถ้วยชาม", **ข่าวโฆษณาการ** ๓(กันยายน ๒๔๘๓) : ๑๓๑๗.

จอมพล ป.พิบูลสงครามก็หมดอำนาจไประยะหนึ่ง การก้าวขึ้นสู่อำนาจของจอมพล ป.พิบูลสงครามครั้งที่ ๒ ก็คือ พ.ศ. ๒๔๙๒ ซึ่งในระยะแรกก็ยังมีความขัดแย้งทางการเมืองอยู่เป็นระยะ ๆ ดังนั้นการสนับสนุนอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผา จึงน่าจะเห็นได้ในช่วงปลายสมัยของจอมพล ป.พิบูลสงครามแล้ว คือประมาณ พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นต้นไป ดังปรากฏในขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้ คือ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมได้เริ่มสำรวจแหล่งดินขาวตามที่ต่าง ๆ เพื่อการทำอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผา ในที่สุดก็ได้ตั้งโรงงานตัวอย่างขึ้นนำทางให้ราษฎรได้รู้จักวิธีผลิตที่ทันสมัยขึ้น โรงงานเครื่องปั้นดินเผาของกรมส่งเสริมอุตสาห-กรรมนี้อยู่ที่ซอยกล้วยน้ำไท พระโขนง กรุงเทพฯ การดำเนินการของโรงงานนี้เริ่มต้นด้วยการติดตั้งเครื่องจักรต่าง ๆ ในการผลิตถ้วย ชามและทำการทดลองวัตถุภายในประเทศที่จะนำมาใช้ในการผลิต ตลอดจนหาส่วนผสมของเนื้อถ้วย ชามและน้ำยาเคลือบ รวมทั้งยังได้เปิดการฝึกอบรมแก่ผู้สนใจเป็นรุ่น ๆ ละประมาณ ๓ เดือน และดังที่ได้กล่าวว่าภายใต้แผนการโคลัมโบ ได้มีผู้เชี่ยวชาญด้านเครื่องปั้นดินเผาเข้ามาช่วยเหลืออุตสาหกรรมประเภทนี้นั้น ปรากฏว่าได้มีผู้เชี่ยวชาญญี่ปุ่นมาประจำอยู่ที่นี่ ๓ คน สินค้าหลักที่ผลิตจากที่นี่ คือ สินค้าประเภทถ้วยชาม โดยวางจำหน่ายที่ร้านค้าของกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม ต่อมานอกจากการผลิตถ้วยชามแล้วก็ได้ผลิตลูกถ้วยไฟฟ้าและฉนวนไฟฟ้าประเภทต่าง ๆ ตามใบสั่งของทางราชการด้วย[๑]

รัฐบาลในขณะนั้นได้ให้ความสำคัญกับอุตสาหกรรมประเภทนี้มาก โดยจะเห็นได้ว่าใน พ.ศ. ๒๔๙๖ ได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขการแบ่งส่วนราชการในกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม ซึ่งมีการแบ่งส่วนงานต่าง ๆ ดังนี้คือ[๒]

๑. สำนักงานเลขานุการกรม
๒. กองค้นคว้าและทดลอง
๓. กองส่งเสริมอุตสาหกรรม
๔. กองส่งเสริมผลิตภัณฑ์
๕. โรงงานเครื่องเคลือบดินเผา

จากการแบ่งส่วนราชการดังกล่าวนี้ ทำให้เห็นว่าอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาที่รัฐเข้ามาดำเนินการในขณะนั้นอยู่ในฐานะที่มีความสำคัญ ที่ระบุชื่อเฉพาะขึ้นมาในระดับเดียวกับกอง

---

๑ กจช. อก. ๐๒๐๑.๒.๑.๓/๑ การเปิดอภิปรายทั่วไป (๒๔๙๙-๒๕๐๑) หน้า ๔๙ "โรงงานเครื่องเคลือบดินเผา"

๒ <u>รายงานประจำปี ๒๕๓๐ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม.</u> หน้า ๓.

เมื่อรัฐได้เริ่มนำทางการผลิตอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาแล้ว เครื่องปั้นดินเผาที่มีการสนับสนุนให้ประชาชนมีการผลิตมากนั้นก็สอดคล้องกับนโยบายของรัฐที่ได้กล่าวไปแล้วแต่ต้น คือ การบริโภคและขายก๋วยเตี๋ยว ภาชนะในการรับประทานก๋วยเตี๋ยวซึ่งเป็นอาหารจานเดียว คือ ถ้วยหรือชาม มิใช่อาหารเป็นสำรับเหมือนที่คนไทยเคยบริโภคกันมาแต่โบราณ ดังนั้นความต้องการชามก๋วยเตี๋ยวจึงเป็นที่แพร่หลายในขณะนั้น และรัฐก็ให้การส่งเสริมการผลิตดังปรากฏในการประชุมอธิบดีและผู้อำนวยการองค์การและโรงงานต่าง ๆ ของกระทรวงอุตสาหกรรมครั้งที่ ๕/๒๔๙๗ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรมในขณะนั้นได้เล่าถึงการทำอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาว่า

"... สำหรับเครื่องปั้นดินเผานี้กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมกับกรมวิทยาศาสตร์ได้ร่วมกันทำอยู่ และเปิดโอกาสให้เอกชนทำได้โดยเสรีด้วย ผู้ใดติดขัดอย่างใดมาขอคำแนะนำ หากสามารถช่วยแนะนำได้ก็ให้แนะนำไปเพื่อจะได้ปรับปรุงให้อุตสาหกรรมประเภทนี้ดีขึ้น และเห็นควรจะทำเป็นพวกแบบชามง่าย ๆ เช่น ชามก๋วยเตี๋ยวจะดีกว่าอย่างอื่น..." [๑]

ชามก๋วยเตี๋ยวซึ่งนิยมทำตราไก่ จึงมักจะเรียกกันทั่วไปว่า "ชามตราไก่" *(จาก สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ),* ***เครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของสยาม*** *(กรุงเทพมหานคร :บรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, ๒๕๒๘), หน้า ๑๒๗.)*

---

[๑] กจช. อก. ๐๒๐๑.๒.๑.๗/๑ บันทึกการประชุมอธิบดีและผู้อำนวยการองค์การและโรงงานต่าง ๆ ของกระทรวงอุตสาหกรรม (พ.ศ. ๒๔๙๗) ครั้งที่ ๕/๒๔๙๗ หน้า ๔๖.

นอกจากการผลิตเครื่องปั้นดินเผาในลักษณะของโรงงานอุตสาหกรรมแล้ว รัฐบาลก็ยังให้ความสำคัญแก่เครื่องปั้นดินเผาแบบพื้นบ้านที่ผลิตกันโดยทั่วไปตามท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งเป็นอาชีพที่สืบทอดกันมาช้านานแล้ว ดังปรากฏว่าในการจัดการประกวดผลิตภัณฑ์หัตถกรรม การประดิษฐ์สิ่งของด้วยไม้ไผ่และดินเนื่องในโอกาสฉลองวันชาติในปี พ.ศ. ๒๔๘๖ ทั้งในส่วนภูมิภาคและส่วนกลางซึ่งได้กล่าวไปแล้วนั้น ในรายการของสิ่งประดิษฐ์ด้วยดินนั้นได้จำแนกประเภทต่าง ๆ ย่อยลงไปด้วย คือ

"๑. เครื่องใช้จำเป็นสำหรับการครองชีพ

ก. ชนิดไหย่ เช่น โอ่ง อ่าง ฯลฯ

ข. ชนิดเล็ก เช่น คนโทน้ำ ถ้วยน้ำ หม้อ บาตรพระ ครก อั้งโล่ และเครื่องสุขภัณฑ์ ฯลฯ

๒. เครื่องใช้ทั่วไป เช่น กระถางต้นไม้ แจกัน ไห ท่อน้ำ และอิฐก่อสร้าง ฯลฯ

๓. เครื่องเบ็ดเตล็ด เช่น ตุ๊กตา และเครื่องเล่นอื่น ๆ ฯลฯ" [๑]

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าในรายการผลิตภัณฑ์ประเภทเครื่องปั้นดินเผาที่รัฐบาลจัดประกวดซึ่งอีกความหมายหนึ่งก็คือให้การส่งเสริมนั้น ได้รวมไปถึงเครื่องปั้นดินเผาในระดับพื้นบ้านที่ผลิตกันตามท้องถิ่นต่าง ๆ เช่น โอ่ง กระถาง ไห คนโทน้ำ เป็นต้น

ถ้าพิจารณาความสำเร็จของรัฐบาลในการสนับสนุนเครื่องปั้นดินเผาในระดับอุตสาหกรรมและระดับพื้นบ้านแล้ว ความสำเร็จดูจะเห็นได้จากในระดับพื้นบ้านมากกว่า โดยสามารถพิจารณาได้จากการที่รัฐบาลได้มีการสั่งห้ามนำเข้าสินค้าบางประเภท หลักเกณฑ์ของกรมการค้าต่างประเทศในการอนุญาตให้นำเข้าสินค้าประเภทใดหรือสั่งห้ามสินค้าประเภทใดนั้น อยู่ที่ว่าการผลิตในประเทศเพียงพอแก่ความต้องการมากน้อยเพียงใด ถ้าเพียงพอแล้วก็ห้ามนำเข้าเพื่อสนับสนุนอุตสาหกรรมในประเทศ[๒] ปรากฏว่าในส่วนของเครื่องปั้นดินเผานั้นมีทั้งประเภทที่อนุญาตและไม่อนุญาตให้นำเข้าที่น่าสังเกตคือ ประเภทที่อนุญาตให้นำเข้านั้น ได้แก่ จำพวกถ้วย ชาม ช้อน โถ กระปุก กาน้ำ โกร่ง-

---

๑ "ประกาศเรื่อง การประกวดฝีมือหัถกัมกับการประดิดสิ่งของด้วยไม้ไผ่และดิน", หน้า ๘.

๒ กจช. พณ. ๐๓๐๑.๘.๓.๑/๕ แจ้งความกรมการค้าต่างประเทศ เรื่องการอนุญาตให้นำสินค้าบางอย่างเข้ามาในราชอาณาจักร

บดยาและจานระบายสี [๑] นอกจากนี้ก็เป็นผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาแบบเคลือบซึ่งมักจะผลิตจากโรงงานภายใต้เทคโนโลยีระดับสูง ส่วนประเภทที่ไม่อนุญาตให้นำเข้า เพราะมีการผลิตมากพอแล้ว คือ ตุ๊กตา ม้านั่ง กระถางต้นไม้ โอ่ง อ่าง เป็นต้น[๒] ซึ่งส่วนมากแล้วเป็นผลิตภัณฑ์ระดับพื้นบ้านที่ไม่ต้องอาศัยเทคโนโลยีสูง และไม่เคลือบ ดังนั้นจึงน่าเชื่อได้ว่าผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาที่ได้รับการส่งเสริมในขณะนั้นคงจะประสบผลสำเร็จในระดับพื้นบ้านมากกว่า

เครื่องจักสาน

เครื่องจักสานก็ดำเนินไปในแนวทางคล้ายคลึงกับเครื่องปั้นดินเผา กล่าวคือ อยู่ภายใต้นโยบายเผยแพร่สนับสนุนลัทธิชาตินิยมทางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรม โดยมีวิธีการดำเนินการที่สำคัญ คือ มีทั้งการพัฒนาเข้าสู่ระดับอุตสาหกรรม และส่งเสริมศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน

ในด้านของการพัฒนาเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมนั้น ปรากฏว่าได้มีผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศได้เข้ามาช่วยเหลือให้คำแนะนำ ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วว่าได้มีผู้เชี่ยวชาญการทำเครื่องไม้ไผ่ซึ่งสามารถจัดรวมอยู่ในเครื่องจักสานชนิดหนึ่งเข้ามาด้วย และกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมก็ได้จัดตั้งโรงงานบางกอกเย็บสานอุตสาหกรรมขึ้น ณ เชิงสะพานเทเวศร์ในกรุงเทพฯ โรงงานนี้ผลิตเครื่องใช้สอยหลายชนิด ตั้งแต่ของชิ้นใหญ่ คือ เฟอร์นิเจอร์ โต๊ะ ตู้ เตียง ไปจนกระทั่งของชิ้นเล็กลง เช่น พรม กระเป๋า หมวก รองเท้าและของชำร่วยต่างๆ ร้านจำหน่ายผลิตภัณฑ์เหล่านี้ คือ ร้านนารายณ์ภัณฑ์ ที่ถนนหลานหลวง ซึ่งเป็นของกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมด้วยเช่นกัน[๓] นอกจากผลิตสินค้าเองแล้วก็ยังมีนโยบายการให้การฝึกอบรมแก่ผู้สนใจด้วยเช่นเดียวกับเครื่องปั้นดินเผา[๔]

---

[๑] กจช. พณ. ๐๓๐๑.๘/๑๖ เครื่องเคลือบดินเผา และเครื่องปั้นดินเผา

[๒] เรื่องเดียวกัน

[๓] กจช. มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๘/๒๔๘ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมขายเชื่อสินค้าของโรงงานบางกอกเย็บสานอุตสาหกรรม (พ.ศ. ๒๔๙๕) และ กจช. มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๒๗/๘๐๒ เรื่องผลิตภัณฑ์หวาย

[๔] กจช. อก. ๐๒๐๑.๒.๑.๔/๓ คำปราศรัยของนายสุกิจ นิมมานเหมินท์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรมเนื่องในวันคล้ายวันสถาปนากระทรวงอุตสาหกรรม วันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๔๙๕.

ความก้าวหน้าในอุตสาหกรรมเครื่องจักสานที่เห็นได้ชัดประการหนึ่งในระยะนี้ คือ มีผลิตภัณฑ์ชนิดต่างๆ หลากหลายมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิตเครื่องเรือนด้วยหวายซึ่งแต่เดิมนั้นทำกันเฉพาะในเรือนจำด้วยฝีมือนักโทษ แต่ในขณะนั้นการส่งเสริมอุตสาหกรรมได้ทดลองรับสมัครคนงานให้เข้าฝึกหัดงานประเภทนี้และสามารถทำได้ดีจนกระทั่งผลิตส่งขายในรูปของสินค้าอุตสาหกรรมได้[๑] อย่างไรก็ตาม บทบาทของเรือนจำในฐานะผู้ผลิตสินค้าประเภทเครื่องจักสานรายสำคัญก็ยังอยู่ซึ่งมีทั้งผลิตจำหน่ายและรับสั่งทำ[๒]

การส่งเสริมสินค้าประเภทเครื่องจักสานนั้น มิได้มีเฉพาะในรูปของการพัฒนาเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมเท่านั้น การผลิตในครัวเรือนตามท้องถิ่นต่างๆ ก็ได้รับการส่งเสริมโดยพยายามแนะนำวิธีการ ลวดลาย วัสดุและรูปแบบแบบใหม่ๆ อาทิเช่น กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมได้แนะนำวัสดุชนิดใหม่ คือ ผักตบชวามาสู่วงการผลิตสินค้าประเภทจักสานด้วย โดยได้ผ่านการทดลองค้นคว้าถึงคุณ-สมบัติมาระยะหนึ่งแล้ว และผลปรากฏว่าสามารถนำมาผลิตภัณฑ์เครื่องใช้ต่างๆ ได้อย่างดี เช่น กระเป๋าสตางค์ เข็มขัด หมวก เป็นต้น[๓] หรือในส่วนของเครื่องเขินก็มีการจ้างผู้เชี่ยวชาญจากญี่ปุ่นเข้ามาแนะนำการพัฒนาการผลิตเพราะญี่ปุ่นมีความเชี่ยวชาญทางด้านนี้อยู่แล้ว ในระยะนี้จึงได้มีกรรมวิธีผลิตแบบใหม่ๆ ที่แตกต่างไปจากเดิมอาทิเช่น กรรมวิธีการกำจัดมอด เป็นต้น[๔]

ผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานในระยะนี้ยังมีผลกระทบมาจากนโยบายที่มีการทะนุบำรุงส่งเสริมและแก้ไขวัฒนธรรมที่ล้าสมัยด้วย ดังได้กล่าวมาแล้วว่าในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงครามนี้มีการกำหนดให้ราษฎรสวมหมวก ตลอดจนแต่งตามแบบสากลนิยม ประเด็นนี้จึงมีความเกี่ยวข้องกับเครื่องจักสานด้วย ในส่วนของการสวมหมวกนั้น ปรากฏว่ามีการผลิตหมวกจักสานที่ทำจากวัสดุต่างๆ เป็น

---

๑ เรื่องเดียวกัน

๒ กจช. มท. ๐๒๐๑.๖.๑/๕๐ ส่งสมุดรายการสินค้ากรมราชทัณฑ์เพื่อความสะดวกในการติดต่อ (พ.ศ. ๒๔๘๒)

๓ "ผักตบชะวาทำสินค้าได้ดีมาก", **ไทยใหม่** (๒๑ มีนาคม ๒๔๘๖) : ๑.

๔ กจช. อก. ๐๒๐๑.๗./๑ โครงการส่งเสริมอุตสาหกรรมประจำบ้าน กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม พ.ศ. ๒๔๙๔ และกจช. ๐๒๐๑.๒.๑.๔/๕ คำปราศรัยของพลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรมเนื่องในวาระวันสถาปนากระทรวงอุตสาหกรรม ๕ พฤษภาคม ๒๔๙๗.

จำนวนมาก อาทิเช่น ผักตบชวาดังได้กล่าวมาแล้ว หรือย่านลิเพาซึ่งสำนักงานพาณิชย์จังหวัดนครศรีธรรมราชก็ได้ติดต่อขายย่านลิเพาให้แก่กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมเพื่อนำไปผลิตหมวก[๑] หรือกรมราชทัณฑ์ก็ได้ตั้งโรงงานสานหมวกหางยกยูงขึ้นในเรือนจำกองมหันตโทษ จังหวัดนนทบุรี ซึ่งก็มีลูกค้าสั่งซื้อ และสั่งทำตลอดมา[๒]

หมวกสาน คือ เครื่องจักสานประเภทหนึ่งที่มีการผลิตกันมากในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เพราะเป็นส่วนประกอบประเภทหนึ่งของการแต่งกายแบบสากลนิยม

(จาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

---

[๑] "หย้าลิเพา ประดิดหมวกได้ดี นครศรีธัมราชช่วยส่งเสริม", **ไทยใหม่** (๒ กันยายน ๒๔๘๖) : ๓.

[๒] "หมวกหางนกยูง", **ข่าวโฆษณาการ** ๓(กันยายน ๒๔๘๓) : ๑๔๓๙.

สำหรับการแต่งกายตามแบบสากลนิยมนั้น มิพียงแต่เป็นความเปลี่ยนแปลงทางด้านการแต่งกายเท่านั้น ส่วนประกอบอื่นๆ ก็มีส่วนเกี่ยวข้องด้วย ที่เห็นได้ชัด คือ มีการถือกระเป๋าถือเข้ามาประกอบ กระเป๋าถือนี้ปรากฏว่ามีการทำในลักษณะของเครื่องจักสานด้วยเช่นกัน ดังปรากฏในข่าวโฆษณาการว่า นายเล่ห์ กุลมา เจ้าของร้านเล่ห์ประดิษฐ์ได้ส่งกระเป๋าถือสตรีทำด้วยไม้ไผ่มาให้ท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม ซึ่งก็ได้รับคำชมเชยว่าทำได้อย่างประณีตงดงาม[๑]

ดอกไม้ประดิษฐ์

ดอกไม้ประดิษฐ์ระยะนี้ก็เป็นผลสืบเนื่องจากการวางรากฐานงานศิลปหัตถกรรมในรูปของการสนับสนุนอาชีวศึกษาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๖ แล้ว ต่อมาได้มีโรงเรียนที่เน้นการสอนทางด้านการช่างสตรีโดยเฉพาะเพิ่มมากขึ้น (นอกเหนือจากโรงเรียนราชินีที่มีกำเนิดมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ แล้ว) โดยใน พ.ศ. ๒๔๗๗ ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนการเรือนแห่งแรกขึ้นที่วังกรมหลวงชุมพรเขตรอุดมศักดิ์ ในส่วนของดอกไม้ประดิษฐ์นั้นมีการสอนทั้งดอกไม้สดและดอกไม้แห้ง[๒] ต่อมาโรงเรียนการช่างสตรีได้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น โรงเรียนเอกชนที่โด่งดังแห่งหนึ่งคือ โรงเรียนภาณุทัต ซึ่งอยู่ภายใต้การอำนวยการสอนของอาจารย์เยื้อน ภาณุทัต ผู้เชี่ยวชาญทางศิลปหัตถกรรมสำหรับสตรีในสาขาต่างๆ นั่นเอง โรงเรียนนี้ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ และดำเนินการสอนมาเรื่อยๆ จนกระทั่งเลิกไปในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ โรงเรียนนี้ระยะแรกอยู่ที่หลังตึกแถวสี่แยกเสาชิงช้า ต่อมาได้ย้ายไปอยู่ที่วังบูรพาโดยเปิดสอน ๕ แผนก คือ

๑. แผนกการช่างสตรีเวลาเช้า
๒. แผนกอนุบาล
๓. แผนกหนังสือ แต่ชั้นต้นถึงมัธยมปลาย
๔. แผนกการช่างสตรีเวลาค่ำ
๕. แผนกกวดวิชา

---

๑ "ท่านนายกรัฐมนตรีชมประดิษฐกรรมไทย", **ข่าวโฆษณาการ** ๔(กรกฎาคม ๒๔๘๔) : ๑๖๕๗.

๒ **เยื้อน ภาณุทัต ผู้ให้คำแนะนำอันอุดมด้วยประโยชน์**, หน้า ๘๗.

จุดประสงค์สำคัญของการตั้งโรงเรียนนี้ขึ้นมานั้น ความจริงแล้วอาจารย์เยื้อน ภาณุทัต ต้องการสอนวิชาการช่างสตรีเป็นหลัก แต่เมื่อพิจารณาแล้วสายวิชาการช่างสตรีนั้นคงจะดำเนินอยู่เฉพาะช่วงชีวิตของท่านเองเท่านั้น เมื่อสิ้นท่านไปแล้วอาจจะอยู่ไม่ได้ แต่สายวิชาการนั้นจะอยู่ได้ตลอดไป ดังนั้นจึงต้องมีทั้ง ๒ ส่วน การสอนที่นี่มีลักษณะเป็นการกุศล ซึ่งมีรายได้มาจากการรับจ้างทำงานช่างต่าง ๆ จากภายนอก[๑]

โรงเรียนการช่างสตรีในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้มีการขยายตัวเพิ่มมากขึ้นอีก ทั้งนี้เนื่องมาจากนโยบายสร้างชาติทางวัฒนธรรมที่ต้องการอนุรักษ์และส่งเสริมวัฒนธรรมอันแสดงว่าไทยมีความรุ่งเรืองมานานแล้ว จึงปรากฏว่าใน พ.ศ. ๒๔๘๒ ได้มีการแยกแผนกการช่างในโรงเรียนสตรีบ้านทวายคือ ตั้งเป็นโรงเรียนการช่างสตรีพระนครใต้ มีหลักสูตรทั้งประดิษฐ์ดอกไม้สดและแห้ง[๒] ต่อมาได้มีการตั้งโรงเรียนการช่างสตรีในลักษณะนี้ขึ้นอีกเรื่อย ๆ คือ

พ.ศ. ๒๔๘๕	ตั้งโรงเรียนการช่างสตรีโชติเวช
พ.ศ. ๒๔๘๖	ตั้งโรงเรียนเสาวภา
พ.ศ. ๒๔๙๐	ตั้งโรงเรียนเอี่ยมละออ
พ.ศ. ๒๔๙๘	ปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงโรงเรียนการช่างสตรีธนบุรี

จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๐๐ ปรากฏมีโรงเรียนการช่างสตรีทั้งในส่วนกลางและภูมิภาค ๗๒ โรง[๓]

อย่างไรก็ตาม ลักษณะการสอนในโรงเรียนเหล่านี้เป็นการพัฒนาทางด้านวัฒนธรรมไทยมากกว่ามุ่งพัฒนาทางเศรษฐกิจ คือ มุ่งประโยชน์ในการครองเรือน[๔] นอกจากนี้อาจารย์เยื้อน ภาณุทัต ในฐานะที่เป็นผู้รอบรู้งานทางด้านดอกไม้ ใบตอง ตลอดจนงานเย็บปักถักร้อยด้านอื่น ๆ ได้รับเชิญเข้ามาเป็นกรรมการวัฒนธรรม สาขาวัตถุธรรมในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงครามนี้ด้วย[๕] แสดงว่ารัฐบาลในขณะนั้นได้เห็นความสำคัญของวัฒนธรรมด้านนี้เช่นกัน

---

๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐-๔๑.

๒ เจริญศรี เจริญวัฒน์, "นโยบายเกี่ยวกับการจัดการอาชีวศึกษาของไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๕๐๓" (วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๒๖), หน้า ๒๒๓.

๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๖.

๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๕.

๕ **เยื้อน ภาณุทัต ผู้ให้คำแนะนำอันอุดมด้วยประโยชน์,** หน้า ๕๐.

จากนโยบายสร้างชาติทางวัฒนธรรมนี้ได้มีผลกระทบยังดอกไม้ประดิษฐ์ที่ทำจากวัสดุอื่นๆ เช่น ผ้า แพร ริบบิ้นด้วย ถ้าพิจารณาจากภาพถ่ายสมัยนี้จะเห็นว่านิยมตกแต่งหมวกด้วยดอกไม้ประดิษฐ์ หรือการที่รัฐได้กำหนดรายละเอียดการแต่งภายในพิธีกรรมต่างๆ นั้น ในพิธีสมรสก็ได้กำหนดชุดเจ้าสาวว่าเป็นเสื้อกระโปรงขาว ยาวจรดพื้น แขนยาวจดข้อมือ ใช้เครื่องประดับไม่มีสี มีผ้าสวมศีรษะเป็นผ้าโปร่งหรือผ้าลูกไม้ เย็บติดกับดอกไม้สีขาว สวมถุงมือขาว ถุงเท้าสีเนื้อ รองเท้าส้นสูงสีขาว[๑] ดอกไม้ประดิษฐ์จึงเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับการแต่งกายชุดเจ้าสาวแบบใหม่นี้ด้วย

ถึงแม้ว่างานทางด้านเครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน และดอกไม้ประดิษฐ์ได้มีความเปลี่ยนแปลงไปตามนโยบายของรัฐบาลในขณะนั้น ดังได้กล่าวแล้ว อีกด้านหนึ่งอาจกล่าวได้ว่าประมาณหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เป็นต้นมาได้มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัสดุที่จะกระทบต่อการใช้เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสานและดอกไม้ประดิษฐ์ในสังคมไทย ที่สำคัญคือ ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ สหรัฐอเมริกาได้คิดค้นวัสดุชนิดใหม่ คือ พลาสติกขึ้น ดังนั้น หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ วัสดุชนิดนี้จึงแพร่หลายไปทั่ว พลาสติกมีข้อดีคือ กำหนดรูปแบบได้ง่าย ไม่แตก จึงนำมาเป็นวัสดุที่ใช้ในหลายๆ สิ่ง เช่น เข่ง ขัน ตะกร้า กระเป๋า ถุง เป็นต้น ดังปรากฏสถิติการจดทะเบียนโรงงานตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๖-๒๕๐๐ นั้น มีโรงงานพลาสติกมากขึ้นเรื่อยๆ จนถึง ๒๒ แห่งใน พ.ศ. ๒๕๐๐[๒]

นอกจากวัสดุชนิดใหม่ คือ พลาสติก ซึ่งได้เข้ามามีผลต่อทั้งเครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน และดอกไม้ประดิษฐ์แล้ว ในระยะนี้ก็มีโรงงานผลิตวัสดุชนิดอื่น ซึ่งส่วนมากจะเข้ามามีบทบาทในฐานะภาชนะประเภทต่างๆ ซึ่งหมายถึงถูกนำเข้ามาใช้เช่นเดียวกับภาชนะดินเผา หรือ ภาชนะจักสาน วัสดุเหล่านี้ คือ เครื่องโลหะเคลือบ ซึ่งเข้ามาตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ และเพิ่มจำนวนโรงงานผลิตขึ้นเรื่อยๆ จนถึง ๖ โรงใน พ.ศ. ๒๔๙๙[๓] กระสอบซึ่งกรมโรงงานอุตสาหกรรมได้ก่อตั้งขึ้นที่ตำบลบางกระสอ จังหวัดนนทบุรี ใน พ.ศ. ๒๔๙๔[๔]

---

๑ อุบล จิระสวัสดิ์, "สภาวะทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยในระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง", หน้า ๒๒๖.

๒ กจช. อก. ๐๒๐๑.๒.๑/๓๙ สถิติการจดทะเบียนโรงงานตั้งแต่ปี ๒๔๙๖-๒๕๐๐.

๓ กจช. กค. ๐๓๐๑.๑๐/๒๖ ข่าวสารกรมการสนเทศกระทรวงเศรษฐการ (มิถุนายน ๒๔๙๙).

๔ กจช : อก. ๐๒๐๑.๒.๑.๔/๓ คำปราศรัยของ นายสุกิจ นิมมานเหมินท์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรมในวันคล้ายวันสถาปนากระทรวงอุตสาหกรรม วันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๕.

แก้วซึ่งมีโรงงานผลิตที่ทันสมัย ๑ โรงใน พ.ศ. ๒๔๙๙ คือ โรงงานอุตสาหกรรมเครื่องแก้วไทย[๑] เป็นต้น วัสดุใหม่ๆ ซึ่งเข้ามาเป็นวัตถุดิบในการประดิษฐ์ภาชนะประเภทต่างๆ ดังกล่าวนี้ จึงเข้ามาใช้ทดแทนเครื่องปั้นดินเผาและเครื่องจักสานในระดับหนึ่ง

เมื่อพิจารณาภาพรวมของศิลปหัตถกรรมสมัยจอมพล ป.พิบูล-สงครามนี้จะเห็นได้ว่ามีลักษณะคล้ายคลึงกับสมัยรัชกาลที่ ๖ ในบางประการและคล้ายคลึงกับสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่จะได้ศึกษาต่อไปในบางประการอีกด้วย กล่าวคือ คล้ายคลึงกับสมัยรัชกาลที่ ๖ ในแง่ที่ว่ามีการส่งเสริมงานทางศิลปหัตถกรรมในฐานะที่เป็นการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม เป็นการสร้างงานแก่ประชาชน ตลอดจนมีแนวคิดในการดึงอาชีพมาจากชาวจีนอีกด้วย แต่สมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม นี้เน้นการชี้นำและดำเนินการโดยรัฐ ในขณะที่สมัยรัชกาลที่ ๖ เน้นการให้การศึกษาแก่ประชาชนมากกว่า ในส่วนที่จะมีความคล้ายคลึงกับสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในเวลาต่อมานั้นคือ การพัฒนาเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม ซึ่งในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม เน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมที่อยู่ภายใต้การดำเนินการและการนำของรัฐ ส่วนลักษณะการพัฒนาอุตสาหกรรมในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นั้นจะได้พิจารณาในบทต่อไป

---

[๑] กจช. กค. ๑.๑.๗.๗/๓ เรื่องการส่งเสริมอุตสาหกรรมแก้ว.

๔

สมัยแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ (สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้นมา)

นโยบายของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ประการหนึ่งซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในการพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ คือ การพัฒนาอุตสาหกรรม ถ้าพิจารณาในประเด็นนี้แล้วอาจจะเห็นว่าสิ่งนี้จอมพล ป. พิบูลสงครามก็ได้ทำมาแล้ว ดังจะเห็นได้ว่าได้ตั้งกระทรวงอุตสาหกรรมมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๕ รวมทั้งได้ชักจูงหรือสนับสนุนส่งเสริมให้ประชาชนหันมาสนใจการผลิตแบบอุตสาหกรรมดังที่ได้กล่าวรายละเอียดในบทที่ผ่านมา อย่างไรก็ตามถ้าจะประเมินผลสำเร็จแล้วอาจจะเห็นได้ว่าไม่ประสบผลในทางปฏิบัติมากนัก ดังจะเห็นได้จากในต้นสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้มีการสำรวจภาวะอุตสาหกรรมขนาดย่อมโดยมิสเตอร์ สติค จาร์ลินด์ (Mr. Stig Jarlind) ผู้เชี่ยวชาญจาก UNTAA* และได้รายงานสภาพการณ์ของอุตสาหกรรมต่าง ๆ ในขณะนั้น ที่จะเกี่ยวข้องกับประเด็นที่กำลังศึกษา คือ[๑]

๑. เครื่องปั้นดินเผา มิสเตอร์ จาร์ลินด์ รายงานว่าภาวะการทำเครื่องปั้นดินเผาขณะนั้นยังมีประสิทธิภาพต่ำมาก เพราะวิธีการล้าสมัย เตาเผามีการแตกร้าวมาก เว้นแต่บางแห่งใช้เตาเผาแบบจีน และใช้เครื่องทุ่นแรง ก็จะมีประสิทธิภาพดีขึ้น มิสเตอร์ จาร์ลินด์ แนะนำว่าควรทำการวิเคราะห์ดิน ศึกษาวิธีผสมดิน การใช้เครื่องจักรเข้าช่วยในการเตรียมดิน ออกแบบเตาเผาให้เหมาะสม การใช้เตาเผาให้ได้ประสิทธิภาพสูง โดยเฉพาะในเรื่องการแตกร้าวและการ

---

* ไม่มีหลักฐานอื่นที่แสดงว่าท่านผู้นี้เป็นผู้เชี่ยวชาญจากหน่วยงานใด แต่คำแนะนำของท่านผู้นี้ก็เป็นภาพสะท้อนที่ดีถึงสภาวะของการผลิตเครื่องปั้นดินเผาและเครื่องจักสานในขณะนั้น

๑ กจช. อก. ๐๒๐๑.๒.๑/๓๕ รายงานการสำรวจภาวะอุตสาหกรรมขนาดย่อมของ มร. Stig Jarlind (พ.ศ. ๒๕๐๓).

สิ้นเปลืองเชื้อเพลิง ส่งเสริมการหาตลาด ฯลฯ เป็นต้น โดยแนะว่าโรงงานเครื่องเคลือบดินเผาของกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมอาจจะช่วยเหลือได้

๒ อุตสาหกรรมอิฐและกระเบื้อง ขณะนั้นความต้องการอิฐและกระเบื้องมีมากขึ้น เพราะมีการขยายงานก่อสร้าง มิสเตอร์จาร์ลินด์ จึงได้ให้คำแนะนำในการผลิตเช่นเดียวกับเครื่องปั้นดินเผา

๓. อุตสาหกรรมสานตะกร้าและทอเสื่อ มิสเตอร์จาร์ลินด์เห็นว่าการสานตะกร้านั้นมีลู่ทางที่จะปรับปรุงการผลิตได้อย่างจำกัด เพราะงานส่วนใหญ่ต้องทำด้วยมือ สิ่งที่จะพัฒนาได้คือเครื่องเขิน แต่ขณะนั้นก็มีผู้เชี่ยวชาญญี่ปุ่นเข้ามาช่วยเหลือให้คำแนะนำอยู่แล้ว จึงไม่ได้ออกความเห็นใด ๆ ส่วนการทอเสื่อนั้นควรจะมีการปรับปรุงเครื่องทอ ขนาด คุณภาพ แบบ ตลอดจนวัตถุดิบที่ควรจะปลูกอยู่ใกล้กับแหล่งผลิต

เมื่อพิจารณารายงานของมิสเตอร์จาร์ลินด์นี้แล้วจะเห็นว่านโยบายเศรษฐกิจแบบชาตินิยมที่ใช้ในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม นั้นคงไม่ค่อยมีผลในทางปฏิบัติเท่าใดนัก ในกรณีของเครื่องปั้นดินเผาดูจะเป็นตัวอย่างที่ดีดังจะเห็นว่าโรงงานที่ทำได้มีประสิทธิภาพดีพอก็คือ โรงงานของรัฐเพียงเท่านั้น ในส่วนของภาคเอกชนแล้วยังขาดประสิทธิภาพในการผลิตอยู่มาก ทั้งนี้อาจจะเนื่องจากเน้นว่าเป็นการผลิตโดยคนไทย ใช้วัตถุดิบในประเทศ ซึ่งยากจะหาคนไทยที่มีทุนทรัพย์มากเพียงพอที่จะมาลงทุนให้มีการผลิตที่อยู่ในระดับที่เจริญก้าวหน้าได้

จุดอ่อนในประเด็นนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นโยบายหลักของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่แตกต่างไปจากจอมพล ป.พิบูลสงคราม คือ เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจแบบเสรี เน้นการลงทุนทั้งจากในและต่างประเทศโดยไม่จำกัดเฉพาะคนไทยเช่นสมัยก่อนหน้านั้น ใน พ.ศ. ๒๕๐๓ ได้มีการตั้งคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน[๑] เพื่อสนับสนุนนโยบายดังกล่าว และต่อมาก็ได้วางแผนการพัฒนาเศรษฐกิจ กล่าวคือ เริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นต้นไป ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับต่าง ๆ นี้มีประเด็นที่น่าสนใจอันจะเกี่ยวเนื่องกับศิลปหัตถกรรมไทย คือ

---

[๑] ณรงค์ เพชรประเสริฐ, "การขยายตัวของทุนนิยมในประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๘ ถึงปัจจุบัน", การขยายตัวของระบบทุนนิยมในประเทศไทย (พ.ศ. ๒๔๘๘-ปัจจุบัน) (กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์, ๒๕๒๔), หน้า ๙๗.

ฉบับที่ ๑ (พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๙) ส่งเสริมและช่วยเหลืออุตสาหกรรมขนาดย่อมและในครอบครัว โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจะให้เจริญขึ้นเป็นหลักในการพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดใหญ่ต่อไปในอนาคต[๑]

ฉบับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๔) เน้นการบริการด้านตลาดสำหรับสินค้าอุตสาหกรรมและหัตถกรรมไทย เพราะตลาดยังแคบอยู่มาก โครงการบริการมีตั้งแต่จัดหาอุปกรณ์ และฝึกอบรมด้านวิชาการ ตั้งร้านค้าปลีก จัดห้องแสดงสินค้า ช่วยบริการด้านส่งออกโดยโฆษณาเผยแพร่ทั้งในและนอกประเทศ[๒]

ฉบับที่ ๓ (พ.ศ ๒๕๑๕-๒๕๑๙) เน้นการส่งเสริมสินค้าหัตถกรรมเพื่อการส่งออกเพื่อเป็นการขยายตลาดให้แก่อุตสาหกรรมไทย และเป็นการส่งเสริมให้เกษตรกรในภูมิภาคสามารถเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัวมากขึ้น โดยรัฐบาลจะได้ตั้งโครงการเร่งส่งเสริมหัตถกรรมเพื่อส่งออกขึ้น ปรับปรุงในด้านการออกแบบผลิตภัณฑ์สินค้าหัตถกรรมให้เป็นไปตามความต้องการของตลาดโดยเฉพาะอย่างยิ่งตลาดต่างประเทศและนักท่องเที่ยว[๓]

เมื่อพิจารณาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทั้ง ๓ ฉบับนี้จะเห็นว่าอุตสาหกรรมทั่วๆ ไปมีการขยายตัว ศิลปหัตถกรรมไทยได้เปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมอย่างเห็นได้ชัด ตั้งแต่เริ่มพัฒนาเข้าสู่การเป็นอุตสาหกรรมในครอบครัว เข้าสู่ตลาดในประเทศ จนกระทั่งเน้นการผลิตเพื่อตลาดต่างประเทศเป็นเป้าหมาย โดยผ่านการส่งออกและนักท่องเที่ยวที่เข้ามาในเมืองไทย ในประเด็นที่เกี่ยวกับนักท่องเที่ยวนี้ก็สอดคล้องกับนโยบายพัฒนาอุตสาหกรรมท่องเที่ยวตั้งแต่สมัยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้นมาด้วย โดยจะเห็นได้ว่ามีการตั้งองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยขึ้น ใน พ.ศ. ๒๕๐๒[๔]

---

[๑] สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ, **แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๖-๒๕๐๙ ระยะที่สอง (พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๐๙)** (พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๗), หน้า ๙๐.

[๒] สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ, **แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๔)** (พระนคร ; สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐), หน้า ๑๖๔.

[๓] สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ, **แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๓ (พ.ศ. ๒๕๑๕-๒๕๑๙)** (กรุงเทพมหานคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๕), หน้า ๒๘๕.

[๔] **อนุสาร อ.ส.ท.** ๓๓ (สิงหาคม ๒๕๓๕) : หน้า ๑๕.

จากนโยบายในการพัฒนาศิลปหัตถกรรมไทยเพื่อเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม ที่เห็นได้ชัดเจนมากขึ้นตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้นมานี้ การดำเนินการของกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมก็ได้พัฒนาสอดคล้องกับนโยบายตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับต่าง ๆ ดังกล่าวด้วย โดยมีลำดับขั้นตอนที่เห็นได้ชัด คือ

ช่วง**แผนพัฒนาฉบับที่ ๑** นโยบายหลักในระยะนี้ คือ ส่งเสริมช่วยเหลืออุตสาหกรรมขนาดย่อมในครอบครัว เพื่อจะได้เป็นพื้นฐานของการพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดใหญ่ต่อไปนี้ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมได้มีการเปลี่ยนแปลงการบริหารและตั้งหน่วยงานขึ้นมาสนับสนุนนโยบายดังกล่าว คือ

พ.ศ. ๒๕๐๕ จัดตั้งศูนย์เพิ่มผลผลิตแห่งประเทศไทย เพื่อฝึกอบรมการจัดการแขนงต่าง ๆ แก่เจ้าหน้าที่ทุกระดับ ให้คำปรึกษาแนะนำการจัดการธุรกิจและอุตสาหกรรมต่าง ๆ แก่เอกชน โดยได้รับความช่วยเหลือจากสหประชาชาติ[๑]

พ.ศ. ๒๕๐๖ จัดตั้งศูนย์ออกแบบผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมเพื่อให้บริการด้านการออกแบบผลิตภัณฑ์และเครื่องหมายการค้าต่าง ๆ[๒]

พ.ศ. ๒๕๐๗ จัดตั้งโครงการสำนักงานเงินกู้เพื่อส่งเสริมอุตสาหกรรมขนาดย่อม ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น สำนักงานธนกิจอุตสาหกรรมขนาดย่อม[๓]

พ.ศ. ๒๕๐๙ จัดตั้งสถาบันบริการอุตสาหกรรมขนาดย่อม เพื่อช่วยเหลือและอำนวยบริการต่าง ๆ ต่ออุตสาหกรรมขนาดย่อม[๔]

ช่วง**แผนพัฒนาฉบับที่ ๒ (๒๕๑๐-๒๕๑๔)** นโยบายหลักในระยะนี้ คือ เน้นการตลาดและการจัดจำหน่าย ดังนั้นในระยะนี้กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมซึ่งเป็นหน่วยงานที่มุ่งพัฒนาทางด้านการผลิต จึงไม่ได้มีการตั้งหน่วยงานใหม่ขึ้นมารองรับ

---

๑ <u>**รายงานประจำปี ๒๕๓๐ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม**</u>, หน้า ๔.

๒ เรื่องเดียวกัน.

๓ เรื่องเดียวกัน.

๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

ช่วงแผนพัฒนาฉบับที่ ๓ (๒๕๑๕-๒๕๑๙) นโยบายหลักในระยะนี้คือ เน้นการส่งเสริมสินค้าหัตถกรรมเพื่อการส่งออก เพื่อเป็นการขยายตลาดแก่อุตสาหกรรมไทยประเภทนี้ ดังนั้นจึงมีความจำเป็นต้องปรับปรุงในด้านการออกแบบและคุณภาพเพื่อการเผยแพร่และเป็นที่ยอมรับในตลาดต่างชาติ การดำเนินการของกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมในช่วงนี้ คือ

พ.ศ. ๒๕๑๕ มีการแบ่งส่วนราชการใหม่ เพิ่มเติมหน่วยงานที่จำเป็นต่อการพัฒนาหัตถกรรมโดยตรง หน่วยงานต่าง ๆ ในระยะนี้แบ่งออกเป็น

๑. สำนักงานเลขานุการกรม
๒. กองบริการอุตสาหกรรม
๓. กองแผนงาน
๔. กองอุตสาหกรรมในครอบครัว
๕. กองส่งเสริมหัตถกรรมไทย
๖. กองอุตสาหกรรมสิ่งทอ
๗. กองเพิ่มผลผลิตอุตสาหกรรม

ในหน่วยงานต่าง ๆ นี้ หน่วยงานที่สำคัญที่จะมีความเกี่ยวข้องกับศิลป-หัตถกรรม คือ

กองอุตสาหกรรมในครอบครัว มีหน้าที่ส่งเสริมการประกอบอาชีพอุตสาหกรรมในครอบครัวของราษฎรให้รู้จักใช้เวลาว่างและวัตถุดิบที่มีในท้องถิ่นมาทำการผลิตสิ่งของสำหรับใช้เอง หรือจำหน่ายในท้องตลาด[๑] ถึงแม้หน้าที่ของกองนี้จะไม่ระบุว่าเกี่ยวข้องกับงานประเภทศิลปหัตถกรรม แต่โดยทั่วไปการประกอบอาชีพอุตสาหกรรมในครอบครัวซึ่งใช้วัตถุดิบในท้องถิ่นเข้ามาผลิตสินค้านั้น ก็หมายรวมอยู่ในงานประเภทศิลปหัตถกรรมด้วย

กองส่งเสริมหัตถกรรมไทย มีหน้าที่โดยตรงในการพัฒนาส่งเสริมสินค้าหัตถกรรมไทย โดยเฉพาะด้านข้อมูลแหล่งผลิต การตลาดผลิตภัณฑ์หัตถกรรมทั้งภายในและต่างประเทศ ทำการสำรวจ วิจัย พัฒนารูปแบบ และกรรมวิธีการผลิต บริการข้อมูลทางด้านการส่งออก รวมทั้งมีศูนย์ฝึกอาชีพ ผู้มีรายได้น้อยในแหล่งชุมชนแออัดด้วย[๒]

---

[๑] **<u>รายงานประจำปี ๒๕๓๓ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม</u>** (กรุงเทพมหานคร : กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม, ๒๕๓๓), หน้า ๑๓.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

พ.ศ. ๒๕๑๘ มีการเพิ่มหน่วยราชการ คือ กองบริการอุตสาหกรรมภาคเหนือ ซึ่งเป็นการกระจายการส่งเสริมอุตสาหกรรมไปสู่ส่วนภูมิภาคอย่างชัดเจนมากขึ้น และติดตามมาด้วยกองบริการอุตสาหกรรมภาคอื่นๆ ในเวลาต่อมา[๑]

จากการดำเนินการต่างๆ ดังกล่าวแล้วนี้ จะเห็นได้ว่า ตั้งแต่สมัยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้นมาได้มีความพยายามที่จะพัฒนาเศรษฐกิจของชาติเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมโดยเปิดกว้างให้เป็นการลงทุนอย่างเสรีมากขึ้น ซึ่งมีการวางขั้นตอนดำเนินการไว้อย่างละเอียด ประเด็นต่างๆ ดังกล่าวข้างต้นนี้จึงสนับสนุนให้ผลิตภัณฑ์ประเภทเครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสานและดอกไม้ประดิษฐ์ได้พัฒนาเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมและตามมาจนถึงระดับผลิตเพื่อการส่งออก ดังนี้คือ

เครื่องปั้นดินเผา

เครื่องปั้นดินเผาเป็นผลิตภัณฑ์ชนิดหนึ่งที่ได้ถูกระบุไว้ว่าได้มีการส่งเสริมด้วย ดังในพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนใน พ.ศ. ๒๕๐๓ ก็ปรากฏมีเครื่องปั้นดินเผาประเภทต่างๆ รวมอยู่ด้วยคือ[๒]

๑. อุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาชนิดเคลือบ
๒. อุตสาหกรรมผลิตกระเบื้องดินเผาปูพื้นหรือผนัง
๓. อุตสาหกรรมผลิตอิฐทนไฟ
๔. อุตสาหกรรมผลิตดินเผาชนิดกลวง

ต่อมาในพ.ศ. ๒๕๐๕ ได้ตราพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนใหม่ เครื่องปั้นดินเผาประเภทที่ได้รับการส่งเสริมเปลี่ยนเป็น

๑. อุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาชนิดเคลือบ
๒. อุตสาหกรรมผลิตกระเบื้องดินเผาปูพื้นและฝาผนัง (ต่อมาแก้ชื่อเป็น อุตสาหกรรมผลิตภัณฑ์กระเบื้องดินเผาและวัสดุทนไฟ)

---

[๑] **รายงานประจำปี ๒๕๓๐ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม**, หน้า ๕.

[๒] สมพร บุณยคุปต์, "โรงงานเครื่องปั้นดินเผาที่ได้รับการส่งเสริม", **เอกสารทางวิชาการเครื่องปั้นดินเผาในการสัมมนา เรื่องเครื่องปั้นดินเผาครั้งที่ ๑ วันที่ ๑-๓ ธันวาคม ๒๕๑๓.** (พระนคร : โครงการพัฒนาอุตสาหกรรมผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผา และโครงการศูนย์วิจัยและอบรมการผลิตเครื่องปั้นดินเผา กรมวิทยาศาสตร์ กระทรวงอุตสาหกรรม, ๒๕๑๓), หน้า ๑๘๘.

ความจริงแล้วเครื่องปั้นดินเผาของไทยที่ทำกันมาตั้งแต่สมัยโบราณมีหลายชนิด แต่พระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนครอบคลุมไปถึงไม่หมด ความมุ่งหมายของการส่งเสริมการลงทุนในระยะนี้นั้นเน้นที่จะให้เกิดอุตสาหกรรมที่จำเป็นและส่งเสริมเศรษฐกิจของประเทศ เน้นอุตสาหกรรมประเภทที่เกิดขึ้นได้ยากหากไม่ได้รับการส่งเสริมช่วยเหลือจากรัฐ ดังนั้นหลักเกณฑ์จึงมุ่งไปที่อุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ใช้เครื่องจักรอุปกรณ์และกรรมวิธีที่ทันสมัยเพื่อให้ได้ผลิตภัณฑ์ที่ได้มาตรฐานสากล ใช้วัตถุดิบที่มีอยู่หรือผลิตได้ในประเทศเป็นส่วนใหญ่ ด้วยเหตุนี้การประกอบกิจการอุตสาหกรรมขนาดเล็กที่ทำในครัวเรือนหรือที่เป็นหัตถกรรมพื้นบ้าน จึงไม่อาจได้รับความช่วยเหลือตามพระราชบัญญัตินี้ได้ อย่างไรก็ตาม เครื่องปั้นดินเผาเหล่านี้ก็ได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือในวิถีทางอื่น เช่น การจัดโครงการอบรม แนะนำข้อมูลเพื่อการพัฒนา เป็นต้น[๑]

จากนโยบายหลักในเรื่องของการพัฒนาอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาทั้งประเภทที่เป็นโรงงานขนาดใหญ่ที่จะสามารถส่งเสริมเศรษฐกิจหลักของประเทศและประเทศที่เป็นอุตสาหกรรมขนาดย่อมทั่ว ๆ ไปนี้ จะได้พิจารณาถึงวิธีการผลกระทบและปัญหาต่าง ๆ ต่อไปนี้ คือ

วิธีการพัฒนาอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผา

วิธีการสำคัญที่ใช้ในการพัฒนาอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาในระยะแรก ๆ คือ การให้ความรู้ที่ทันสมัยแก่ผู้ประกอบการ ดังนั้นจึงได้มีการตั้ง "ศูนย์วิจัยและพัฒนาอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผา" ขึ้น ศูนย์ฯ นี้ถือกำเนิดมาจากโครงการ ๒ โครงการที่ดำเนินมาตั้งแต่อดีตแล้ว คือ

๑. โครงการพัฒนาอุตสาหกรรมผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผา โครงการนี้เป็นงานเดิมของกรมวิทยาศาสตร์ มีหน้าที่วิเคราะห์วิจัยงานเครื่องปั้นดินเผาโดยจำกัดหน้าที่อยู่ภายในห้องปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์เป็นส่วนใหญ่

๒. โครงการศูนย์วิจัยและอบรมการผลิตเครื่องปั้นดินเผา โครงการนี้รับมอบอาคารสถานที่ ตลอดจนอุปกรณ์มาจากโรงงานเครื่องเคลือบดินเผาซึ่งเป็นรัฐวิสาหกิจที่ก่อตั้งมาตั้งแต่สมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม และถูกยกเลิกไปเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ โครงการนี้มีหน้าที่ศึกษา สำรวจ วิจัย และทดลองผลิตขั้นอุตสาหกรรมนำทาง โดยรับผลงานวิจัยจากโครงการแรกมาดำเนินการ รวมทั้งให้บริการฝึกอบรมและคำแนะนำทางวิชาการแก่ประชาชนผู้สนใจด้วย

---

[๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๙.

เมื่อศูนย์วิจัยและพัฒนาอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผา ได้ตั้งขึ้นในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ ๓ นั้นก็ได้ทำหน้าที่ครอบคลุมไปถึงหน้าที่ของโครงการทั้ง ๒ นี้แต่เดิม เพื่อให้มีการปฏิบัติงานที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากขึ้น[๑]

เมื่อรัฐบาลให้การสนับสนุนอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผามาระยะหนึ่งแล้ว และพิจารณาว่าโรงงานอุตสาหกรรมผลิตเครื่องปั้นดินเผา โดยเฉพาะอย่างยิ่งโรงงานประเภทเครื่องเคลือบที่ผลิตภาชนะและถ้วยชามมีมากแล้ว ก็พยายามให้การสนับสนุนมากยิ่งขึ้นไปอีก โดยการประกาศให้เป็นสินค้าที่ควบคุมการนำเข้าตามประกาศกระทรวงพาณิชย์ฉบับที่ ๘๖ ลงวันที่ ๓๑ มกราคม ๒๕๒๑ และฉบับที่ ๑๘ ลงวันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๒๕ อย่างไรก็ตาม มีโรงแรมอ้างว่าผลิตภัณฑ์ในประเทศคุณภาพยังด้อยกว่าต่างประเทศและราคาแพง รัฐบาลจึงอนุญาตให้โรงแรมสามารถนำเข้าถ้วย จาน ชามจากต่างประเทศได้ แต่ต้องเป็นโรงแรมที่อยู่ภายใต้การส่งเสริมของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และภาชนะเหล่านี้ต้องประทับตราโรงแรมอย่างชัดเจน รวมทั้งเสียภาษีนำเข้า ๘๐% ด้วย[๒]

ผลกระทบของการพัฒนาอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผา

เมื่อพิจารณาถึงอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาที่ได้รับการส่งเสริมแล้ว จะเห็นได้ว่าทำให้เครื่องปั้นดินเผาขยายตัวในด้านชนิดของผลิตภัณฑ์มากยิ่งขึ้น ไม่ใช่จำกัดอยู่ในเครื่องใช้ในครัวเรือนเหมือนที่เคยทำกันมาเป็นส่วนใหญ่ (เช่น หม้อน้ำ ไห โอ่ง อ่าง เป็นต้น) ดังตัวอย่างรายชื่อโรงงานอุตสาหกรรมที่ได้รับการส่งเสริมระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๑๕ มีดังนี้ คือ[๓]

ชื่อ	กำหนดเปิดดำเนินการ	ผลผลิต
๑. บริษัทอุตสาหกรรมเสถียรภาพ จำกัด ๒. บริษัทผลิตภัณฑ์อิฐสยาม จำกัด ๓. ห้างหุ้นส่วนจำกัดโรงงานประเภททนไฟสยาม	ธันวาคม ๒๕๐๔ เมษายน ๒๕๑๑ กันยายน ๒๕๑๑	ถ้วย จาน ชาม และภาชนะอื่น ๆ อิฐก่อสร้าง กระเบื้องปูพื้น และผนังอิฐทนไฟ อิฐประดับ

---

๑ แฉล้ม หุตะกมล และวนิดา ทองรวย. **เอกสารทางวิชาการเครื่องปั้นดินเผาที่น่าสนใจ** (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์วิจัยและพัฒนาอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผา กรมวิทยาศาสตร์ กระทรวงอุตสาหกรรม, ๒๕๑๙), หน้า ๑-๒.

๒ สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ), **เครื่องปั้นดินเผาและเครื่องเคลือบกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของสยาม,** หน้า ๑๘๗.

๓ สมพร บุณยคุปต์, "โรงงานเครื่องปั้นดินเผาที่ได้รับการส่งเสริม", หน้า ๑๙๕-๑๙๖.

ชื่อ	กำหนดเปิดดำเนินการ	ผลผลิต
๔. บริษัทอุตสาหกรรมวัสดุก่อสร้าง จำกัด	ตุลาคม ๒๕๑๑	กระเบื้องปูพื้นและผนังอิฐก่อสร้าง
๕. บริษัทไทยอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผา จำกัด	สิงหาคม ๒๕๑๓	เครื่องสุขภัณฑ์
๖. บริษัทไทย-เยอรมัน เซรามิกส์ อินดัสตรี จำกัด	ต้น พ.ศ. ๒๕๑๔	กระเบื้องปูพื้นและผนัง
๗. บริษัทแซงค์ไทยแลนด์ จำกัด	ต้น พ.ศ. ๒๕๑๔	เครื่องสุขภัณฑ์
๘. บริษัทไทย-อเมริกัน สแตนดาร์ด จำกัด	ต้น พ.ศ. ๒๕๑๔	เครื่องสุขภัณฑ์
๙. บริษัทผลิตภัณฑ์กระเบื้องดินเผา จำกัด	กันยายน ๒๕๑๔	เครื่องสุขภัณฑ์ กระเบื้องปูพื้นและผนัง
๑๐.บริษัทราชาอุตสาหกรรม จำกัด	ธันวาคม ๒๕๑๔	ท่อน้ำ อิฐประดับ กระเบื้อง หลังคา และประดับอิฐก่อสร้าง
๑๑.บริษัทอุตสาหกรรมโมเสดไทย จำกัด	เมษายน ๒๕๑๕	กระเบื้องดินเผา กระเบื้องโมเสค
๑๒.บริษัทไทยแลนด์ไทล์ แอนด์พอทเทอรี่ จำกัด	ปลาย พ.ศ. ๒๕๑๕	กระเบื้องโมเสค กระเบื้องเคลือบขาว

จากรายชื่อโรงงานอุตสาหกรรมที่ได้รับการส่งเสริมนี้จะเห็นได้ว่าชนิดของผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาได้ขยายตัวมากขึ้น มีทั้งเครื่องถ้วยชาม อิฐ กระเบื้องปูพื้นหรือผนัง สุขภัณฑ์ เป็นต้น ซึ่งมีความสอดคล้องกับสภาพการณ์ในขณะนั้นเพราะนโยบายการส่งเสริมการลงทุนและพัฒนาเศรษฐกิจแบบเสรีนำไปสู่การขยายตัวทางการก่อสร้าง ตลอดจนขยายตลาดเพื่อการส่งออกด้วย

สำหรับโรงงานผลิตเครื่องปั้นดินเผาโดยทั่วๆ ไป นอกเหนือจากประเภทที่ได้รับการส่งเสริมนี้ก็มีการขยายตัวเช่นกัน ยิ่งเป็นผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาที่ต้องอาศัยวัตถุดิบจากธรรมชาติมากเท่าใด ก็มักจะอยู่ใกล้แหล่งผลิตเป็นสำคัญ เช่น

อิฐ โรงงานทำอิฐมีอยู่ทุกภาคและแทบทุกจังหวัด ส่วนมากใช้วัตถุดิบเป็นดินในท้องนา ที่รู้จักกันดี คือ อิฐมอญซึ่งเป็นผลผลิตของชาวมอญที่ปทุมธานีมาตั้งแต่โบราณแล้ว และระยะนี้ก็มีการขยายตัวเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมด้วย โดยเป็นอิฐก่อสร้าง อิฐบางบัวทอง (บ.บ.ท.) หรืออิฐบางปะกง (บ.ป.ก.) นั้นเป็นอิฐประดับ เป็นต้น[๑]

เครื่องเคลือบประเภทภาชนะและถ้วยชาม แหล่งผลิตที่สำคัญของผลิตภัณฑ์ประเภทนี้ คือ จังหวัดลำปาง ทั้งนี้เนื่องจากวัตถุดิบที่สำคัญ คือ ดินขาว ดินขาวที่หมู่บ้านปางค่า ตำบลบ้านสา อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง คือแหล่งดิน

---

[๑] มนูญ ประชันคดี, "อิฐก่อสร้าง", **เอกสารทางวิชาการ เครื่องปั้นดินเผาในการสัมมนาเรื่องเครื่องปั้นดินเผา ครั้งที่ ๑ วันที่ ๑-๓ ธันวาคม ๒๕๑๓,** หน้า ๘๙-๙๐.

ขาวที่มีปริมาณมากที่สุดเท่าที่เคยสำรวจมา พอที่จะใช้เป็นวัตถุดิบผลิตเครื่องปั้นดินเผาได้นาน[๑]

ปัญหาการพัฒนาอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผา

ปัญหาของการพัฒนาอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาอาจจะเห็นได้ในหลายประเด็น คือ

๑. เป้าหมายของอุตสาหกรรมที่ได้รับการส่งเสริม ตั้งแต่เริ่มมีพระราชบัญญัติส่งเสริมการลงทุนมานั้น อุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาที่ได้รับการส่งเสริมจะเป็นประเภทที่มีเทคโนโลยีสูง เช่น เครื่องเคลือบ และผลิตภัณฑ์ประเภทวัสดุก่อสร้างเป็นสำคัญ ดังนั้นกิจการอุตสาหกรรมขนาดที่ทำกันในครัวเรือนจึงไม่อยู่ในข่ายของการส่งเสริมนั้น อุตสาหกรรมเหล่านี้ ความจริงแล้วมีจำนวนมากกว่ากิจกรรมที่ได้รับการส่งเสริม กล่าวคือ มีจำนวนประมาณถึง ๒๐๐ แห่ง จากข้อมูลในช่วงปี ๒๕๑๓[๒] ซึ่งในขณะเดียวกันนั้นรายชื่อโรงงานที่ได้รับการส่งเสริมมีเพียง ๑๒ แห่งดังกล่าวแล้ว ดังนั้นโรงงานที่ยังไม่ได้รับการส่งเสริมจำนวนมากนั้นก็ยังคงเป็นการผลิตในท้องถิ่นในครัวเรือนอยู่เช่นเดิม ถึงแม้ว่าทางรัฐบาลจะได้ให้ความช่วยเหลือด้านอื่น เช่น การอบรม การให้คำแนะนำ แต่อุตสาหกรรมเหล่านี้ก็ไม่ได้เติบโตเหมือนอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่ได้รับการส่งเสริมโดยตรง

๒. วัตถุดิบ ประเภทของอุตสาหกรรมที่ได้รับการส่งเสริมนั้น ต้องใช้วัตถุดิบที่สำคัญ คือ ควอตซ์ เฟลสปาร์ เคลย์ และเคโอลิน ซึ่งต้องสั่งเข้าจากต่างประเทศด้วย ทำให้ต้องเสียเงินตราต่างประเทศไปเป็นจำนวนมาก วัตถุดิบในประเทศนั้นก็มีไม่มากพอ คือ ผลิตป้อนโรงงานตามท้องถิ่นเท่านั้น เช่น ลำปางมีดินขาวก็มีโรงงานผลิตเครื่องถ้วยชามที่ลำปาง เป็นต้น ดังนั้น ในปี ๒๕๑๓ คณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนจึงมีมติให้ยกเลิกการกำหนดประเภทของอุตสาหกรรมที่ได้รับการส่งเสริมดังที่กล่าวแล้วข้างต้น และกำหนดเป็นประเภทใหม่ คือ "อุตสาหกรรมผลิตผลิตภัณฑ์เซรามิกส์หรือวัสดุที่ใช้ในอุตสาหกรรมผลิตผลิตภัณฑ์เซรามิกส์"[๓] ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าเป้าหมายของการส่งเสริมอุตสาหกรรมเครื่องปั้น

---

[๑] มนูญ ประชันคดี, "ภาวะเครื่องปั้นดินเผาของประเทศไทย", **เอกสารทางวิชาการ เครื่องปั้นดินเผาในการสัมมนา เรื่อง เครื่องปั้นดินเผา ครั้งที่ ๑ วันที่ ๑-๓ ธันวาคม ๒๕๑๓**, หน้า ๑๗๕.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๐-๑๙๑.

[๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๑.

ดินเผานี้ขยายมาสู่เรื่องของการพัฒนาปรับปรุงและจัดหาวัตถุดิบด้วย นอกจากนี้ การใช้คำว่า "เซรามิกส์" ซึ่งเป็นคำกลาง ๆ ของเครื่องปั้นดินเผานี้ก็เพื่อให้ขเขตของการส่งเสริมการลงทุนกว้างขึ้นกว่าเดิม จะได้ชักจูงให้มีการผลิตผลิตภัณฑ์ชนิดอื่น ๆนอกเหนือไปจากประเภทเครื่องเคลือบและวัสดุก่อสร้างที่ทำกันอยู่ในขณะนั้น โดยมีนโยบายสำคัญ คือ จะให้ความสนใจเป็นพิเศษแก่อุตสาหกรรมที่มีคุณสมบัติ ๓ ประการนี้คือ ใช้ผลิตผลทางเกษตร หรือวัสดุที่มีในประเทศเป็นวัตถุดิบ มีความเหมาะสมที่จะตั้งโรงงานในต่างจังหวัด และเป็นผลิตภัณฑ์ที่จะส่งออกไปจำหน่ายต่างประเทศ[๑] ดังนั้นจึงเห็นได้ว่านโยบายนี้นอกจากจะเปลี่ยนแปลงในเรื่องของวัตถุดิบแล้ว ยังทำให้ครอบคลุมไปถึงประเภทของอุตสาหกรรมที่จะเข้าข่ายได้รับการส่งเสริมด้วย โรงงานขนาดย่อมตามท้องถิ่นสามารถเข้ามาอยู่ในเกณฑ์ทั้ง ๓ ประเภทนี้มากขึ้น

๓. การเลียนแบบผลิตภัณฑ์ ผู้ประกอบการอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผามักจะมองอนาคตอันสั้น คือ ถ้าสินค้าประเภทใดจำหน่ายได้กำไรดี ก็มีการเลียนแบบกันเป็นจำนวนมากโดยไม่คำนึงถึงว่าตลาดของผลิตภัณฑ์นั้นมีมากน้อยเพียงใด ราคาต้นทุนและราคาจำหน่ายเป็นอย่างไร ผลก็คือ เมื่อสินค้ามีมากราคาก็ต่ำลง ๆ จนผลตอบแทนไม่คุ้มกับการลงทุน ตัวอย่างเช่น โรงงานเครื่องปั้นดินเผาที่ลำปางซึ่งมีจำนวนมากนั้น ได้ผลิตเครื่องปั้นดินเผาเหมือน ๆ กัน คือ ชามก๋วยเตี๋ยวตราไก่ หรือถ้วยแกงแล้วก็ขายตัดราคากัน[๒] อย่างไรก็ตามต่อมาปัญหานี้ก็คลี่คลายลงไปเพราะโรงงานต่าง ๆ ได้หันไปผลิตผลิตภัณฑ์มากชนิดมากขึ้น และมีเทคโนโลยีการผลิตในราคาสูงขึ้น ดังปรากฏมีเครื่องปั้นดินเผาจากลำปางจำหน่ายในท้องตลาด ทั้งประเภทเครื่องเคลือบลายคราม แจกัน โอ่งกระถาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสามารถส่งออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศในลักษณะเช่นเดียวกับเครื่องปั้นดินเผาประเภทนี้ที่มีชื่อเสียง คือ เครื่องปั้นดินเผาสีน้ำเงิน-ขาวที่เนเธอร์แลนด์

กรณีการทำโอ่งมังกรที่ราชบุรีก็เป็นตัวอย่างที่ดีอีกแห่งหนึ่ง การทำโอ่งมังกรที่ราชบุรีนี้ได้มีมาช้านานแล้ว แต่รูปแบบและลวดลายของโอ่งมีการพัฒนาน้อยมาก โรงงานโอ่งแต่ละแห่งเคยมีการผลิตอย่างไรก็ทำกันอย่างนั้น

---

[๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๒.

[๒] เอนก บุญภักดี, "ภาวะทางเศรษฐกิจของโรงงานเครื่องปั้นดินเผา และการให้ความช่วยเหลือทางการเงิน", **เอกสารทางวิชาการ เครื่องปั้นดินเผาในการสัมมนา เรื่อง เครื่องปั้นดินเผา ครั้งที่ ๑ วันที่ ๑-๓ ธันวาคม ๒๕๑๓**, หน้า ๒๐๓-๒๐๔.

เรื่อยมา ราคาซื้อขายก็ต่ำลงเพราะผู้ผลิตมีมากขึ้น อย่างไรก็ตามในเวลาต่อมาด้วยการแนะนำจากหลายหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เครื่องปั้นดินเผาของราชบุรีก็ได้มีการพัฒนามากขึ้น อาทิเช่น มีการทำโอ่งหรืออ่างเคลือบสีต่างๆ เพื่อการประดับตกแต่งสถานที่ อ่างบัว กระถางต้นไม้ โต๊ะรูปช้างหรือสัตว์อย่างอื่นแบบของเวียดนาม โดยผลิตภัณฑ์ต่างๆ เหล่านี้ได้พัฒนาเทคนิคขึ้นด้วย คือ เป็นเครื่องเคลือบที่ทำอย่างประณีตและจำหน่ายในราคาสูง[๑]

เมื่อพิจารณาเครื่องปั้นดินเผาตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้นมานี้จึงเห็นได้ว่า เครื่องปั้นดินเผาไทยได้เข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมในลักษณะที่มีการลงทุนอย่างเสรี ทำให้เครื่องปั้นดินเผาจำนวนมากได้กลายมาเป็นผลิตภัณฑ์ที่ผลิตออกมาจากโรงงานในท้องถิ่นต่างๆ ซึ่งอยู่ใกล้กับแหล่งวัตถุดิบที่เหมาะสม และส่วนหนึ่งของเครื่องปั้นดินเผานี้จะได้รับการส่งเสริมเป็นพิเศษจากคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเครื่องปั้นดินเผาประเภทเครื่องเคลือบและวัสดุก่อสร้าง ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายแผนพัฒนาเศรษฐกิจของชาติในขณะนั้นที่ส่งเสริมการผลิตเพื่อการพัฒนาอุตสาหกรรมการส่งออกไปสู่ตลาดโลก ดังนั้นจึงต้องส่งเสริมผลิตภัณฑ์ประเภทที่มีคุณภาพดีที่พอจะแข่งขันได้ในตลาดโลก อย่างไรก็ตาม ภายในประเทศเองการก่อสร้างก็ได้ขยายตัวพร้อมๆ กับการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างเสรีด้วย ผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาประเภทวัสดุก่อสร้าง จึงได้รับการส่งเสริมไปพร้อมๆ กัน

เครื่องจักสาน

จากแนวโน้มใหญ่ของระยะนี้ที่มีนโยบายพัฒนาอุตสาหกรรมจนนำไปสู่การส่งออกต่างประเทศนั้น เครื่องจักสานก็อยู่ในแนวโน้มดังกล่าวนี้ด้วย ถึงแม้ว่าลักษณะของการเป็นอุตสาหกรรมจะน้อยกว่าผลิตภัณฑ์หัตถกรรมประเภทอื่นก็ตาม แต่อย่างน้อยก็มีการใช้เครื่องทุ่นแรงเข้าช่วยและมีการผลิตเป็นจำนวนมากในลักษณะของอุตสาหกรรมในครัวเรือน เครื่องจักสานมีการผลิตกันทั่วๆ ไป แหล่งผลิตเครื่องจักสานที่สำคัญมีหลายแหล่ง อาทิเช่น

ตำบลบางเจ้าฉ่า อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง ที่นี่มีชื่อเสียงในเครื่องจักสานด้วยไม้ไผ่ ชาวตำบลบางเจ้าฉ่าแทบทุกครัวเรือนจะปลูกไผ่สีสุกไว้หลังบ้านเพื่อใช้เป็นวัตถุดิบ ไม้ไผ่สีสุกนั้นเป็นไม้ไผ่ที่มีสีของผิวไม้เป็นเงาสวย

---

[๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๔.

ลำต้นตรง ลำปล้องยาว เวลาแก่จัดสีจะเหลืองเป็นเงา มีคุณสมบัติเหมาะสมต่อการนำมาทำเครื่องจักสานมากที่สุด ผลิตภัณฑ์ส่วนมากเป็นผลิตภัณฑ์เครื่องใช้ในบ้าน เช่น กระบุง ตะกร้า หีบเสื้อผ้า รวมทั้งเครื่องมือในการประกอบอาชีพต่าง ๆ เช่น เครื่องมือจับปลา ตะกร้อสอยผลไม้ เบ็ดตกปลา เป็นต้น ผลิตภัณฑ์บางชิ้นอาจมีการรมควันหรือลงชแล็กทำให้มีสีน้ำตาลไหม้แตกต่างจากเครื่องจักสานที่อื่น งานจักสานที่นี่ขึ้นชื่อในเรื่องของความประณีตบรรจงในการประดิดประดอย ผลงานของชาวบ้านบางเจ้าฉ่าจะถูกนำมารวมไว้ในที่เดียวกัน คือ บ้านของหัวหน้ากลุ่มจักสานเพื่อส่งต่อไปยังพ่อค้าคนกลาง หรือจำหน่ายโดยตรง ในปัจจุบันนี้ได้มีการส่งออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศและได้รับความนิยมแพร่หลายเป็นอย่างมาก[๑]

ตำบลบางนางร้า อำเภอบางปะหัน จังหวัดอยุธยา ผลิตภัณฑ์ที่มีชื่อเสียงคือ งอบใบลาน ซึ่งที่นี่ถือว่าเป็นแหล่งผลิตงอบใบลานที่ใหญ่ที่สุดของไทย การทำงอบที่นี่จะเห็นลักษณะของความเป็นอุตสาหกรรมได้ คือ แต่ละหมู่บ้านจะแบ่งกันผลิตส่วนประกอบของงอบแต่ละส่วน เช่น หมู่บ้านหนึ่งผลิตเฉพาะรังงอบที่ทำจากไม้ไผ่ หมู่บ้านหนึ่งทำโครงงอบ หมู่บ้านหนึ่งทำกระหม่อมงอบ เป็นต้น บ้านของกำนันตำบลบางนางร้า คือ ที่ที่ส่วนประกอบของงอบทั้งหมดจะถูกนำมาประกอบเข้าด้วยกันและส่งออกจำหน่าย[๒]

ปลาตะเพียนกรุงเก่า แหล่งผลิตปลาตะเพียนใบลานที่สำคัญของจังหวัดพระนครศรีอยุธยานั้นอยู่ในชุมชนมุสลิมริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา และนำมาส่งจำหน่ายที่ร้านค้าในตัวเมือง ปลาตะเพียนใบลานนั้นแต่เดิมนิยมแขวนเปลเด็ก บ้างก็อธิบายว่ามีความหมายเพื่อให้เด็กมีความขยันหมั่นเพียรด้วย แต่ในปัจจุบันนี้ปลาตะเพียนใบลานได้แปรบทบาทมา เป็นสินค้าของที่ระลึกสำหรับนักท่องเที่ยวเป็นสำคัญ ซึ่งหมายถึงนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติด้วย[๓]

อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี การผลิตเครื่องจักสานที่นี่ได้มีการรวมกันจัดตั้งกลุ่มจักสานขึ้น และมีความพยายามในการช่วยเหลือกัน เช่น หาตลาดจำหน่าย และเชิญผู้เชี่ยวชาญมาให้คำแนะนำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวบ้านตำบลไร่หลักทอง เครื่องจักสานที่นี่มีทั้งไผ่ หวาย ใบลาน กก ฟาง ใบมะพร้าว ทำเป็นวัสดุเครื่องใช้ต่าง ๆ ในครัวเรือน เช่น กระด้ง กระจาด ฝาชี สาแหรก

---

[๑] อภินันท์ บัวภักดี, "เครื่องจักสานตำนานแห่งชนบทไทย", **อนุสาร อ.ส.ท. ๒๙** (สิงหาคม ๒๕๓๑), : ๗๙-๘๓.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓-๘๔.

[๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

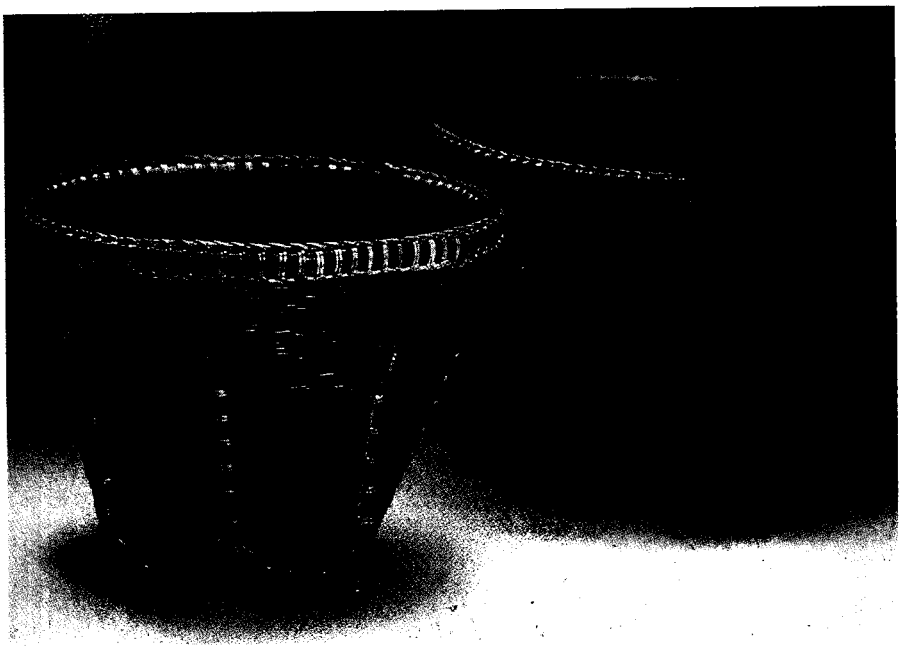

เครื่องจักสานบางเจ้าฉ่า อ.โพธิ์ทอง จ.อ่างทอง ซึ่งมีการรมควันหรือลงซแล็คสีน้ำตาลไหม้
*(จาก **ศิลปหัตถกรรมไทย** (กรุงเทพมหานคร : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จัดพิมพ์เนื่องในปีศิลปหัตถกรรมไทย, ๒๕๓๒), หน้า ๙๙.)*

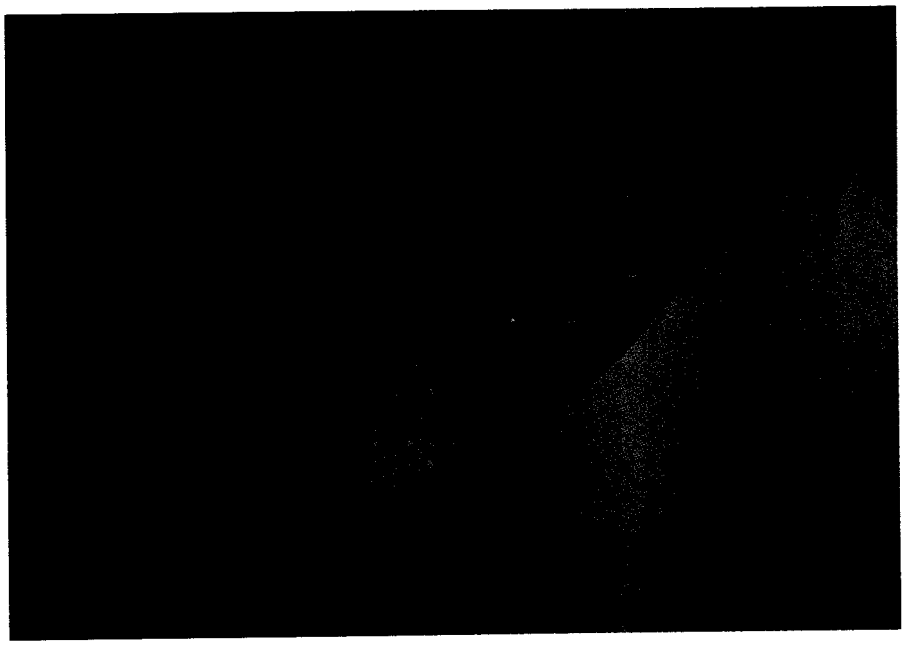

งอบสานด้วยไม้ไผ่และใบลาน แหล่งผลิตใหญ่คือ บ้านบางนางร้า อ.บางปะหัน จ.อยุธยา
*(จาก **ศิลปหัตถกรรมไทย** (กรุงเทพมหานคร : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จัดพิมพ์เนื่องในปีศิลปหัตถกรรมไทย, ๒๕๓๒), หน้า ๖๙.)*

ครั้นเมื่อตลาดได้ขยายตัวมากขึ้น เครื่องจักสานรุ่นใหม่จะมีการประยุกต์ให้เป็นของประดับตกแต่งบ้านเรือน ชำร่วย ของที่ระลึก เป็นต้น[๑]

ปลาตะเพียนใบลาน
*(จาก **ศิลปหัตถกรรมไทย***
(กรุงเทพมหานคร : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย
จัดพิมพ์เนื่องในปีศิลปหัตถกรรมไทย, ๒๕๓๒), หน้า ๑๓๒.)

---

[๑] วินัย วิริยะปานนท์, **เครื่องจักสาน** (กรุงเทพมหานคร ; แพร่พิทยา, ๒๕๒๗), หน้า ๓-๘.

เครื่องเขิน จังหวัดเชียงใหม่ ในบรรดาเครื่องจักสานในภาคเหนือนั้น เครื่องเขินเป็นผลิตภัณฑ์ที่ได้รับการส่งเสริมเป็นพิเศษจากกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมโดยมีหน่วยทดลองและปรับปรุงคุณภาพประจำอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่[๑] การที่เครื่องเขินได้รับการส่งเสริมเป็นพิเศษนี้ เนื่องมาจากสาเหตุหลายประการ คือ เครื่องเขินกำลังอยู่ในภาวะซบเซา ราคาก็แพง ทำให้มีคนซื้อน้อย ประกอบกับกรรมวิธีในการผลิตมีขั้นตอนที่ซับซ้อนยุ่งยากกว่าเครื่องจักสานทั่ว ๆ ไป[๒] รวมทั้งเป็นเครื่องจักสานประเภทที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของเชียงใหม่ซึ่งไม่ในที่อื่น ในการส่งเสริมนี้ได้มีการปรับปรุงตั้งแต่วิธีการผลิต จนถึงลวดลายซึ่งเป็นขั้นตอนสุดท้าย ในด้านการผลิตนั้นได้มีการใช้เครื่องจักรทุ่นแรงเข้ามาช่วยด้วย โดยทำหุ่นด้วยไม้เนื้ออ่อนและกลึงด้วยเครื่องจักรให้เป็นรูปร่างที่ต้องการ เช่น ถาด แจกัน ขัน แทนการใช้หุ่นไม้ไผ่จักสาน การลงรักก็ใช้วิธีการที่ผู้เชี่ยวชาญญี่ปุ่นมาอบรมให้ ในด้านลวดลายนั้นก็ปรับปรุงลวดลายแบบต่าง ๆ มากขึ้นกว่าเดิม[๓]

เครื่องจักสานจากผักตบชวา ความจริงนั้นเคยมีการทำเครื่องจักสานผักตบชวามาก่อนหน้าระยะนี้แล้ว อย่างน้อยที่สุดก็มีหลักฐานในช่วงสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ดังได้กล่าวแล้ว อย่างไรก็ตาม เครื่องจักสานจากผักตบชวานี้คงซบเซาหรือสูญหายไประยะหนึ่ง จนกระทั่งเมื่อมีการผลิตขึ้นมาอีกครั้งเมื่อไม่นานมานี้ก็เป็นที่กล่าวขวัญถึงว่าเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ ผลิตภัณฑ์จากผักตบชวาที่ผลิตขึ้นใหม่นี้อาจจะมีความแปลกใหม่ในเรื่องของรูปแบบของผลิตภัณฑ์ประเภทต่าง ๆ เช่น กระเป๋า ตะกร้า ถาดผลไม้รูปสัตว์นานาชนิด ตลอดจนเฟอร์นิเจอร์ เป็นต้น ผู้ริเริ่มการผลิตเครื่องจักสานจากผักตบชวาในระยะนี้ คือ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมโดยมีโครงการซึ่งเริ่มใน พ.ศ. ๒๕๒๑ คือ "โครงการค้นคว้าและทำประโยชน์ใช้สอยจากผักตบชวา" แหล่งผลิตผลิตภัณฑ์จากผักตบชวานั้นส่วนมากอยู่ในชนบทภาคกลางและภาคเหนือ โดยเฉพาะบริเวณจังหวัดปทุมธานี อยุธยา อ่างทอง สุพรรณบุรี ฉะเชิงเทรา ชัยนาท นครสวรรค์ และพะเยา เป็นต้น ตลาดผลิตภัณฑ์ผักตบชวาเริ่มมีการขยายตัวขึ้นเมื่อมีบริษัทเอกชนเข้าไปรับซื้อสินค้าถึงแหล่งผลิต และนำออกสู่ตลาดใหญ่ตั้งแต่ห้างสรรพสินค้าในประเทศ

---

๑ คณะกรรมการพัฒนาภาคเหนือ สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ, **แผนพัฒนาภาคเหนือ พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๐๙** (พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๗), หน้า ๘๕.

๒ เรื่องเดียวกัน.

๓ อก. ๐๒๐๑.๒.๑/๕๓ รายงานการดูงานด้านพัฒนาเศรษฐกิจในจังหวัดภาคเหนือ พ.ศ. ๒๕๐๗ ของนักศึกษาวิชาการพัฒนาเศรษฐกิจ รุ่นที่ ๔ ระหว่างวันที่ ๔-๑๔ มีนาคม ๒๕๐๗.

ตลอดจนการส่งออกต่างประเทศซึ่งแทบจะกล่าวไว้ว่าไทยเป็นผู้ส่งออกผลิตภัณฑ์ประเภทนี้เป็นอันดับ ๑ ในขณะนี้[๑]

นอกจากเครื่องจักสานที่มีลักษณะเด่นและมีชื่อเสียงที่ดังได้กล่าวไปแล้วนี้ ยังปรากฏมีการผลิตเครื่องจักสานประเภทต่าง ๆ อยู่ทั่วไป ดังในการสำรวจแหล่งผลิตเครื่องจักสานทั่วประเทศไทยของกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมใน พ.ศ. ๒๕๒๕ นั้นจะเห็นได้ว่า กว่าครึ่งของจังหวัดต่าง ๆ มีการผลิตเครื่องจักสาน กล่าวคือ ๔๖ จังหวัดปรากฏมีการผลิตเครื่องจักสาน แต่ละจังหวัดเหล่านี้ยังแยกออกมาเป็นหลายแห่ง หลายหมู่บ้าน หลายตำบล[๒] นอกจากนี้แล้ว สินค้าราชทัณฑ์หรือสินค้าจากเรือนจำ ก็ยังคงมีลักษณะของการมีผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานเป็นสินค้าสำคัญอยู่สืบเนื่องต่อมา ดังจะเห็นได้จากงานแสดงสินค้าราชทัณฑ์ที่จัดขึ้นทุก ๆ ปีนั้นเรือนจำในทุกภาคก็มีสินค้าประเภทนี้ทั้งสิ้น

ในด้านการส่งออกนอกประเทศนั้น เครื่องจักสานนับเป็นสินค้าหัตถกรรมที่สามารถส่งออกไปจำหน่ายในตลาดต่างประเทศและเป็นที่นิยมอย่างกว้างขวาง อย่างไรก็ตามเครื่องจักสานที่จะส่งออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศนี้จะต้องผ่านการตกแต่งและอบน้ำยาเพื่อป้องกันการเกิดตัวมอดเสียก่อน ส่วนมากแล้วผู้ผลิตจะมิใช่ผู้ส่งออกโดยตรง เพราะดังที่กล่าวแล้วว่าเครื่องจักสานมักจะเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่มีแหล่งผลิตส่วนมากอยู่ตามชนบท ในกรณีนี้จึงจะมีผู้ส่งออกคอยรวบรวมเครื่องจักสานจากภาคต่าง ๆ มาตกแต่งก่อนอีกทีหนึ่ง[๓]

นอกจากการส่งออกโดยตรงแล้ว นักท่องเที่ยวก็เป็นตลาดต่างประเทศได้ทางหนึ่งด้วย ดังได้กล่าวแล้วว่า อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวได้พัฒนาขึ้นเป็นอย่างมาก ตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้นมา เครื่องจักสานจึงมีบทบาทในฐานะสินค้าของที่ระลึกที่ได้รับการนิยมจากนักท่องเที่ยวด้วย เพราะมี

---

[๑] ปานทิพย์ เปลี่ยนโมฬี, "ผักตบชวาวัชพืชเงินล้าน", **ผู้ส่งออก** ๓(ฉบับที่ ๖๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๓) : ๔๖-๕๒.

[๒] กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, **ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทยประเภทเครื่องจักสานไม้ไผ่และหวาย** (กรุงเทพมหานคร : เอกสารประกอบงานนิทรรศการแสดงความก้าวหน้าของอุตสาหกรรมไทย เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี, ๒๕๒๕), หน้า ๖-๑๗.

[๓] **รายงานการสำรวจเครื่องจักสาน** (กรุงเทพมหานคร : งานผลิตภัณฑ์ศิลปหัตถกรรม ฝ่ายสำรวจผลิตภัณฑ์และวัตถุดิบ รายงานเผยแพร่สินค้าไทย กรมพาณิชย์สัมพันธ์ กระทรวงพาณิชย์, ๒๕๒๔), หน้า ๑-๑๑.

ความหลากหลายในรูปแบบ ราคาไม่แพง น้ำหนักเบา ไม่แตกเสียหายง่าย โดยเป็นการวางจำหน่ายตามห้างสรรพสินค้า สถานที่ท่องเที่ยวและร้านจำหน่ายของที่ระลึกต่าง ๆ[๑]

ปัญหาในการพัฒนาเครื่องจักสาน

จากการที่เครื่องจักสานก็เป็นผลิตภัณฑ์ประเภทหนึ่งที่มีการพัฒนาเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม ตลอดจนมีการส่งออกต่างประเทศด้วยนั้น (ถึงแม้ว่าจะมีลักษณะความเป็นอุตสาหกรรมน้อยกว่าผลิตภัณฑ์หัตถกรรมอื่น ๆ) ปัญหาในการพัฒนาเครื่องจักสานก็ติดตามมาด้วยเช่นกัน ความเปลี่ยนแปลงจากลักษณะของเครื่องจักสานเดิมมีหลายประการ อาทิเช่น หน้าที่ใช้สอย รูปทรงที่ประยุกต์ให้เข้ากับความต้องการของตลาดและหน้าที่ใช้สอยแบบใหม่ ตลอดจนการขยายตัวของการตลาด ซึ่งทำให้เกิดการใช้วัสดุในการผลิตเพิ่มมากขึ้นด้วย ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้มีทั้งผลดีและผลเสีย ในด้านของผลดีคงจะเห็นได้ชัดจากที่ได้กล่าวมาแล้ว คือ ผลผลิตเพิ่มมากขึ้น ซึ่งนำไปสู่การเพิ่มรายได้ของผู้ผลิตจนบางแห่งจากการที่เคยเป็นอาชีพเสริมยามว่างจากการทำนาก็จะกลายมาเป็นอาชีพหลักโดยตรง อย่างไรก็ตาม ผลเสียที่ตามมาก็มีไม่น้อย ที่สำคัญ คือ

๑. เริ่มขาดแคลนวัสดุที่จะนำมาผลิต บางครั้งจำเป็นต้องสั่งซื้อจากต่างถิ่น รวมทั้งมีราคาแพงมากขึ้นด้วย เช่น หวาย เป็นต้น

๒. ลักษณะของผลิตภัณฑ์มีแนวโน้มที่จะทำตามความต้องการของตลาด ทำให้เอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่นเริ่มจะสูญหายไป

๓. พ่อค้าคนกลางเข้ามามีบทบาทในการซื้อขายระหว่างแหล่งผลิตมาสู่ตลาดทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ เพราะผู้ผลิตไม่มีความรู้ทางด้านนี้ ดังนั้นจึงนำไปสู่ปัญหาการกดราคาตามมาด้วย ผลประโยชน์จะตกแก่พ่อค้าคนกลางเป็นสำคัญ

๔. ไทยมีคู่แข่งในการส่งเครื่องจักสานเป็นสินค้าออกหลายประเทศ ซึ่งล้วนแต่ครองตลาดสินค้าประเภทนี้มานานแล้ว เช่น จีน ฟิลิปปินส์ เป็นต้น ดังนั้นจึงต้องรักษาคุณภาพและราคาให้อยู่ในระดับที่จะแข่งขันกับประเทศเหล่านี้ได้[๒]

---

๑ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, **ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทยประเภทเครื่องจักสานไม้ไผ่และหวาย**, หน้า ๒๐.

๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓-๒๔.

ดอกไม้ประดิษฐ์

ดอกไม้ประดิษฐ์ก็ได้รับผลกระทบจากนโยบายเศรษฐกิจแบบเสรีและส่งเสริมการลงทุนอันมีจุดเริ่มต้นในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ด้วยเช่นกัน ดอกไม้ประดิษฐ์ได้ก้าวมาสู่ระบบอุตสาหกรรม และส่งออกไปยังนานาประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศที่อากาศหนาวซึ่งดอกไม้สดมิได้มีในทุกฤดูกาล ดอกไม้ประดิษฐ์ประเภทที่ก้าวมาสู่อุตสาหกรรมและส่งออกนี้จะเป็นดอกไม้ประดิษฐ์จากวัสดุชนิดต่างๆ เช่น ผ้า พลาสติก กระดาษ เป็นต้น ซึ่งอาจแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ดังนี้ คือ[๑]

๑. ดอกไม้พลาสติก

ดอกไม้พลาสติกผลิตโดยนำเม็ดพลาสติกมาผสมสีต่างๆ ตามต้องการ นำไปใส่ในเครื่องจักรเพื่อหลอมให้ละลาย พลาสติกเหลวนี้จะไหลไปเข้าแม่พิมพ์รูปต่างๆ บางชนิดอาจจะพิมพ์เป็นดอกสำเร็จรูปออกมา เช่น ดอกคริสต์มาส ดอกไลแลค ดอกพิทูเนีย เป็นต้น บางชนิดก็พิมพ์ออกมาเป็นกลีบๆ แล้วจึงนำมาประกอบเป็นดอกภายหลัง เช่น ดอกกุหลาบ ดอกคาร์เนชั่น รวมทั้งใบไม้ต่างๆ สำหรับก้านดอกบางชนิดที่จะต้องอาศัยความแข็งแรงก็ต้องใช้เส้นลวดเข้าไปไว้ในก้านเพื่อที่จะนำมาดัดหรือโค้งไปตามรูปต่างๆ ได้ วิธีนี้สามารถทำได้โดยใส่เส้นลวดเข้าไปในเครื่องจักร พลาสติกเหลวจะเคลือบเส้นลวดแล้วไหลออกมาตามแบบพิมพ์

ดอกไม้บางชนิด กลีบดอกจะดูเหมือนกำมะหยี่ก็จำเป็นที่จะต้องทำดอกไม้ประดิษฐ์ออกมาให้ดูเป็นดอกกำมะหยี่ด้วย วิธีประดิษฐ์ดังกล่าวก็อาศัยวิธีง่ายๆ คือ นำดอกไม้พลาสติกมาชุบกาวให้ทั่ว แล้วจึงโรยด้วยผงกำมะหยี่สีต่างๆ ให้เหมือนกับสีของดอกไม้ แล้วจึงนำไปผึ่งแดดให้กาวแห้ง

ดอกไม้ประดิษฐ์ที่ส่งออกไปจำหน่ายต่างประเทศบางชนิดมีสีระยิบระยับ ผู้ผลิตใช้วิธีติดกากเพชรไปบนกลีบดอก วิธีติดกากเพชรก็ทำเช่นเดียวกับการติดกำมะหยี่นั่นเอง

---

[๑] กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, **ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทยประเภทดอกไม้ประดิษฐ์** (กรุงเทพมหานคร : เอกสารประกอบงานนิทรรศการแสดงความก้าวหน้าของอุตสาหกรรมไทย เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี, ๒๕๒๕), หน้า ๓-๙.

ดอกไม้ประดิษฐ์และชิ้นส่วนต่างๆ ดังกล่าวมาแล้วเป็นการผลิตโดยอาศัยเครื่องจักรทั้งสิ้น ส่วนการประกอบให้เป็นช่อและดอกนั้น จะมีพวกแม่บ้านทำงานอยู่กับบ้านมารับชิ้นส่วนเหล่านี้นำไปประกอบที่บ้าน เมื่อประกอบเสร็จแล้วจึงนำมาส่งคืน โรงงานก็จะตรวจสอบคุณภาพแล้วจึงบรรจุลงกล่องสำหรับเตรียมส่งไปต่างประเทศ ดอกไม้ประดิษฐ์เหล่านี้จะประกอบเข้าเป็นช่อดอกไม้ พวงมาลัย ต้นไม้ ได้แก่ ต้นคริสต์มาสและอื่นๆ ตามที่ลูกค้าสั่งซื้อ ชาวต่างประเทศนำดอกไม้และต้นไม้ดังกล่าวไปประดับบ้านและประดับตามที่สักการะบูชาต่างๆ

๒. ดอกไม้ผ้าผสมพลาสติก

ดอกไม้ประเภทนี้กลีบดอกและใบทำด้วยผ้าแพร ซึ่งเป็นผ้าเนื้อบาง ลื่นและไม่ยับ ผ้าแพรชนิดนี้ไม่มีขายในประเทศ ต้องสั่งซื้อเข้ามาจากต่างประเทศ สำหรับชนิดที่มีขายในประเทศมีคุณสมบัติไม่ดีพอที่จะผลิตไปจำหน่ายต่างประเทศได้ นอกเสียจากจะสั่งทอเป็นพิเศษเท่านั้น ก้านดอกทำด้วยพลาสติก ดอกไม้ผ้าผสมพลาสติกชนิดนี้ดูสวยงามกว่าชนิดพลาสติกล้วน แต่โดยทางเทคนิคแล้วไม่สามารถจะผลิตได้ปริมาณมากมายเหมือนดอกไม้พลาสติกล้วน

การผลิตดอกและใบทำโดยวิธีนำผ้ามาเรียงหลายๆ ชั้น ให้ได้ขนาดกว้างยาวพอสมควรแล้ว จึงเอาแบบพิมพ์ชนิดตัดขอบมากดลงไปด้วยระบบไฮดรอลิคบนผ้าแพรนั้น ผ้าแพรจะถูกตัดออกมาเป็นรูป ใบ กลีบดอก ดอก ตามต้องการ นำชิ้นส่วนเหล่านี้ไปย้อมสี การเลือกสีจะต้องใช้ชนิดสีไม่ตก การย้อมสีต้องให้ได้แก่อ่อนตามลักษณะของดอกไม้สด แล้วจึงนำไปทับกลีบให้มีรอยจีบและอบให้แห้งด้วยไอน้ำ จีบของดอกไม้และใบไม้ที่ได้จะคงทนถาวร แม้เมื่อนำไปซักทำความสะอาดหลายๆ ครั้งด้วยผงซักฟอกก็ยังคงเดิมเว้นแต่จะถูกนำไปกดทับรอยอื่นไว้นานๆ ก็จะปรากฏรอยยับเพิ่มขึ้นทำให้ไม่สวย เช่น ดอกไม้ที่วางทับกันไว้นานๆ จะทำให้กลีบดอกเสียรูปไปได้

การผลิตก้านดอกก็เช่นเดียวกับการผลิตดอกไม้พลาสติกที่กล่าวมาแล้ว ดอกไม้ผ้าผสมพลาสติกนี้จะส่งไปให้แม่บ้านทั่วๆ ไป นำไปประกอบที่บ้านไม่ได้ เพราะกลีบดอกชนิดผ้าแพรนี้เปื้อนง่ายทำให้เกิดความยุ่งยากในการควบคุมคุณภาพ ถ้าเปื้อนชนิดซักไม่ออก เช่น เปื้อนน้ำหมาก ยางผลไม้หรือน้ำหมึกบางชนิดก็ต้องทิ้งไป ฉะนั้นการประกอบเข้าช่อจะต้องทำในโรงงาน ทำให้ได้ปริมาณน้อย ไม่สามารถจะทำให้เป็นการผลิตขนาดใหญ่ได้

๓. ดอกไม้ผ้าและวัสดุอื่น

ดอกไม้ผ้าทำด้วยมือ เป็นดอกไม้ประดิษฐ์ที่มีความสวยงามคล้ายของจริงมากที่สุดทั้งนี้เพราะใช้แรงงานคนที่มีฝีมือและความชำนาญในการประกอบการประดิษฐ์ทั้งสิ้น ส่วนใหญ่นิยมใช้ผ้าออร์แกนซ่า ผ้าปอปลิน ผ้ากำมะหยี่ ผ้ามัสลิน ผ้าต่วน ผ้าแพรญี่ปุ่น ผ้าแพรเยื่อไม้ ผ้าไหมไทยและผ้าอื่นๆ โดยจะต้องลงเยลลี่ผ้าเสียก่อนแล้วทำเป็นกลีบดอก เกสร และใบ ส่วนกิ่งก้านใช้ลวดพันด้าย ฟลอร่าเทป แต่ถ้าต้องการก้านช่อใหญ่ นำลวดมาพันกระดาษก่อนแล้วนำฟลอร่าเทปพันอีกครั้งหนึ่ง ด้วยเหตุนี้จึงต้องอาศัยแรงงานที่มีฝีมือในการประดิษฐ์ดอกไม้ชนิดนี้ ฉะนั้นราคาจำหน่ายจึงแพงกว่าดอกไม้ประดิษฐ์ชนิดอื่น นอกจากนี้ยังมีการประดิษฐ์ดอกไม้ด้วยกระดาษชนิดต่างๆ การประดิษฐ์ด้วยเปลือกข้าวโพด ใยมะพร้าวและวัสดุอื่นๆ ขั้นตอนในการประดิษฐ์ก็เช่นเดียวกับการประดิษฐ์ด้วยผ้าแต่แตกต่างกันด้วยวัสดุแต่ละชนิด

ในส่วนประกอบของการประดิษฐ์ดอกไม้ที่กล่าวมาแล้วนี้ ได้ปรากฏมีวัสดุชนิดใหม่เข้ามาในวงการดอกไม้ประดิษฐ์ของไทย คือ ฟลอร่าเทป บุคคลผู้มีบทบาทสำคัญต่อการนำฟลอร่าเทปเข้ามาใช้ในวงการดอกไม้ประดิษฐ์ของไทย คือ คุณทรงศักดิ์ เอาฬาร ผู้ซึ่งมีกิจการค้าหลายอย่าง สินค้าตัวหนึ่งที่สั่งเข้ามาขาย คือ ฟลอร่าเทป แต่มีปัญหาในระยะแรก คือ ไม่ได้รับการยอมรับในหมู่นักประดิษฐ์ดอกไม้ จึงได้เริ่มใช้นโยบาย "Market Creator" คือ เป็นผู้สร้างความต้องการให้แก่ตลาด โดยการหาครูสอนประดิษฐ์ดอกไม้ที่เก่งของไทย คือ ม.ล.ป้อง มาลากุล รวมทั้งให้ภรรยาและบุตรไปเรียนมาจากญี่ปุ่นที่สถาบันมิยูกิ จากนั้นก็จัดอบรมหรือสอนการประดิษฐ์ดอกไม้ที่ใช้ฟลอร่าเทปเป็นส่วนประกอบในการพันก้านขึ้น โดยตั้งเป็นชมรมนักประดิษฐ์ดอกไม้แห่งประเทศไทย ใน พ.ศ. ๒๕๑๖ รวมทั้งมีการแต่งตำราประดิษฐ์ดอกไม้ออกมาด้วย[๑] ในส่วนตัวของคุณทรงศักดิ์เองก็ได้ตั้งบริษัท Floraxotic ขึ้นมา บริษัทนี้มีการผลิตต่างจากโรงงานอื่น คือ มีโรงงานกระจายอยู่ทั่วกรุงเทพฯ โรงงานคือบ้านของพนักงานเอง โดยรับอุปกรณ์และวัสดุจากบริษัทไปทำ และนำกลับมาส่งบริษัทเพื่อบรรจุหีบห่อส่งขายยังต่างประเทศเป็นตลาดสำคัญ[๒]

---

[๑] ประสาร มฤคพิทักษ์, **ไกลเกินฝัน ชีวิตที่พลิกผันของทรงศักดิ์ เอาฬารจากเด็กวัดสู่นักประดิษฐ์ดอกไม้ระดับโลก** (กรุงเทพมหานคร : สารทัศน์, ๒๕๓๓), หน้า ๘๓-๘๗.

[๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๓.

ดอกไม้ประดิษฐ์ของไทยประมาณร้อยละ ๙๐ ส่งไปจำหน่ายต่างประเทศ ตลาดส่วนใหญ่ได้แก่ สหรัฐอเมริกา สำหรับยุโรปมีตลาดอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก ตลาดดอกไม้ประดิษฐ์ของเรามีคู่แข่งคือ ฮ่องกง ไต้หวัน แต่เนื่องจากการผลิตชนิดนี้เป็นการผลิตที่อาศัยแรงงานคนเป็นจำนวนมาก ประเทศไทยจึงได้เปรียบประเทศทั้งสอง เพราะค่าแรงงานของเราต่ำกว่าประเทศอื่นๆ ทำให้สามารถแข่งขันกับประเทศอื่นได้[๑]

เนื่องจากดอกไม้ประดิษฐ์ เป็นสินค้าที่มีลู่ทางการส่งออกที่ดี กล่าวคือ เป็นสินค้าที่มีแนวโน้มการจำหน่ายเพิ่มขึ้นค่อนข้างสูง เพราะปริมาณความต้องการของต่างประเทศมีเพิ่มขึ้นอยู่เสมอ รัฐบาลตระหนักถึงความสำคัญของผลิตภัณฑ์ดอกไม้ประดิษฐ์ จึงได้ให้ความช่วยเหลือส่งเสริมในด้านต่างๆ คิดค้นให้มีเครื่องมือ อุปกรณ์ ตลอดจนเครื่องจักรเข้าช่วยให้สามารถผลิตได้มีปริมาณเพียงพอกับความต้องการของตลาด กองส่งเสริมหัตถกรรมไทย กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม เป็นหน่วยงานหนึ่งที่ให้ความช่วยเหลือในการจัดสอนวิชาการประดิษฐ์ดอกไม้ด้วยวัสดุต่างๆ แก่ประชาชนทั่วไป ทั้งในสำนักงานและตามท้องที่ต่างๆ ทั่วราชอาณาจักร นอกจากสอนให้สามารถประดิษฐ์ได้แล้ว ยังให้ความช่วยเหลือแนะนำเกี่ยวกับเทคนิคในการผลิต การพัฒนาแบบให้สวยงามเหมือนของจริงหรือตามความต้องการของตลาด การใช้เครื่องมือ อุปกรณ์ และเครื่องจักรให้เหมาะสมกับสภาพการผลิตและต้นทุนการผลิตเพื่อให้ได้ผลิตภัณฑ์ที่ตลาดต้องการ[๒]

นอกจากดอกไม้ประดิษฐ์จากวัสดุต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผ้า และพลาสติกแล้ว ยังมีดอกไม้ประดิษฐ์อีกประเภทหนึ่งที่เริ่มแพร่หลายทั้งในประเทศตลอดจนส่งออกต่างประเทศด้วย นั่นคือ ดอกไม้แห้งและบุหงาจากโครงการหลวง โครงการดอกไม้แห้งและบุหงานี้ถึงแม้ว่าจะเพิ่มเติมขึ้นภายหลังในโครงการหลวง ซึ่งส่วนมากแล้วจะสนับสนุนการเพาะปลูกพืชและดอกไม้เมืองหนาวชนิดต่างๆ ก็ตาม แต่ก็เป็นที่สนใจแก่คนทั่วไปเป็นอย่างมากจนผลิตแทบไม่ทัน ด้วยเป็นสิ่งที่แปลกใหม่ในท้องตลาด รองศาสตราจารย์ หม่อมหลวง จารุพันธ์ ทองแถม หัวหน้าโครงการผลิตภัณฑ์ไม้ประดับแห้งได้อธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับดอกไม้แห้ง และบุหงาของโครงการหลวงดังนี้ คือ

---

๑ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, **ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทยประเภทดอกไม้ประดิษฐ์**, หน้า ๘.

๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

๑. **ดอกไม้แห้ง** พืชที่โครงการหลวงนำมาทำเป็นดอกไม้แห้งนั้น ๖๐% เป็นพืชป่า ส่วนอีก ๔๐% เป็นพืชปลูกซึ่งก็คือพืชที่สนับสนุนให้ชาวเขาและชาวบ้านปลูกนั้นเอง โดยสั่งเมล็ดพันธุ์มาจากสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่น พืชหลายชนิดที่นำมาทำดอกไม้แห้งนี้คือวัชพืชที่ชาวบ้านต้องฟันทิ้งนั่นเอง อย่างไรก็ตาม ดอกไม้แห้งของโครงการหลวงนี้มิใช่เพียงแค่ดอกไม้ที่ปล่อยให้แห้งโดยธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังต้องผ่านกรรมวิธีทางวิทยาศาสตร์เพื่อเพิ่มความสวยงามด้วย กล่าวคือ ต้องฟอกขาวให้สีตามธรรมชาติออกมาก่อน ทั้งนี้เพราะถ้าปล่อยให้เป็นตามธรรมชาติแล้วดอกไม้แห้งจะมีสีประเภทเดียวกัน คือสีน้ำตาลไม่สดใส เมื่อฟอกขาวแล้วจะได้ย้อมสีตามต้องการต่อไป หรือบางชนิดก็ไม่ฟอกขาว แต่ย้อมสีทับลงไปเลยซึ่งก็จะได้สีแปลกไปอีกลักษณะหนึ่ง การจะย้อมสีใดนั้นก็แล้วแต่ความต้องการของลูกค้า เช่น ไต้หวันจะสั่งไม่ให้ฟอกขาว จะนำไปฟอกขาวและย้อมสีเอง เป็นต้น ดอกไม้แห้งของโครงการหลวงนี้จริงๆ แล้วมีทั้งส่วนที่เป็นดอก ใบ และผลมาประกอบกัน เช่น ข้าวสาลี ปาล์มสามเหลี่ยม ลูกสน ดอกจิ๊ปโซฟิล่า ใบกระพ้อหนู ปอตาเสือ ดอกกระดาษ เป็นต้น[๑] นอกจากดอกไม้แห้งในลักษณะนี้แล้ว โครงการหลวงยังมีดอกไม้แห้งที่เป็นดอกไม้ "ประดิษฐ์" จริงๆ ด้วย ที่มีชื่อเสียงและมีความสวยงามมากคือ การนำผลประดู่ไทยพันธุ์ใหญ่ซึ่งมีลักษณะเหมือนกลีบดอกไม้นำมาเข้าช่อดอกใหม่ มีลักษณะเหมือนดอกชบา อาจจะย้อมสีหรือไม่ย้อมก็ได้

๒. **บุหงา** บุหงาของโครงการหลวงนี้เป็นบุหงาแบบตะวันตก มิใช่บุหงาแบบไทย แต่ในขั้นที่เริ่มผลิตจึงจะทดลองกับตลาดในประเทศก่อน โดยจะขายถูกกว่าของต่างประเทศ วัตถุดิบก็คือ ดอกไม้แห้งต่างๆ นั่นเอง ส่วนประกอบของบุหงามี ๔ ส่วนสำคัญ คือ

๑. ตัวให้กลิ่นธรรมชาติ เช่น กลีบกุหลาบ กลีบดาวเรือง ขี้กบไม้สน ใบยูคาลิปตัส

๒. ตัวเก็บกลิ่น คือ ตัวเองไม่มีกลิ่น แต่จะดูดน้ำมันหอมเอาไว้ แล้วค่อยๆ ปล่อยกลิ่นออกมา เช่น บานไม่รู้โรย สแตติช ดอกกระดาษ ใบเฟิร์นกูดเกี๊ยะ

๓. ฟิกเซอร์ คือ สารเคมีชนิดหนึ่งที่ช่วยทำให้กลิ่นต่างๆ คงทน

---

[๑] ไม้น้ำ, "หอมกลิ่นอวล...แม้นโรยรา", <u>บ้านและสวน</u> ๑๕ (กันยายน ๒๕๓๓) : หน้า ๑๘๙-๑๙๒.

๔. หัวน้ำมันหอม ขณะนี้กลิ่นหอมของบุหงาโครงการหลวงมีประมาณ ๑๐ กลิ่น

ดอกไม้แห้งที่นำมาทำบุหงานี้ต้องอบแห้งให้มีความชื้นต่ำกว่า ๑๐% มิฉะนั้นจะขึ้นรา หลังจากนั้นก็นำมาอบร่ำในหม้ออบที่ทำด้วยสเตนเลสประมาณ ๒ สัปดาห์เป็นอย่างน้อย ในส่วนของขั้นสุดท้ายที่นำออกจำหน่ายนั้นอาจจะมีการบรรจุในรูปแบบที่ต่างๆ กัน เช่น ถุงลูกไม้โปร่ง ถุงผ้า กระดาษสาทำเป็นรูปทอฟฟี่ กระดาษสาทำเป็นรูปร่ม หรือในถุงพลาสติกใสซึ่งมีคุณสมบัติพิเศษ คือไม่ทำปฏิกิริยาเปลี่ยนแปลงกลิ่นหอม ชนิดนี้สำหรับผู้ที่ต้องการเฉพาะบุหงาไปใส่ในภาชนะที่มีอยู่แล้ว

บุหงาจากโครงการหลวง
*(จาก ไม้น้ำ, "หอมกลิ่นอวลแม้นโรยรา", **บ้านและสวน** ๑๕ (กันยายน ๒๕๓๓) : ๑๙๒.)*

ดอกไม้แห้งจากโครงการหลวง ส่วนที่คล้ายดอกซบาคือ ผลประดู่ไทยไทยพันธุ์ใหญ่นำมาเข้าช่อใหม่
แซมด้วยไม้ป่าต่าง ๆ และฉากหลังของแจกันใช้จิ๊ปโซฟิล่าที่ฟอกขาวแล้ว
*(จาก ไม้น้ำ, "หอมกลิ่นอวลแม้นโรยรา", **บ้านและสวน** ๑๕ (กันยายน ๒๕๓๓) : ๑๙๒.)*

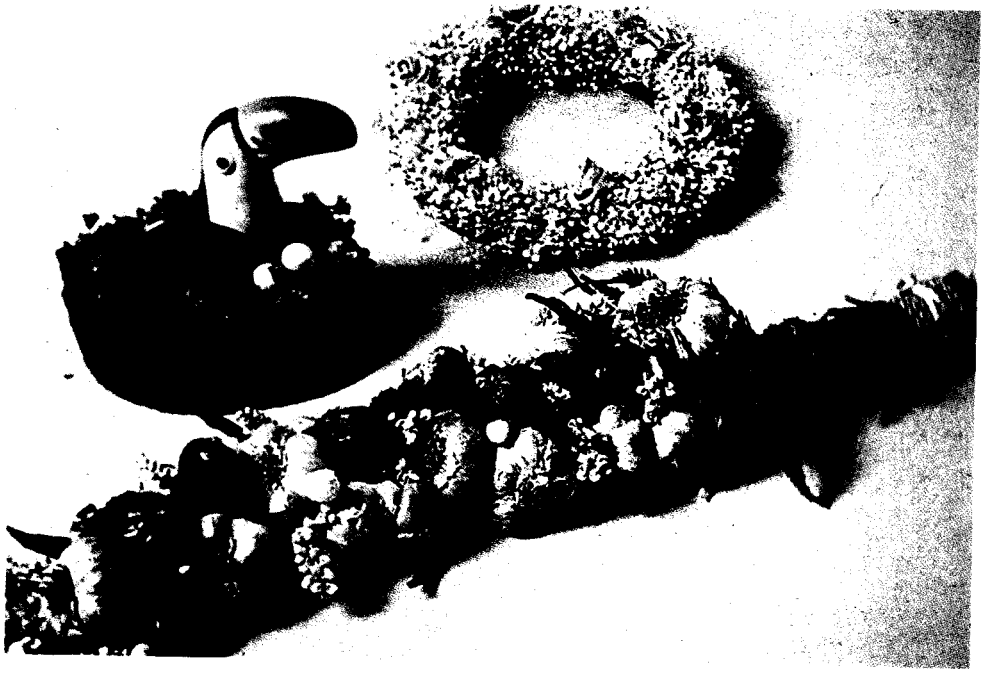

ผลิตภัณฑ์ประยุกต์ต่าง ๆ จากดอกไม้แห้งของโครงการหลวง
*(จาก ไม้น้ำ, "หอมกลิ่นอวลแม้นโรยรา", **บ้านและสวน** ๑๕ (กันยายน ๒๕๓๓) : ๑๙๑.)*

ในขั้นตอนของการจำหน่ายนั้น ผลผลิตของโครงการหลวงได้วางจำหน่ายตามห้างสรรพสินค้าด้วย และในแต่ละปีก็จะมีงานนิทรรศการและจำหน่ายสินค้าโครงการหลวงเป็นประจำ จนถึงปี ๒๕๓๕ นี้ก็เป็นงานครั้งที่ ๒๓ แล้ว[๑]

ปัญหาในการพัฒนาดอกไม้ประดิษฐ์

ดอกไม้ประดิษฐ์ที่สามารถพบถึงปัญหานั้น คือ ดอกไม้ประดิษฐ์จากวัสดุต่างๆ โดยเฉพาะจากพลาสติกและผ้า เนื่องจากมีการขยายตัวของการผลิตดอกไม้ประดิษฐ์เป็นอย่างมาก ปัญหาที่ตามมาคือ ปัญหาด้านวัตถุดิบ เพราะวัตถุดิบที่ใช้ประดิษฐ์ดอกไม้ส่วนใหญ่ต้องนำเข้าจากต่างประเทศ โดยเฉพาะญี่ปุ่น วัตถุดิบเหล่านี้ล้วนเป็นส่วนประกอบสำคัญของการผลิตดอกไม้ประดิษฐ์ทั้งสิ้น คือ เม็ดพลาสติก ฟลอร่าเทป ผ้าใยสังเคราะห์บางชนิด เช่น กำมะหยี่ แพรญี่ปุ่น แพรเยื่อไม้ ต่วน ถึงแม้ว่าผ้าบางชนิดจะผลิตได้ในเมืองไทย แต่คุณภาพไม่ดีเท่าของญี่ปุ่น เมื่อประดิษฐ์ออกมาเป็นดอกไม้แล้วจึงมีความแข็งกระด้าง ไม่งดงามเหมือนดอกไม้จริง[๒]

เมื่อพิจารณารายละเอียดของศิลปหัตถกรรมทั้ง ๓ ประเภทนี้แล้ว จะเห็นได้ว่าตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้นมา ศิลปหัตถกรรมทั้ง ๓ ประเภทนี้ก็มีความสอดคล้องกับนโยบายในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่เริ่มเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม จนกระทั่งผลิตได้เป็นจำนวนมาก และมีเป้าหมายไปถึงการส่งออกไปยังนานาประเทศเป็นสำคัญ

---

๑ "ยกดอยมาไว้ที่นี่ โครงการหลวง ๒๓" **บ้านและสวน**. ๑๖ (พฤษภาคม ๒๕๓๕) : ๑๖๖.

๒ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, **ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทยประเภทดอกไม้ประดิษฐ์**. หน้า ๑๙-๒๐.

สมัยแห่งการฟื้นฟูศิลปหัตถกรรม (หลังทศวรรษ ๒๕๒๐ เป็นต้นมา)

ศิลปหัตถกรรมทั้ง ๓ ประเภทนี้ ครั้นเมื่อผ่านวิวัฒนาการมาหลายขั้นตอน จนกระทั่งก้าวเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมนั้น อาจจะแยกต่อไปเป็น ๒ แนวทางใหญ่ ๆ คือ กลุ่มหนึ่งจะหันกลับมาฟื้นฟูงานศิลปหัตถกรรมตั้งแต่เดิมด้วยเหตุผลต่าง ๆ กัน อีกส่วนหนึ่งจะก้าวต่อไปควบคู่กับพัฒนาการทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีดังที่เริ่มมาตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้นมาแล้ว

การฟื้นฟูและส่งเสริมศิลปหัตถกรรมไทยในระยะภายหลังการพัฒนาอุตสาหกรรมนี้ อาจจะเป็นการยากที่จะระบุว่าเริ่มเมื่อไหร่ แต่แนวโน้มใหญ่ ๆ ที่เห็นได้ชัดคือ ช่วงทศวรรษ ๒๕๒๐ เป็นต้นมา ทั้งนี้เนื่องจากได้มีความเคลื่อนไหวเพื่อการฟื้นฟูศิลปหัตถกรรมไทยเป็นระยะ ๆ ที่สำคัญ คือ

๑. การก่อตั้งมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษในพระบรมราชินูปถัมภ์

มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ ๒๑ กรกฎาคม ๒๕๑๙ โดยมีวัตถุประสงค์หลักที่สำคัญ คือ[๑]

๑. เพื่อเป็นอาชีพเสริมแก่ราษฎร จากการที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถได้โดยเสด็จฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไปทรงเยี่ยมเยียนพสกนิกรในทั่วทุกภูมิภาคนั้น ได้ทรงพบว่าราษฎรส่วนใหญ่เป็นกสิกร ต้องประสบกับภัยธรรมชาติซึ่งทำให้การทำมาหากินไม่ได้ผลอยู่เนือง ๆ ในขณะเดียวกัน

---

[๑] **ศิลปหัตถกรรมไทย**, หน้า ๑๑๓.

ก็ทรงพบว่าราษฎรไทยตามท้องถิ่นต่าง ๆ มีฝีมือเป็นเลิศในทางศิลปหัตถกรรมหลายชนิดสืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษ จึงสมควรส่งเสริมให้ราษฎรผลิตงานทางศิลปหัตถกรรมเพื่อเป็นอาชีพเสริมเพิ่มรายได้ในเวลาที่ว่างจากการทำนาเพาะปลูก

๒. เพื่ออนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมไทยโบราณ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเกรงว่าศิลปหัตถกรรมไทยโบราณจะเสื่อมสูญไปตามกาลเวลา ในขณะที่วิถีชีวิตของคนไทยเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีและเศรษฐกิจ จึงทรงเห็นสมควรให้มีการธำรงรักษาฟื้นฟูศิลปหัตถกรรมไทยขึ้น โดยเปิดสอนงานศิลปหัตถกรรมแทบทุกประเภทแก่เด็กยากจนและการศึกษาน้อยที่ยังไม่เคยประสบการณ์ทางการช่างใด ๆ ในการนี้ทรงหาครูผู้มีฝีมือที่ยังหลงเหลืออยู่เป็นผู้มาถ่ายทอดงานฝีมือที่กำลังจะสูญไปโดยพระราชทานรายได้อย่างเพียงพอแก่ทั้งครูและศิษย์เพื่อไม่ให้มีปัญหาทางเศรษฐกิจ

ความจริงแล้วพระราชดำริที่จะทรงช่วยเหลือราษฎรในการเพิ่มพูนรายได้นั้นได้มีมานานก่อนหน้านี้แล้ว โครงการซึ่งถือเป็นปฐมฤกษ์ คือ หุบกระพง อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี โดยในปี พ.ศ. ๒๕๐๗ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดสรรที่ดินที่หุบกระพงให้ราษฎรได้เข้าทำกิน ในส่วนของแม่บ้านนั้นก็ได้ทรงส่งเสริมให้มีการใช้เวลาว่างเพื่อเพิ่มรายได้ด้วยการเปิดอบรมการประดิษฐ์สิ่งของจากป่านศรนารายณ์ซึ่งสามารถปลูกได้ดีบริเวณนี้ หลังจากโครงการนี้แล้วก็ได้พัฒนาที่ดินและการจัดอาชีพเสริมในทำนองเดียวกันนี้อีกหลายที่ ในที่สุดบรรดาข้าราชบริพารและผู้มีจิตศรัทธาจึงได้รวบรวมเงินจำนวนหนึ่งนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อทรงใช้จ่ายเพื่อกิจการนี้และได้พระราชทานนามว่า มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษ[๑]

จากวัตถุประสงค์ใหญ่ ๒ ประการข้างต้นนี้ มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ ได้ดำเนินการส่งเสริมอาชีพซึ่งส่วนมากแล้วเป็นงานประเภทศิลปหัตถกรรมที่เป็นมรดกดั้งเดิมของท้องถิ่นนั้น ๆ โดยสามารถแยกออกเป็นภาคต่าง ๆ ได้ดังนี้ คือ[๒]

---

๑ "งานศิลปาชีพพิเศษ โครงการในพระราชดำริสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เพื่อช่วยเหลือชาวไร่ชาวนาผู้ยากไร้", **ศิลปวัฒนธรรม** ๖ (สิงหาคม ๒๕๒๖) : ๖๘-๗๐.

๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙.

ภาคเหนือ โปรดเกล้าฯ ให้ฝึกอบรมการเย็บปักถักร้อย การทอผ้าทั้งผ้าไหม ผ้าฝ้าย การทำไม้แขวนเสื้อ การทำเครื่องประดับเงินและทองของชาวไทยภูเขา

ภาคอีสาน ผ้าไหมมัดหมี่เป็นศิลปะเฉพาะถิ่นเก่าแก่ และมีชื่อเสียง สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงมีพระราชดำริว่า ผ้าไหมจะมีอนาคตในตลาดโลก จึงโปรดเกล้าฯ ให้สนับสนุนการทอผ้าไหมมัดหมี่เพื่อจำหน่ายอย่างจริงจัง รวมทั้งให้ปรับปรุงวิธีการทอและการย้อมสีให้ได้มาตรฐาน ทั้งยังส่งเสริมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมด้วย

ภาคกลาง โปรดเกล้าฯ ให้สอนการทำดอกไม้ประดิษฐ์ การจักสานด้วยหวาย ป่านศรนารายณ์ ไม้ไผ่ ทอผ้าฝ้าย ปั้นตุ๊กตาชาววัง แกะสลักไม้ ตัดเย็บเสื้อผ้าและถนอมอาหาร

ภาคใต้ ผลิตภัณฑ์ที่เด่นในโครงการของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ ในภาคใต้ คือ เครื่องจักสานย่านลิเพา เสื่อกระจูดและถมทอง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในเวลาต่อมาผลิตภัณฑ์ของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ ก็ขยายเพิ่มมากขึ้น มิใช่เป็นเพียงการผลิตงานทางศิลปหัตถกรรมที่เป็นมรดกดั้งเดิมตามท้องถิ่นต่างๆ เท่านั้น หากแต่ยังมีการสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ที่มีค่าและมีความประณีตในฝีมือเป็นอย่างสูง อาทิเช่น เครื่องจักสานเงิน ผลิตภัณฑ์ปักแมลงทับ เป็นต้น

การจัดอบรมและฝึกอาชีพแก่ราษฎรตามโครงการของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ นี้อาจแบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะใหญ่ๆ คือ ลักษณะแรก เป็นการจัดฝึกอบรมชั่วคราวตามพระตำหนักต่างๆ ที่เสด็จแปรพระราชฐาน ในระหว่างที่ประทับอยู่ ณ ที่นั้นก็ทรงนำครูมาฝึกสอนด้วย ลักษณะที่ ๒ คือ การจัดตั้งศูนย์ศิลปาชีพเป็นการถาวรที่สำคัญ คือ

โรงฝึกศิลปาชีพสวนจิตรลดา โรงฝึกศิลปาชีพสวนจิตรลดาเปิดสอนงานอาชีพประเภทต่างๆ จำนวนมาก ตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๒๐ ศิลปาชีพแขนงต่างๆ ที่จัดการฝึกสอนที่นี่คือ ถมทอง เครื่องเงิน เขียนลาย ช่างเงินชาวไทยภูเขา ครำ จักสานย่านลิเพา จักสานลายขิต ทอผ้าไหม สาวไหมและย้อมไหม ทอผ้าฝ้าย ทอจก ทอพรม ดอกไม้ประดิษฐ์ ปักซอยแบบไทย ตัดเย็บ ปั้น ช่างไม้ ช่างหวาย แกะสลักไม้ แกะสลักหนังตะลุง แกะสลักหินสบู่ ตกแต่งผลิตภัณฑ์ด้วยปีกแมลงทับและบรรจุภัณฑ์ ถือว่าโรงฝึกศิลปาชีพที่สวนจิตรลดานี้มีศิลปาชีพแขนงต่างๆ เปิดสอนอยู่มากที่สุด[๑]

---

๑ **ศิลปหัตถกรรมไทย**, หน้า ๑๑๔.

ศูนย์ศิลปาชีพบางไทร ศูนย์ศิลปาชีพบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ จัดเป็นชุมชนขนาดย่อม มีครอบครัวราษฎรตั้งรกรากอยู่ในนี้ การฝึกอาชีพที่นี่มีทั้งศิลปหัตถกรรมและเกษตรกรรม ในส่วนของงานประเภทศิลปหัตถกรรมนั้นมีบางแขนง คือ จักสาน ย่านลิเพา ทอผ้าไหมมัดหมี่ ปั้นตุ๊กตาไทย ทำดอกไม้ประดิษฐ์ และการทำผลิตภัณฑ์จากผักตบชวาเป็นต้น [๑]

ศูนย์ศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม ศูนย์นี้ตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ ๘ ตำบลเจริญศิลป์ กิ่งอำเภอเจริญศิลป์ จังหวัดสกลนคร เริ่มต้นด้วยการส่งเสริมการผลิตเครื่องปั้นดินเผา และต่อมาก็ได้ขยายไปสู่อาชีพอื่น ๆ อีก คือ แกะสลักไม้ เครื่องเรือน ดอกไม้ประดิษฐ์ ตัดเย็บเสื้อผ้า ถนอมอาหารและโภชนาการ หล่อโลหะ ทำเฮ็ม (เย็บปักถักร้อย) ทำอิฐบล็อคและตีเหล็ก ศูนย์ศิลปาชีพแห่งนี้ ตั้งขึ้นในพ.ศ. ๒๕๒๖[๒]

ต่อมาในพ.ศ. ๒๕๒๘ รัฐบาลได้ประจักษ์ถึงผลงานและประโยชน์ของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ จึงรับเข้าเป็นหน่วยงานหนึ่งของรัฐ คือ มีฐานะเป็นกองศิลปาชีพ ขึ้นกับสำนักราชเลขาธิการ

๒. การจัดงานแสดงศิลปหัตถกรรมนานาชาติ หรือสหกรณ์ศิลปาชีพ (CONEX)

งานนี้จัดในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๒๔ แบ่งเป็นหลายส่วน คือ การแสดงผลิตภัณฑ์หัตถกรรมนานาชาติ การประชุมชาวชนบทจากทั่วโลก การประชุมผู้นำระดับบริหารและการแสดงนิทรรศการเทคโนโลยีพื้นบ้าน ถือเป็นครั้งแรกที่มีการจัดงานเกี่ยวกับหัตถกรรมในลักษณะนี้ในประเทศไทย วัตถุประสงค์สำคัญคือ เน้นการพัฒนาหัตถกรรมของชาวชนบทเป็นหลัก งานนี้ได้รับการสนับสนุนจากหลายหน่วยงาน ทั้งภายในและนอกประเทศ ที่สำคัญคือ องค์การต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องของสหประชาชาติ สภาสตรีระหว่างประเทศ รัฐบาลไทย สภาสตรีแห่งชาติ เป็นต้น ผลของงานปรากฏว่าได้รับความสนใจจากประชาชน

---

[๑] กองราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ, "พระราช-กรณียกิจด้านส่งเสริมอาชีพราษฎร", **วารสารการศึกษานอกโรงเรียน** ๒๔ (สิงหาคม-กันยายน ๒๕๓๐) : ๑๑.

[๒] เอกสารแนะนำศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพ บ้านกุดนาขามในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรม-ราชินีนาถ บ้านกุดนาขาม หมู่ที่ ๘ ตำบลเจริญศิลป์ กิ่งอำเภอเจริญศิลป์ จังหวัดสกลนคร.

เป็นอย่างมาก โดยสามารถเก็บค่าผ่านประตูเข้าชมงานได้ถึง ๒๐ ล้านบาท ซึ่งนับว่าเป็นการกระตุ้นให้เกิดความสนใจในศิลปหัตถกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านได้อย่างมาก[๑]

๓. ปีศิลปหัตถกรรมไทย

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๑ คณะกรรมการร่วมภาครัฐบาล และเอกชน เพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ (กรอ.) ได้มีความเห็นชอบในการดำเนินการเร่งรัดพัฒนาหัตถกรรมอุตสาหกรรมในท้องถิ่น ในที่สุดคณะรัฐมนตรีได้ประกาศให้วันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๓๑-วันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๕๓๒ เป็น "ปีศิลปหัตถกรรมไทย" ซึ่งต่อเนื่องจากปีท่องเที่ยวซึ่งอยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๒๕๓๐ และสิ้นสุดลงในเดือนกรกฎาคม ๒๕๓๑ โดยมีวัตถุประสงค์หลัก คือ

๑. เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถในงานส่งเสริมศิลปาชีพและสนองพระราโชบายที่จะส่งเสริมอาชีพและเพิ่มรายได้แก่ชาวชนบท

๒. เพื่อพัฒนาหัตถอุตสาหกรรมทั้งในท้องถิ่นและส่วนกลาง

๓. เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวจากต่างประเทศต่อเนื่องจากปีการท่องเที่ยวไทยที่กำลังจะสิ้นสุดลง[๒]

จากวัตถุประสงค์ดังกล่าวนี้ได้มีกิจกรรมหลัก ๓ ประการ ซึ่งสอดคล้องกัน คือ[๓]

๑. การส่งเสริมการผลิต ประกอบด้วยวิธีการหลายประการคือ พัฒนาช่างฝีมือ อนุรักษ์ฟื้นฟูและการผลิตผลิตภัณฑ์ศิลปหัตถกรรมเพื่อการพาณิชย์ พัฒนาการใช้วัตถุดิบที่มีในท้องถิ่นเพื่อศิลปหัตถกรรม พัฒนาระบบการผลิตและการหาทุน กำหนดประเภทศิลปหัตถกรรมเป้าหมาย และจัดให้มีการปรับปรุงรูป

---

[๑] **งามจิตต์** (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์เนื่องในโอกาสวันหม่อมงามจิตต์ บุรฉัตร วันที่ ๑๘ ตุลาคม ๒๕๒๘, ๒๕๒๘), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

[๒] **การติดตามและประเมินผลโครงการปีศิลปหัตถกรรมไทย ๒๕๓๑-๒๕๓๒** (กรุงเทพมหานคร : รายงานการวิจัยของคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล เสนอต่อคณะทำงานติดตามและประเมินผลการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๓), หน้า ๖-๗.

[๓] เรื่องเดียวกัน และ **ศิลปหัตถกรรมไทย**, หน้า ๔-๕.

แบบผลิตภัณฑ์สินค้า ประเภทของศิลปหัตถกรรมเป้าหมายนี้มี ๑๑ ประเภท คือ เครื่องหนัง เครื่องปั้นดินเผา เครื่องใช้ทองเหลืองและทองลงหิน ตุ๊กตายัดนุ่น ดอกไม้ประดิษฐ์ เครื่องเรือนหวาย เครื่องจักสาน ผ้าฝ้ายและผลิตภัณฑ์ผ้าฝ้าย ผ้าไหมและผลิตภัณฑ์ผ้าไหม ผลิตภัณฑ์ไม้ และอัญมณี

๒. **การส่งเสริมการตลาดและการประชาสัมพันธ์** ในการนี้ได้มีการดำเนินงานทั้งในและต่างประเทศ ตั้งแต่รูปแบบของการจัดนิทรรศการและการสาธิต การโฆษณาประชาสัมพันธ์ การออกร้าน การตั้งศูนย์ศิลปหัตถกรรมและการส่งออก และการจัดกิจกรรมให้ผู้ซื้อพบกับผู้ขาย

๓. **การส่งเสริมแหล่งท่องเที่ยว** ด้วยเหตุว่าแหล่งผลิตสินค้าศิลปหัตถกรรมต่างๆ เป็นปัจจัยดึงดูดทางการท่องเที่ยวที่สำคัญ ดังนั้นจึงสมควรดำเนินการพัฒนาควบคู่กันไปกับการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว งานเทศกาลหรืองานประเพณีต่างๆ

ถึงแม้ว่าปีศิลปหัตถกรรมไทยได้สิ้นสุดลงในปี ๒๕๓๒ แต่ผลสืบเนื่องยังคงมีต่อมา นับว่าเป็นการเปิดแนวทางที่สำคัญอีกขั้นตอนหนึ่งให้ประชาชนเห็นหนทางการประกอบอาชีพ ทำให้เกิดศูนย์รวมหัตถกรรมพื้นบ้านทั่วทุกภาคของประเทศ ที่จะทำให้เกิดการอนุรักษ์ฟื้นฟูและขยายการผลิตผลงานศิลปหัตถกรรมไทยอย่างกว้างขวางครบวงจรมากขึ้น[๑]

นับจากการก่อตั้งมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษ ในพระบรมราชินูปถัมภ์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๙ เป็นต้นมานั้น จึงเห็นได้ว่ามีความเคลื่อนไหวเพื่อฟื้นฟูและส่งเสริมศิลปหัตถกรรมไทยเป็นระยะๆ ทั้งในหน่วยราชการ มูลนิธิ สมาคมต่างๆ ตลอดจนภาคเอกชน อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าวิธีการ คือ การฟื้นฟูศิลปหัตถกรรมไทยเหมือนกัน แต่วัตถุประสงค์อาจจะมีความแตกต่างกัน ซึ่งพอจะประมวลวัตถุประสงค์หลักๆ ได้ เช่น

๑. **เพื่อเสริมรายได้** ดังในกรณีของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษตลอดจนเห็นได้ในกรณีของหน่วยงานสังคมสงเคราะห์ต่างๆ เช่น ผู้พิการ ทหารผ่านศึก เป็นต้น

๒. **เพื่ออนุรักษ์** ดังในกรณีของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษ รวมทั้งการส่งเสริมและอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมทั้งในภาครัฐและเอกชนต่างๆ เช่น การ

---

[๑] **ศิลปหัตถกรรมไทย**, หน้า ๕.

ก่อตั้งโรงเรียนผู้ใหญ่พระตำหนักสวนกุหลาบ (วิทยาลัยในวังหญิง-ชาย)[๑] รวมทั้งการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคลขึ้นเป็นจำนวนมากขึ้นในระยะนี้ เช่น พิพิธ-ภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาของบริษัทโอสถสภา (เต็กเฮงหยู) จำกัด[๒] พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจ่าทวีที่จังหวัดพิษณุโลก[๓] เป็นต้น

๓. **เพื่ออนุรักษ์สภาพแวดล้อม** วัตถุประสงค์นี้อาจจะไม่เกี่ยวเนื่องโดยตรงกับศิลปหัตถกรรม แต่ศิลปหัตถกรรมไทยโบราณถูกนำมาเกี่ยวข้องด้วยเหตุผลที่ว่าผลิตมาจากวัสดุที่เสื่อมสลายได้ตามธรรมชาติ ซึ่งแตกต่างไปจากวัสดุสังเคราะห์ซึ่งนับวันจะเข้ามามีบทบาทในสังคมมากขึ้นทุกที เช่น พลาสติก โฟม เป็นต้น ดังจะเห็นได้ว่าได้มีการจัดงานหรือนิทรรศการ ตลอดจนรณรงค์ให้หันกลับมาใช้วัสดุที่เสื่อมสลายได้ ซึ่งหมายความว่ามีผลต่อศิลปหัตถกรรมไทยด้วย เช่น ใช้ตะกร้าแทนถุงพลาสติก เป็นต้น โดยเป็นการรณรงค์ทั้งในภาครัฐและเอกชน

เมื่อพิจารณาแนวทางจากการฟื้นฟูศิลปหัตถกรรมไทยตั้งแต่ทศวรรษ ๒๕๒๐ เป็นต้นมา ด้วยเหตุผลต่างๆ แล้ว จะได้พิจารณาศิลปหัตถกรรมแต่ละประเภทในรายละเอียดได้ดังนี้ คือ

เครื่องปั้นดินเผา

เครื่องปั้นดินเผาในช่วงประมาณทศวรรษ ๒๕๒๐ เป็นต้นมานี้ก็เห็นได้ถึงแนวทางการฟื้นฟูส่งเสริม ตลอดจนอนุรักษ์ด้วยเช่นกัน ที่เห็นชัดเจนคือ บทบาทของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ บริษัทห้างร้านเอกชนที่ผลิตสินค้าประเภทเครื่องปั้นดินเผาในลักษณะของการเลียนแบบของโบราณ ตลอดจนการตั้งพิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคล ซึ่งจะได้พิจารณาในรายละเอียดดังนี้ คือ

๑. มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ

เครื่องปั้นดินเผาเป็นศิลปหัตถกรรมประเภทหนึ่งที่อยู่ภายใต้การสนับสนุนของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ อย่างไรก็ตาม การทำเครื่องปั้นดินเผาของ

---

[๑] ราตรี โตเพ่งพัฒน์, "โรงเรียนผู้ใหญ่พระตำหนักสวนกุหลาบ วิทยาลัยในวังหญิง-ชาย", **ศิลปวัฒนธรรม** ๑๓ (เมษายน ๒๕๓๕) : ๑๔๖-๑๕๓.

[๒] ปริวรรต ธรรมาปรีชากร, "โอสถสภากับการอนุรักษ์เครื่องปั้นดินเผา", **ศิลปวัฒนธรรม** ๑๓ (เมษายน ๒๕๓๕) : ๑๙๒-๒๐๔.

[๓] พันเนตร, "พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจ่าทวี ... ของชาวบ้านแท้ๆ แห่งแรกในพิษณุโลก", **กินรี** ๙ (พฤษภาคม ๒๕๓๕) : ๙๐-๙๕.

มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ นี้อาจจะไม่ใช่เพื่อการอนุรักษ์เครื่องปั้นดินเผา วัตถุประสงค์ในการส่งเสริมงานประเภทนี้คือช่วยเสริมรายได้แก่ราษฎร ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์ประการหนึ่งของมูลนิธิมากกว่า ดังพระราชปรารภของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ที่พระราชทานแก่ พันเอก เรวัต บุญทับ เมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม ๒๕๒๕ ว่า

"... มีคนเขาให้เงินฉันมา ๑ ล้านบาท ฉันอยากจะตั้งโรงงานเซรามิคขึ้นที่บ้านกุดนาขาม ช่วยให้ชาวบ้านมีงานทำ ... อยากเห็นบ้านกุดนาขามเป็นหมู่บ้านตัวอย่าง มีความสมบูรณ์ในตัวเอง ให้ทุกคนในหมู่บ้านมีงานทำ ไม่ต้องไปหางานทำในกรุงเทพฯ..." [๑]

จากแนวพระราชดำริดังกล่าว ในเวลาต่อมาบ้านกุดนาขามจึงเป็นศูนย์ศิลปาชีพที่มีโครงการต่างๆ ต่อเนื่องเข้ามาด้วย มิใช่เพียงแต่เครื่องปั้นดินเผาเท่านั้น ในส่วนของเครื่องปั้นดินเผานั้น ถึงแม้ว่าวัตถุประสงค์หลักจะเพื่อเสริมรายได้แก่ราษฎร แต่เครื่องปั้นดินเผาที่นี่ก็มีลักษณะเพื่อการอนุรักษ์ประการหนึ่งแฝงอยู่ด้วย คือ ลวดลายต่างๆ จะแสดงถึงขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ ประเพณีแห่นางแมว ดอกไม้ของภาคอีสาน เป็นต้น ต่อมาโครงการเครื่องปั้นดินเผานี้ก็ได้ขยายไปยังที่พระตำหนักทักษิณราชนิเวศน์ จังหวัดนราธิวาส และบ้านแม่ต๋ำ อำเภอเสริมงาม จังหวัดลำปางด้วย โดยมีนโยบายหลักอย่างเดียวกัน คือ เพื่อเสริมรายได้และมีลวดลายสะท้อนถึงขนบธรรมเนียมประเพณี และสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นนั้นๆ[๒]

ในบรรดาแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพทั้ง ๔ แห่ง คือ บ้านกุดนาขาม พระตำหนักทักษิณราชนิเวศน์ บ้านแม่ต๋ำ และสวนจิตรลดา ดังที่ได้กล่าวไว้ในตอนแรกแล้วนั้น บ้านกุดนาขามดูจะเป็นที่รู้จักกันดีที่สุด เนื่องจากผลผลิตจากที่นี่ได้นำเข้ามาแสดงในนิทรรศการเฉลิมพระเกียรติ "รังสรรค์ปั้นแต่ง" ซึ่งรัฐบาลจัดขึ้นเนื่องในโอกาสครบรอบ ๔๐ ปี แห่งวันราชาภิเษกสมรสโดยเริ่มเมื่อวันที่ ๓๐ เมษายน ๒๕๓๓ งานนี้ทำให้งานด้านเครื่อง

---

๑ เอกสารแนะนำศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพ บ้านกุดนาขามในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ บ้านกุดนาขาม หมู่ที่ ๘ ตำบลเจริญศิลป์ กิ่งอำเภอเจริญศิลป์ จังหวัดสกลนคร.

๒ เรื่องเดียวกัน และสัมภาษณ์อาจารย์นวลจันทร์ ตันมา, สิบเอก สำเร็จ สมบูรณ์ และคุณธานี ธรรมพิทักษ์ อาจารย์ผู้ฝึกสอนและเจ้าหน้าที่ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพ บ้านกุดนาขาม วันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๓๔.

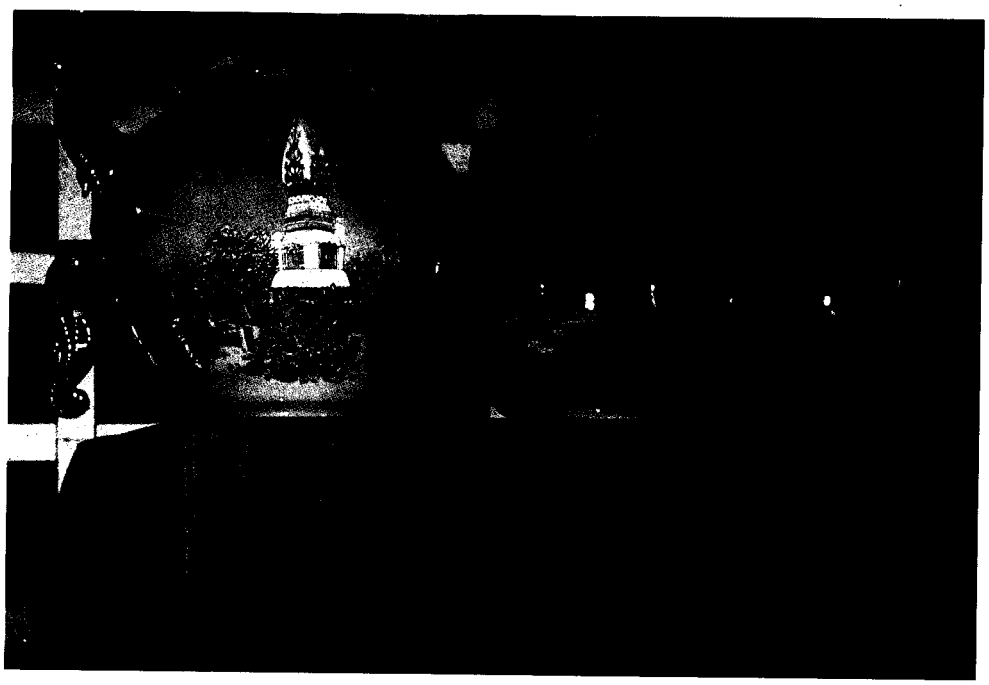

ผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาที่กุดนาขาม
ซึ่งมีลวดลายสะท้อนถึงสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นชนบทในภาคอีสาน

ผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาจากพระตำหนักทักษิณราชนิเวศน์ จ.นราธิวาส
มีลวดลายเป็นนก ปลา และชายทะเล ซึ่งสะท้อนถึงสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น

ปั้นดินเผาของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ ได้เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายมากขึ้น โดยเฉพาะผลิตภัณฑ์จากบ้านกุดนาขาม

การทำผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาที่กุดนาขามนี้แบ่งเป็น ๒ ประเภทใหญ่ คือ[๑]

๑. **ปั้นขึ้นรูป** คือการปั้นที่ใช้แป้นหมุน และตกแต่งเป็นรูปตามต้องการ ส่วนมากคือภาชนะรูปต่าง ๆ เช่น แจกัน โอ่ง เป็นต้น

๒. **ปั้นสากล** คือ การปั้นเป็นรูปร่างต่าง ๆ ด้วยมือ ผลิตภัณฑ์ที่ทำมากในประเภทนี้คือ สัตว์ คน ดอกไม้

การเรียนที่นี่ไม่เป็นหลักสูตร ผู้ใดสนใจงานประเภทใดก็เข้ารับการฝึกฝนในประเภทนั้น เมื่อผ่านการอบรมแล้ว บางคนก็ทำงานอยู่ในศูนย์ต่อ บางคนก็ไปทำงานในโรงงานเอกชนก็มี สินค้าประมาณ ๙๐% จากที่นี่ได้ส่งเข้ามายังสวนจิตรลดาเพื่อการจัดจำหน่ายต่อไป อย่างไรก็ตาม การทำเครื่องปั้นดินเผาที่บ้านกุดนาขามนี้ก็มีปัญหาเช่นกัน คือ ดินที่นี่มีเหล็กเป็นส่วนประกอบอยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้มีความยากลำบากในการเคลือบเพราะเคลือบไม่ติด ดังนั้นจึงต้องสั่งซื้อดินไปจากกรุงเทพฯ ส่วนดินที่นี่ใช้ปั้นได้เฉพาะผลิตภัณฑ์ชิ้นเล็ก ๆ เท่านั้น ด้วยสาเหตุนี้จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ในเวลาต่อมาจึงมีการขยายการฝึกอาชีพอย่างอื่นเพิ่มขึ้นด้วย[๒]

๒. ผลิตภัณฑ์เลียนแบบของโบราณ

ดังได้ชี้ให้เห็นวิวัฒนาการของเครื่องปั้นดินเผาของไทยตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นรวมไปถึงสมัยอยุธยามาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าเครื่องปั้นดินเผาของไทยแต่โบราณนั้นมีการเลียนแบบจีนตามความนิยมในเมืองจีนในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน เช่น ลายคราม เบญจรงค์ เป็นต้น ในช่วงระยะที่มีการฟื้นฟูและส่งเสริมงานทางศิลปหัตถกรรมนี้จะเห็นได้ว่ามีผู้หันกลับไปผลิตเครื่องปั้นดินเผาแบบโบราณมากขึ้น เช่น สังคโลกในสมัยสุโขทัย ลายครามและเบญจรงค์ในสมัยอยุธยา เบญจรงค์ลายน้ำทอง ซึ่งเริ่มมีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยอาจมีการพัฒนาในด้านเทคนิคการผลิตให้ทันสมัยและมีลวดลายแตกต่างไปจากเดิม ถึงแม้ว่าจุดประสงค์ส่วนใหญ่จะเป็นการทำเพื่อการค้า แต่ก็นับว่ามีส่วนสำคัญในการอนุรักษ์ ฟื้นฟูเครื่องปั้นดินเผาที่เคยมีมาแต่โบราณด้วย

---

[๑] เรื่องเดียวกัน.

[๒] เรื่องเดียวกัน.

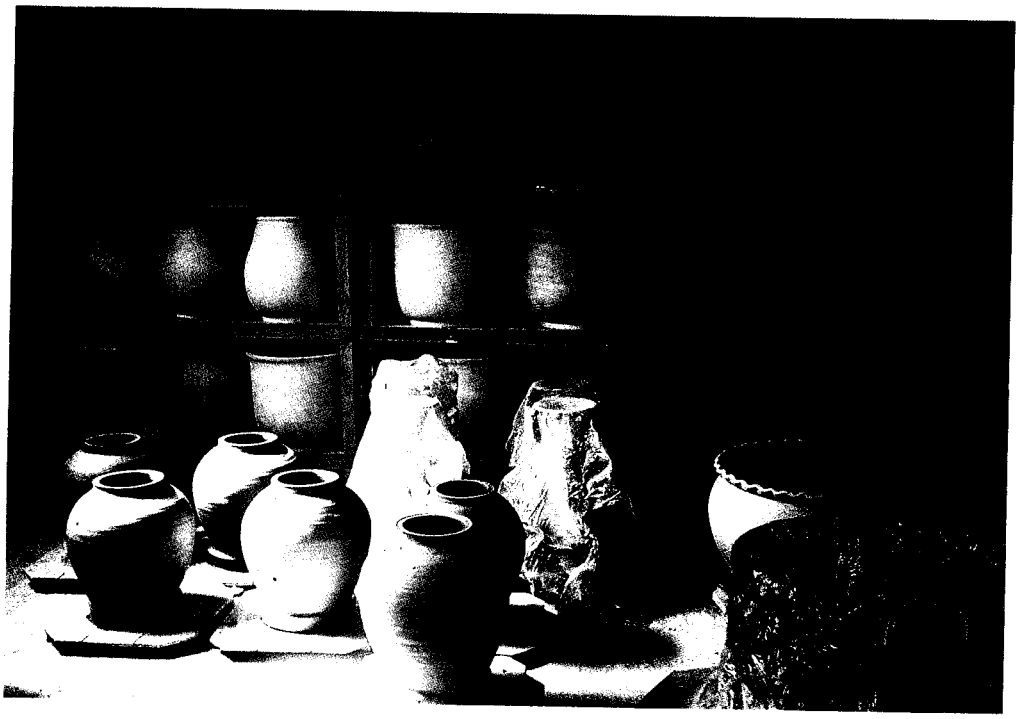

เครื่องปั้นดินเผาประเภทปั้นขึ้นรูป ที่กุดนาขาม

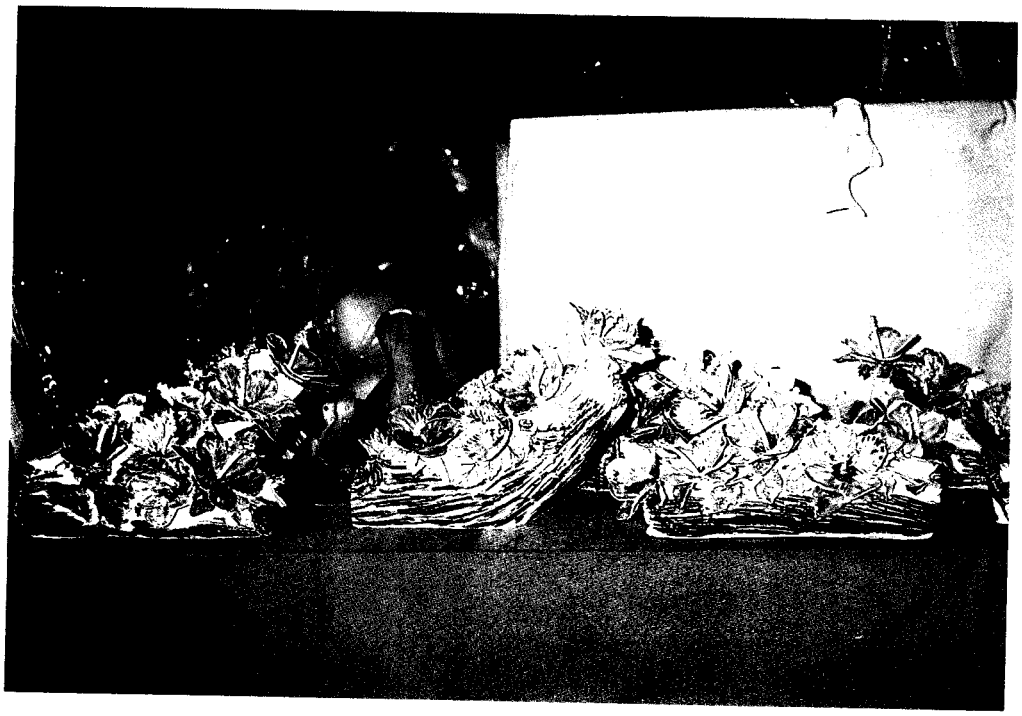

เครื่องปั้นดินเผาประเภทปั้นสากล ที่กุดนาขาม ในภาพนี้คือ ดอกไม้

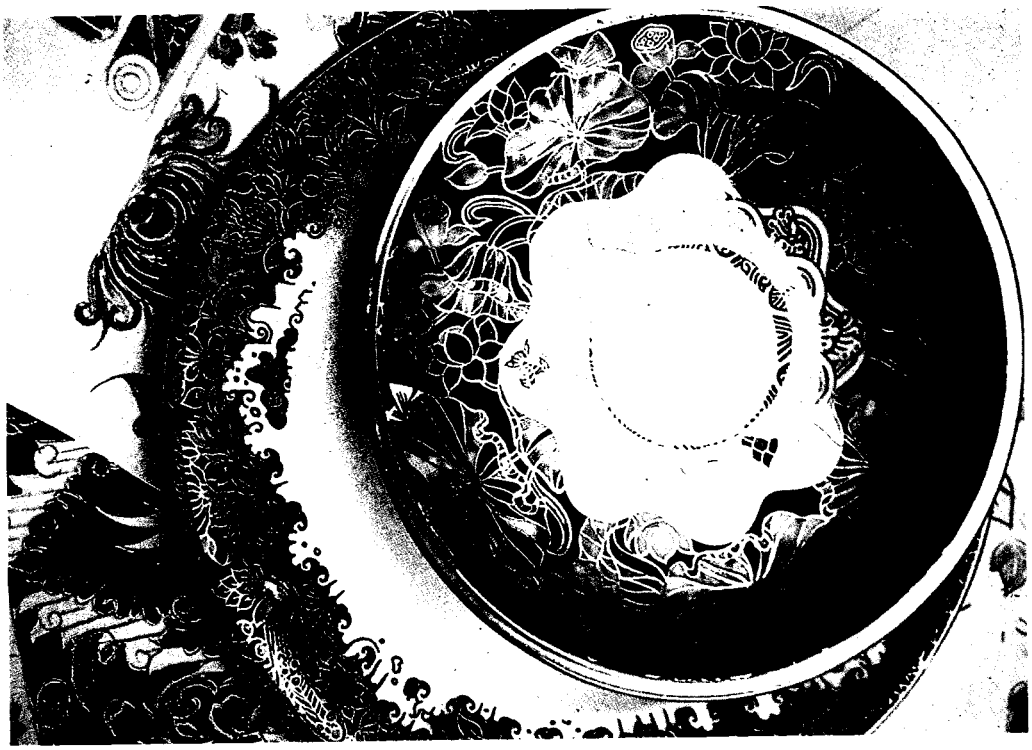

เครื่องเบญจรงค์ที่มีการประยุกต์ให้เข้ากับการใช้สอยในยุคสมัยใหม่ ทั้งรูปแบบและลวดลาย
*(จาก หมุดไม้, "เบญจรงค์นำสมัยของนูรญะ มะหินิ", **ไลฟ์ แอนด์ เดคคอร์** ๑ (มกราคม ๒๕๓๕) : ๑๐๒.)*

การตั้งพิพิธภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผา

พิพิธภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาโดยเฉพาะที่แยกออกมาจากศิลปวัตถุอื่นนี้ ได้เป็นการดำเนินงานของบริษัทโอสถสภา (เต็กเฮงหยู) จำกัด ทั้งนี้เนื่องจากผู้ก่อตั้งบริษัทคือ นายสวัสดิ์ โอสถานุเคราะห์ นั้นมีความสนใจในการสะสมเครื่องปั้นดินเผามาแต่เดิมแล้ว โดยส่วนมากเป็นลายครามและเบญจรงค์ของจีน ความสนใจนี้ได้ถ่ายทอดมายังนายสุรัตน์ โอสถานุเคราะห์ ผู้เป็นบุตรชาย ซึ่งเป็นประธานกรรมการบริษัทในปัจจุบันด้วย จากความสนใจดังกล่าวนี้ประกอบกับความเกรงว่าเครื่องปั้นดินเผาโบราณซึ่งเป็นศิลปวัตถุมีค่าได้ถูกนำออกไปต่างประเทศมากขึ้น จึงได้มีการแบ่งพื้นที่ส่วนหนึ่งของบริษัทจัดเป็นพิพิธภัณฑ์สถานส่วนบุคคลเฉพาะเรื่องขนาดเล็ก ในปี ๒๕๒๙ ดำเนินการโดยเจ้าหน้าที่ในตำแหน่งภัณฑารักษ์พิเศษ ซึ่งมีหน้าที่จัดทำทะเบียนโบราณวัตถุ ศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับโบราณวัตถุที่ได้รับมา ให้คำแนะนำวิเคราะห์ยุคสมัยและจัดรูปแบบการ

แสดงโบราณวัตถุในลักษณะของการหมุนเวียนทุก ๓ เดือนใน ๔ รูปแบบคือ

๑. จัดตามชนิดของเครื่องถ้วย
๒. จัดตามแหล่งผลิตของเครื่องถ้วย
๓. จัดตามประเภทของเครื่องถ้วย
๔. จัดตามอายุและพัฒนาการของเครื่องถ้วย

พิพิธภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผา
ของบริษัทโอสถสภา (เด็กเฮงหยู) จำกัด
(จาก ปริวรรต ธรรมปรีชากร,
"โอสถสภากับการอนุรักษ์
*เครื่องปั้นดินเผา", **ศิลปวัฒนธรรม***
๑๓ (เมษายน ๒๕๓๕) : ๑๙๗.)

เหตุผลของการจัดแสดงแบบหมุนเวียนนี้ก็เพื่อให้ผู้ชมได้รับความรู้ขยายรายละเอียดและระบายโบราณวัตถุที่เก็บรักษาไว้ออกแสดงให้ผู้ชมได้รับความรู้ และเพื่อกระตุ้นให้ผู้ชมอยากชมตลอดเวลา โดยมีโบราณวัตถุประมาณ ๖,๐๐๐ กว่ารายการ ทั้งนี้ได้มีคำบรรยายประกอบโดยอยู่ในรูปของเอกสารเทปคำบรรยายทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

นอกจากการจัดแสดงโบราณวัตถุแล้ว พิพิธภัณฑ์แห่งนี้ยังได้เป็นแหล่งฝึกงานของนักศึกษาในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งจัดพิมพ์หนังสือเพื่อเผยแพร่ความรู้ทางด้านเครื่องปั้นดินเผาด้วย คือ

๑. เครื่องถ้วยสังคโลกในบริษัทโอสถสภา จำกัด
๒. เครื่องถ้วยในเอเชียอาคเนย์ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๒๒
๓. เมืองโบราณ : ยะรัง (ร่วมกับบริษัทผาแดงอินดัสตรี จำกัด)
๔. เครื่องถ้วยสุโขทัย : เสน่ห์ความงามของเครื่องถ้วยไทย (อยู่ในระหว่างการจัดทำ)[๑]

นอกจากนี้แล้ว ในระดับเครื่องปั้นดินเผาพื้นบ้าน ก็ปรากฏมีพิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคลเช่นเดียวกันหากแต่ไม่ได้แยกเป็นพิพิธภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาโดยเฉพาะ แต่เป็นพิพิธภัณฑ์ที่สะสมเครื่องใช้ต่างๆ ในระดับพื้นบ้าน ซึ่งมีเครื่องปั้นดินเผารวมอยู่ด้วยเป็นจำนวนมาก พิพิธภัณฑ์นี้คือ พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจ่าทวี ที่จังหวัดพิษณุโลก ผู้ริเริ่มจัดตั้งคือ จสอ.ทวี บูรณเขตต์ ซึ่งใช้เวลารวบรวมสะสมเครื่องใช้ต่างๆ เหล่านี้นานถึง ๓๐ ปี โดยเป็นเครื่องใช้จากทุกภาคนับหมื่นชิ้น สิ่งของที่ตั้งแสดงนี้แบ่งเป็นหมวดหมู่การใช้สอย คือ

๑. เครื่องใช้ในครัวเรือน
๒. อาวุธ
๓. ของเด็กเล่น
๔. เครื่องมือในการทำนา
๕. เครื่องดนตรี และสันทนาการ

เครื่องปั้นดินเผาจะรวมอยู่ในกลุ่มที่ ๑ มากที่สุด เช่น เตารูปทรงต่างๆ หม้อข้าว หม้อแกง โอ่ง อ่าง เป็นต้น จากการที่เจ้าของผู้ก่อตั้งพิพิธภัณฑ์นี้เป็นผู้อนุรักษ์และส่งเสริมวัฒนธรรมต่างๆ นี้ จึงทำให้ได้รับการยกย่องจากคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติในฐานะบุคคลดีเด่นทางวัฒนธรรมของชาติ สาขาช่างฝีมือ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖ และได้รับปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาศิลปะจากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ใน พ.ศ. ๒๕๒๗ ด้วย[๒]

---

๑ ปริวรรต ธรรมาปรีชากร, "โอสถสภากับการอนุรักษ์เครื่องปั้นดินเผา", หน้า ๑๙๒-๒๐๔.

๒ พันเนตร, "พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจ่าทวี ... ของชาวบ้านแท้ๆ แห่งแรกในพิษณุโลก", หน้า ๙๐-๙๙.

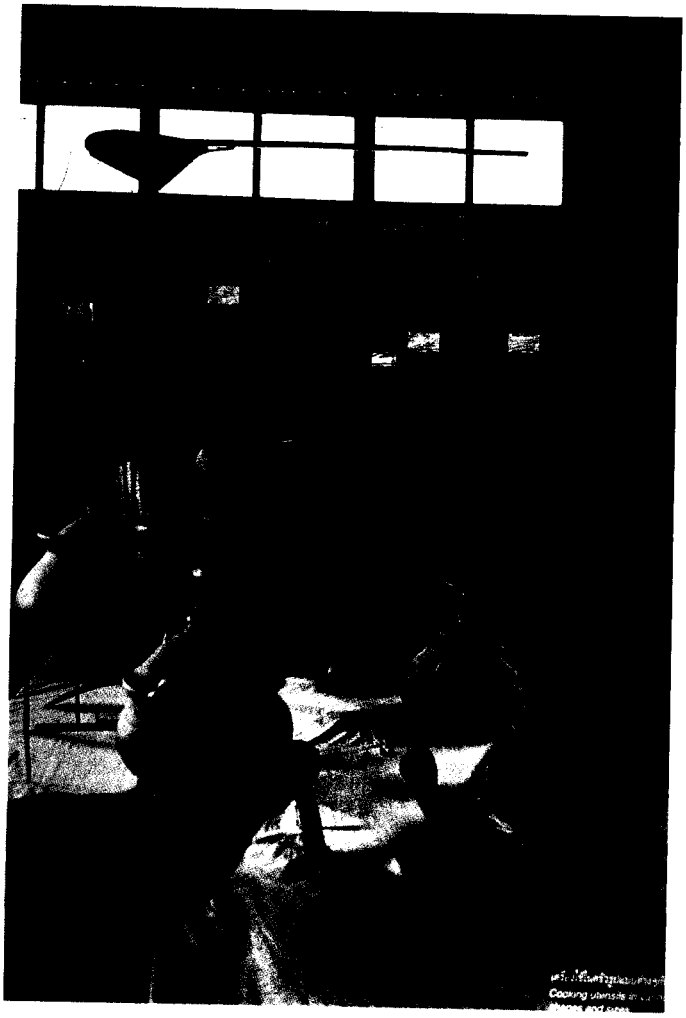

พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจ่าทวี จ.พิษณุโลก
*(จาก พันเนตร, "พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจ่าทวี ... ของชาวบ้านแท้ๆ แห่งแรกในพิษณุโลก", **กินรี** ๙ (พฤษภาคม ๒๕๓๕) : ๙๑.)*

เมื่อพิจารณาภาพรวมของเครื่องปั้นดินเผาด้วย จะเห็นได้ว่าท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ภาวะอุตสาหกรรมและมีการผลิตเป็นจำนวนมากในรูปแบบต่างๆ ตามความต้องการของตลาดทั้งภายในและภายนอกประเทศนั้น ในส่วนหนึ่งของเครื่องปั้นดินเผาก็มีการหวนกลับไปสู่อดีตด้วยเหตุผลต่างๆ กัน แต่ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลอะไรก็ตาม ผู้มีบทบาทต่างๆ เหล่านี้ก็ถือว่ามีส่วนสำคัญในการรื้อฟื้นอดีตที่ผ่านมาให้มีชีวิตขึ้นอีกครั้ง ทั้งในส่วนของตัวเครื่องปั้นดินเผานั้นๆ เอง ตลอดจนอดีตของสภาพแวดล้อมอันปรากฏ "ผ่าน" เครื่องปั้นดินเผา ดังเช่น ลวดลายที่สะท้อนชีวิตความเป็นอยู่ ความเชื่อ เป็นต้น

เครื่องจักสาน

ผู้มีบทบาทสำคัญในการฟื้นฟู อนุรักษ์ ตลอดจนส่งเสริมการใช้เครื่องจักสานท่ามกลางความเจริญก้าวหน้าทางอุตสาหกรรมซึ่งนับวันเครื่องจักสานจะถูกแทนที่ด้วยวัสดุอื่น เช่น ตะกร้า พลาสติก ถุงพลาสติก กล่องโฟม กระเป๋าหนัง เป็นต้นนั้น ดูเหมือนจะไม่มีหน่วยงานใดเด่นไปกว่ามูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ซึ่งได้มีการฟื้นฟูเครื่องจักสานที่กำลังจะสูญสลายไปตามภาคต่าง ๆ ให้กลับมาสู่ความนิยมอีกครั้งหนึ่ง นอกนั้นก็เป็นบทบาทของหน่วยราชการ บริษัท ห้างร้าน สมาคมเอกชนต่าง ๆ ซึ่งจะได้พิจารณาในรายละเอียด ดังนี้คือ

๑. มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ

เครื่องจักสานก็เป็นหนึ่งในโครงการส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถด้วยเช่นกัน เครื่องจักสานที่ได้รับการส่งเสริมนี้ที่เห็นได้ชัดคือ เครื่องจักสานย่านลิเพา เสื่อกระจูดของภาคใต้ และเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายขิดของภาคอีสาน ซึ่งต่างก็กำลังจะสูญหายไป สำหรับเครื่องจักสานย่าน-ลิเพานั้นเคยเป็นที่นิยมใช้กันมากในสมัยรัชกาลที่ ๕ โดยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงทอดพระเนตรเห็นกล่องเครื่องจักสานย่านลิเพาของสมเด็จฯ พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ซึ่งถึงแม้ว่าจะมีอายุล่วงเลยมาเป็นเวลานานมากแล้วก็ยังคงความสวยงามอยู่เช่นเดิม ถึงแม้ว่าแหล่งกำเนิดของเครื่องจักสานย่านลิเพาจะอยู่ที่จังหวัดนครศรีธรรมราชดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถได้ทรงทอดพระเนตรเห็นต้นย่านลิเพาขึ้นอยู่ทั่วไปที่จังหวัดนราธิวาส จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งกลุ่มจักสานย่านลิเพาขึ้นที่นี่ด้วย โดยจะมีครูมาฝึกสอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเวลาที่เสด็จแปรพระราชฐานมาประทับที่พระตำหนักทักษิณราชนิเวศน์ ทั้งนี้เนื่องจากทรงทราบว่าชาวบ้านที่ยากจนส่วนมากรับจ้างกรีดยาง แต่ทำงานได้ปีละประมาณ ๖ เดือน เพราะฝนตกซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการกรีดยางมาก เมื่อประกอบกับทรงเห็นว่าที่นี่มีย่านลิเพาขึ้นอยู่ตามธรรมชาติ จึงทรงสนับสนุนศิลปหัตถกรรมประเภทนี้เพื่อเสริมรายได้และอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมที่กำลังจะสูญหายไปด้วย อย่างไรก็ตาม เมื่อผลิตภัณฑ์แพร่หลายออกไปมากขึ้นปรากฏว่าต้นย่านลิเพาลดน้อยลง จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการปลูกต้นย่านลิเพาขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาทางด้านวัตถุดิบอีกด้วย หลังจากนั้นก็ได้ขยายการฝึกสอนการจักสานย่านลิเพาเข้ามาที่สวนจิตรลดาและบางไทร นอกจากนี้ยังทรงคำนึงถึงคนพิการซึ่งหากไม่มีงานที่น่าสนใจทำแล้ววันเวลาก็จะผ่านไปอย่างเงียบเหงา ประกอบกับการจักสานย่านลำเพาก็ต้องใช้

ความละเอียดประณีต และต้องใช้เวลาซึ่งก็เหมาะแก่คนเหล่านี้ จึงทรงเริ่มสนับสนุนให้คนพิการที่ศูนย์ฟื้นฟูอาชีพคนพิการพระประแดง ทำงานประเภทเครื่องจักสานย่านลิเพาโดยมีครูไปสอน

การจักสานย่านลิเพาต้องใช้เวลานานมากเพราะเป็นงานประณีต เช่น กระเป๋าย่านลิเพา ๑ ใบอาจใช้เวลานานเป็นเดือน ๆ นอกจากจะนำมาจักสานเป็นกระเป๋าถือแล้ว ยังทำเป็นของใช้ต่าง ๆ ได้อีกด้วย เช่น พาน แจกัน ตลับ รวมทั้งยังมีการนำเอาวัสดุมีค่า เช่น ทอง เงิน นาก นำมาประกอบในส่วนอื่น ๆ เช่น หูหิ้ว ขอบ ลวดลาย ซึ่งบรรดาเครื่องประกอบเหล่านี้ก็นำมาจากรูปแบบ หรือลวดลายที่เป็นของไทยโบราณอีกเช่นกัน

เนื่องจากผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานย่านลิเพาเป็นผลิตภัณฑ์ที่เด่นมากอย่างหนึ่งของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ ดังนั้นในช่วงเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๒ อันเป็นปีศิลป-หัตถกรรมไทยด้วยดังที่ได้กล่าวมาแล้ว จึงได้มีการจัดนิทรรศการแสดงผลิตภัณฑ์ย่านลิเพาซึ่งเป็นผลงานของสมาชิกส่งเสริมศิลปาชีพฯ ในชื่อว่า "สืบสานสมบัติ-ศิลป์" ขึ้นที่ศูนย์การค้าริเวอร์ซิตี้ ระหว่างวันที่ ๕-๑๕ สิงหาคม ๒๕๓๒ เพื่อเผยแพร่ผลงานด้านนี้โดยเฉพาะ[๑]

สำหรับเครื่องจักสานในระดับพื้นบ้านของภาคใต้นั้น มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ ก็ให้การส่งเสริมการทอเสื่อกระจูดด้วย โดยให้คำแนะนำแก่ชาวบ้านในเรื่องการใช้สีและลวดลาย[๒] เพราะการสานเสื่อกระจูดนี้ได้มีมานานแล้ว กระจูดเป็นพันธุ์ไม้จำพวกกก ขึ้นตามชายหนองบึง ลำต้นกลมขนาดราวดินสอดำ ก่อนจะนำมาสานเป็นเสื่อต้องนำไปแช่ลงในโคลน เพราะโคลนจะช่วยรักษาไม่ให้เปลือกกระจูดแตก และมีสีเหลืองสวยงาม หลังจากนั้นนำไปตากแดดจนเกือบแห้ง แต่ปัจจุบันนิยมย้อมสีกระจูดเป็นสีต่าง ๆ แล้วนำไปสานสลับลวดลาย แหล่งสำคัญคือ ตำบลทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง[๓]

---

[๑] "กระเป๋าย่านลิเพา ฝีมือช่างไทยยุคใหม่", **มรดก** ๑ (ฉบับที่ ๒, ๒๕๓๓) : ๔๘-๕๓ และการบรรยายของคุณหญิงจรุงจิตต์ ทีขะระ ณ หอประชุมเล็ก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ ๒๓ เมษายน ๒๕๓๕.

[๒] "พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ", **จิตตภาวนาตามนัยแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร** (กรุงเทพมหานคร : ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในการพระราชพิธีฉลองพระชนมายุสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรม-ราชินีนาถครบ ๕๐ พรรษา วันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕, ๒๕๒๕), หน้า ๙.

[๓] วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, **เครื่องจักสานในประเทศไทย**, หน้า ๑๑๙.

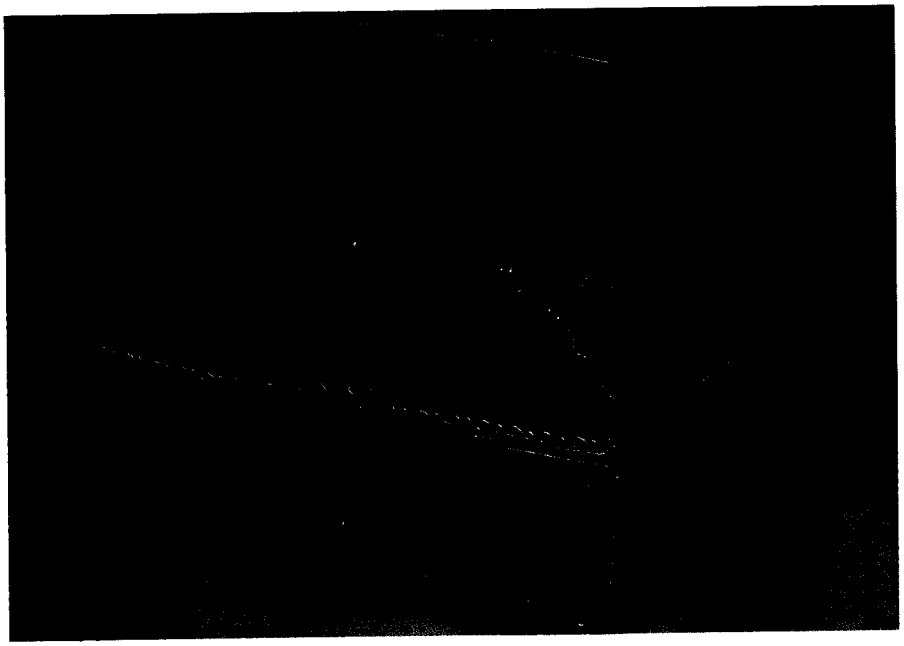

กระเป๋าย่านลิเพา ประกอบทองคำของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ
*(จาก **ศิลปหัตถกรรมไทย** (กรุงเทพมหานคร : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จัดพิมพ์เนื่องในปีศิลปหัตถกรรมไทย, ๒๕๓๒), หน้า ๑๒๑.)*

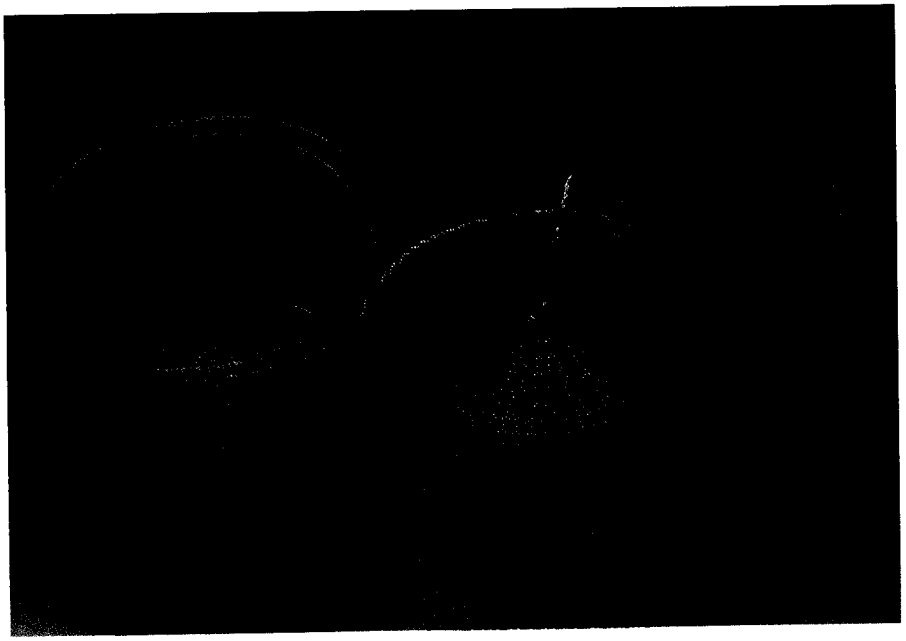

งานจักสานลายขิดของภาคอีสานที่ประยุกต์รูปแบบการใช้สอยมาเป็นกระเป๋าถือ มีแหล่งผลิตที่จังหวัดกาฬสินธุ์และมหาสารคาม
*(จาก **ศิลปหัตถกรรมไทย** (กรุงเทพมหานคร : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จัดพิมพ์เนื่องในปีศิลปหัตถกรรมไทย, ๒๕๓๒), หน้า ๑๓๐.)*

ในส่วนของเครื่องจักสานไม้ไผ่ลายขิดของภาคอีสานนั้น มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตมหาสารคาม ได้เสนอมายังมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ ขอให้ช่วยอนุรักษ์วิชาจักสานไม้ไผ่ลายขิดนี้ไว้ ด้วยเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของภาคอีสาน ซึ่งบัดนี้หาผู้ที่ทำเป็นแทบไม่มีแล้ว เหลือเพียงครอบครัวเดียวจากจังหวัดกาฬสินธุ์เท่านั้น ทางมูลนิธิจึงได้ไปติดต่อขอให้มาเป็นครูถ่ายทอดวิชา ทำให้งานจักสานประเภทนี้ได้รับการฟื้นฟูและแพร่หลายอีกครั้ง ทั้งในรูปของของใช้ต่างๆ ในครัวเรือนแบบดั้งเดิม และผลิตภัณฑ์ที่ประยุกต์ให้สอดคล้องกับชีวิตสมัยใหม่ เช่น กระเป๋าถือ และแจกัน เป็นต้น[๑]

๒. การฟื้นฟูเครื่องจักสานเพื่ออนุรักษ์สภาวะแวดล้อม

ท่ามกลางความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำให้มีวัสดุต่างๆ ที่ผลิตขึ้นจากสารสังเคราะห์เป็นจำนวนมาก ส่วนที่นำมาใช้กันมากในชีวิตประจำวัน คือ พลาสติกและโฟม ในรูปของถุง กล่อง ซึ่งมีอายุการใช้งานน้อย อาจใช้เพียงครั้งเดียวแล้วทิ้ง ทำให้เกิดเป็นขยะจำนวนมากซึ่งวัสดุเหล่านี้มีคุณสมบัติอย่างหนึ่ง คือ ไม่สามารถย่อยสลายได้โดยธรรมชาติ ดังนั้นจึงนำมาสู่ปัญหาเรื่องขยะในสภาวะแวดล้อมตามมาด้วย ดังนั้นเมื่อไม่นานมานี้จึงมีผู้หันมาสนใจในการรณรงค์เพื่อลดปริมาณขยะที่ไม่สามารถย่อยสลายได้เหล่านี้ ซึ่งมีทั้งหน่วยงานในภาครัฐและเอกชน โดยพยายามหาวัตถุทดแทนหรือลดการใช้ให้น้อยลง เครื่องจักสานก็เป็นเป้าหมายหนึ่งที่จะเข้ามาทดแทนได้ เพราะสามารถใช้ซ้ำได้หลายครั้ง การใช้ตะกร้าจึงเป็นที่กล่าวขวัญถึงในประเด็นนี้ด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่มีการจัดนิทรรศการหรืองานเพื่อชักจูง หรือเผยแพร่การใช้เครื่องจักสานขึ้นหลายๆ ครั้ง เช่น งานหิ้วตะกร้านุ่งผ้าไทย นิทรรศการเครื่องจักสานในชีวิตไทย เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติแล้วดูเหมือนว่ายังไม่ได้รับความสนใจมากนัก เพราะเป็นการไม่สะดวกในการที่จะพกพาตะกร้าไปตามที่ต่างๆ โดยเฉพาะในชีวิตประจำวันของผู้คนที่ต้องอาศัยรถประจำทางเป็นพาหนะในการเดินทาง ต่อมาจึงมีการเบี่ยงเบนเป้าหมายไปสู่ถุงผ้าแทน แต่ก็ปรากฏว่ายังไม่ได้รับความสนใจอีกเช่นกัน

เมื่อพิจารณาการฟื้นฟูเครื่องจักสานด้วยวัตถุประสงค์ต่างๆ ดังกล่าวแล้วนั้น วัตถุประสงค์ในด้านการเสริมรายได้ ตลอดจนการอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรม แต่โบราณนั้น ดูเหมือนว่าจะได้รับความสำเร็จในระดับหนึ่ง แต่ในส่วนของการอนุรักษ์สภาวะแวดล้อมนั้นคงไม่เรียกได้ว่าประสบผลตามที่ต้องการ

---

[๑] **ศิลปหัตถกรรมไทย**, หน้า ๑๒๐.

ดอกไม้ประดิษฐ์

ดอกไม้ประดิษฐ์อันเนื่องมาจากวัตถุประสงค์เพื่อการฟื้นฟูและอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมของไทย ตลอดจนอาจจะมีการอนุรักษ์สิ่งอื่นที่เกี่ยวเนื่องโดยใช้ดอกไม้ประดิษฐ์เป็นทางผ่านนั้นเป็นบทบาทจากหลายหน่วยงาน และเป็นไปในหลายลักษณะ ดังพอจะพิจารณาในประเด็นใหญ่ ๆ ได้ดังนี้ คือ

มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ

ในส่วนของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ นั้น สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระราชดำริว่า ดอกไม้ไทย ๆ นั้นนับวันจะมีคนรู้จักน้อยลงทุกที สมควรจะนำความสวยงามจากธรรมชาติของไทยมาเผยแพร่ให้ได้ชมกันทั่วไป จึงโปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐ์ดอกไม้ไทย เป็นสำคัญ เช่น สารภี อังกาบ จันทน์กะพ้อ บัวสัตตบงกช เป็นต้น โดยทรงเน้นให้ประดิษฐ์เหมือนจริงทั้งสี ขนาด ตลอดจนรูปทรงของกลีบ ใบก้าน[๑] ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าดอกไม้ประดิษฐ์ในโครงการของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯนี้ก็มีส่วนในวัตถุประสงค์เพื่อการอนุรักษ์ด้วยเช่นกัน กล่าวคือ เป็นการอนุรักษ์และสืบทอดดอกไม้สดที่หายากผ่านทางดอกไม้ประดิษฐ์ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากดอกไม้ประดิษฐ์เหล่านี้มีความประณีตเป็นอย่างสูง ส่วนมากเป็นดอกไม้ผ้าที่ประดิษฐ์ด้วยมือ ดังนั้นจึงมีราคาที่จำหน่ายค่อนข้างสูง

ดอกไม้ประดิษฐ์จากมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ ซึ่งเป็นดอกไม้ไทยที่มีสีสัน ขนาดรูปร่าง เหมือนจริง
*(จาก **ศิลปหัตถกรรมไทย** (กรุงเทพมหานคร : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จัดพิมพ์เนื่องในปีศิลปหัตถกรรมไทย, ๒๕๓๒), หน้า ๑๒๓.)*

---

๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๒

๒. วิทยาลัยในวัง

ในส่วนของการอนุรักษ์ดอกไม้แบบไทยโบราณนั้น โรงเรียนผู้ใหญ่พระตำหนักสวนกุหลาบ (วิทยาลัยในวังหญิง) ได้ถือกำเนิดขึ้นเนื่องด้วยวัตถุประสงค์นี้เป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากพระราชดำริในสมเด็จพระเทพ-รัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเกี่ยวกับงานช่างประดิษฐ์ของสตรี อันเป็นประณีตศิลป์ซึ่งมีอยู่ในพระบรมมหาราชวังว่า สมควรที่จะให้มีการถ่ายทอดความรู้ในวงกว้าง เพราะผู้เชี่ยวชาญนับวันแต่จะหมดไป การถ่ายทอดความรู้แก่คนรุ่นหลังนี้นอกจากจะเป็นการอนุรักษ์เอาไว้แล้ว ผู้เรียนยังสามารถนำไปประกอบอาชีพได้อีกด้วย ดังนั้นสำนักพระราชวังจึงได้ติดต่อกับกรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการจัดตั้งเป็นโรงเรียนผู้ใหญ่ เมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๒๙ เพื่อเปิดสอนวิชาช่างสตรีเป็นวิชาชีพหลักสูตรระยะสั้น สถานที่เรียนในปัจจุบันคือ พระตำหนักที่เป็นที่ประทับของเจ้าจอมมารดาและพระราชธิดาในรัชกาลที่ ๕ โดยเปิดสอนวิชาชีพ ๓ แขนง คือ

๑. วิชาอาหารและขนม
๒. วิชาช่างดอกไม้สด
๓. วิชาช่างปักสะดึง

ทุกวิชาใช้เวลาเรียนสำหรับประกาศนียบัตรชั้นต้น ๔๐๐ ชั่วโมง ประกาศนียบัตรชั้นสูง ๘๐๐ ชั่วโมง ฝึกงาน ๒๐๐ ชั่วโมง และจะต้องเลือกเรียนวิชาเลือกอีก ๑ วิชาเป็นเวลา ๔๐ ชั่วโมง คือ

- การพับผ้าเช็ดหน้าเป็นรูปตัวสัตว์
- การประดิษฐ์ใบตอง
- การทำบายศรี
- การทำเครื่องหอม (เทียนอบ น้ำอบไทย แป้งร่ำ บุหงา)
- การประดิษฐ์ดอกไม้แห้ง (๖๐ ชั่วโมง)

ครูผู้สอนส่วนใหญ่เป็นผู้ชำนาญการในวังประมาณ ๓๒ คน ปฏิบัติราชการอยู่ในแผนกพระราชฐานชั้นใน ผลัดเปลี่ยนกันมาสอนในช่วงเวลาที่ออกเวร แต่สำหรับวิชาอาหารและขนมนั้นได้เชิญผู้ทรงคุณวุฒิจากภายนอกมาร่วมสอนด้วย ปัจจุบันนี้ครูที่มีอายุมากที่สุด คือ ๘๐ ปีแล้ว เป็นข้าหลวงในตำหนักเจ้านายในพระราชฐานชั้นในมาแต่เดิม[๑]

---

[๑] เอกสารแนะนำวิทยาลัยในวัง (แผ่นพับ) และสัมภาษณ์คุณเพ็ญศรี เขียวมีส่วน อาจารย์ใหญ่วิทยาลัยในวัง วันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๕๓๕.

ในส่วนของการประดิษฐ์ดอกไม้นั้นจะเน้นการประดิษฐ์ดอกไม้ตามแบบเดิม ไม่ประยุกต์ตามความต้องการของท้องตลาด ทั้งในส่วนของดอกไม้สดและดอกไม้แห้งนั้นอาจแบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้ คือ

๑. การจัดพาน

๒. การปักพุ่ม (คือการนำดอกไม้มาเสียบไม้และปักกับดินที่แต่งไว้เป็นลักษณะพุ่ม)

๓. การร้อยมาลัยประเภทต่าง ๆ

๔. การถักตาข่าย ทำเครื่องห้อย เครื่องแขวน

๕. การประดิษฐ์ดอกไม้ลักษณะต่าง ๆ (เช่น ดอกข่า กระแต เป็นต้น)

๖. การประดิษฐ์ดอกไม้ในงานพิธี (เช่น ขันหมากหมั้น ไตรในพิธีบวช พวงหรีดงานศพ เป็นต้น)

การเรียนจะไม่เน้นตำรา แต่เป็นการถ่ายทอดตัวต่อตัว เน้นให้ทำจนไปประกอบอาชีพได้ ขณะนี้มีนักเรียนจบไป ๖ รุ่นแล้ว ในส่วนของดอกไม้ประดิษฐ์นั้น ส่วนมากจะออกไปทำงานตามโรงแรมต่าง ๆ [๑]

การอนุรักษ์สภาวะแวดล้อมผ่านทางดอกไม้ประดิษฐ์

ดอกไม้ประดิษฐ์ในลักษณะนี้มิใช่การอนุรักษ์หรือฟื้นฟูดอกไม้ประดิษฐ์แบบโบราณโดยตรง หากแต่เป็นการอนุรักษ์หรือฟื้นฟูวัตถุที่เคยนำมาเป็นส่วนประกอบของดอกไม้ประดิษฐ์ แต่ทุกวันนี้ได้ถูกประยุกต์เปลี่ยนแปลงไปตามความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้โฟมเป็นส่วนประกอบดอกไม้ประดิษฐ์ที่เกี่ยว**ข้อง**ในประเด็นนี้ที่สำคัญ คือ

กระทงในเวลาที่ผ่านมานี้ส่วนมากทำโดยโฟมเป็นฐาน และกระดาษอัดจีบเป็นกลีบ เพราะสะดวกและสามารถผลิตได้ทีละมาก ๆ โดยสามารถใช้เครื่องมือเครื่องจักรเข้าช่วยได้ เช่น เครื่องตัดโฟม เครื่องอัดจีบ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ปัญหาที่ตามมาคือ เมื่อการลอยกระทงผ่านไปแล้ว สิ่งเหล่านี้กลายเป็นปฏิกูลจำนวนมหาศาลที่ยากแก่การทำลาย ในช่วงเวลา ๑-๒ ปีที่ผ่านมานี้ ซึ่งเป็นระยะเวลาที่มีการตื่นตัวในเรื่องการอนุรักษ์สภาวะแวดล้อม วัสดุที่ใช้ทำกระทงจึงเป็นประเด็นที่ได้ยกมาพิจารณากันด้วย โดยมีการรณรงค์กันในหลายหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชนให้กลับไปใช้วัสดุตามธรรมชาติที่เสื่อมสลาย

---

[๑] สัมภาษณ์คุณเพ็ญศรี เขียวมีส่วน อาจารย์ใหญ่วิทยาลัยในวัง วันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๕๓๕.

ได้ ดังที่เคยใช้กันมาในอดีต คือ ฐานกระทงทำด้วยหยวกกล้วย กลีบกระทงใช้ใบตองและประดับด้วยดอกไม้สด ซึ่งก็คือ การฟื้นฟูการประดิษฐ์ดอกไม้ใบตองขึ้นมาอีกนั่นเอง ดังจะเห็นได้จากการจัดงาน "เชิดชูเอกลักษณ์ไทยคืนความสดใสให้กับสิ่งแวดล้อม" ระหว่างวันที่ ๑๔-๑๖ ตุลาคม ๒๕๓๔ ก็มีจุดนี้เป็นประเด็นหนึ่งที่เน้นด้วย[๑]

๒. พวงหรีด ดังได้กล่าวไว้ตั้งแต่บทที่ ๒ แล้วว่าพวงหรีดเริ่มเข้ามาปรากฏในงานศพตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๕ มาแล้วนั้น ในเวลาต่อมาก็ได้มีการใช้อย่างแพร่หลาย จนกระทั่งเป็นประเพณีที่ใช้กันทั่วไป การประดิษฐ์พวงหรีดนี้ได้มีวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมของสังคมด้วย เมื่อมีโฟมเกิดขึ้นและมีความสะดวกต่อการตัดแต่งรูปทรง จึงมีความนิยมนำเอาโฟมมาเป็นฐานรองพวงหรีด โฟมและพวงหรีดเป็นสิ่งที่คู่กันเป็นเวลานานในสังคมไทย ครั้นเมื่อเริ่มมีความเคลื่อนไหวเพื่อการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม และเห็นภัยอันตรายของโฟมจึงมีความพยายามที่จะหาวัสดุอื่นมาทดแทนโฟมในการทำพวงหรีดด้วย แนวคิดนี้จะปรากฏชัดในประมาณปี ๒๕๓๔ ซึ่งมีการรณรงค์ให้เลิกใช้โฟมมาประกอบพวงหรีดและใช้วัสดุอื่นทดแทน ดังจะเห็นได้จากการจัดนิทรรศการ "ดอกไม้เพื่อชีวิต" โดย คณะกรรมการประชาสัมพันธ์สิ่งแวดล้อมและสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ โดยเป็นกิจกรรมต่อเนื่องมาจากการรณรงค์ "เชิดชูเอกลักษณ์ไทย คืนความสดใสให้กับสิ่งแวดล้อม"[๒] นอกจากนี้ยังมีข้อเสนอของเอกชนอีกด้วย ผู้มีความเคลื่อนไหวในเรื่องนี้ระยะแรกคนหนึ่ง คือ กีรติ ชนา ซึ่งเป็นทั้งนักเขียนและนักจัดดอกไม้ กีรติ ชนา ได้ออกมาเสนอความคิดเห็นตามที่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการอภิปรายหรือให้สัมภาษณ์ทางหนังสือพิมพ์หลายครั้งถึงข้อเสนอที่จะให้เลิกใช้โฟมในการทำพวงหรีด จากประสบการณ์ที่ศึกษา เรื่องการจัดดอกไม้ในสหรัฐอเมริกานี้ ปรากฏว่าไม่เคยมีการใช้โฟมเลย ทั้ง ๆ ที่ต้องมีการทำพวงหรีดเป็นจำนวนมากก็ตาม จึงคิดว่าน่าจะนำความคิดนี้มาเผยแพร่ในเมืองไทยด้วย โดยเสนอแนะผ่านคอลัมน์ "ผู้หญิงวันนี้" ในหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ

"... ใช้เถาวัลย์หรือเถาองุ่นมาขดเป็นโครงแทนโฟม เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นวัชพืชที่ชาวไทยชาวสวนเขาตัดทิ้งอยู่แล้ว เราก็นำมาดัดแปลงตกแต่งเป็นหรีด

---

[๑] "ดร.สุวิทย์ ยอดมณี รองเลขาธิการนายกรัฐมนตรีกับเรื่องกล้วย ๆ เพื่อสิ่งแวดล้อม", **บ้านและสวน** ๑๖ (พฤศจิกายน ๒๕๓๔) : ๙๐-๙๒.

[๒] "ดอกไม้กับชีวิต", **บ้านและสวน** ๑๖ (มีนาคม ๒๕๓๕) : ๑๓๙.

โดยใช้ดอกไม้สด ดอกไม้ประดิษฐ์จากผ้าหรือกระดาษก็ได้ตามแต่จะชอบ เวลานี้วัชพืชบ้านเรามีมาก เราน่าจะช่วยกันได้ และถ้าเราหันมาสนับสนุนการใช้วัสดุจากธรรมชาติอย่างนี้ก็จะเป็นผลดีกับชาวบ้านอีกด้วย เพราะเวลานี้ชาวบ้านแถวราชบุรี ฉะเชิงเทรา นครชัยศรี เขาขดเถาวัลย์เถาองุ่นออกขาย ก็จะช่วยให้เขามีรายได้เพิ่มมากขึ้นด้วย..." [๑]

ที่กล่าวว่า กีรติ ชนา เป็นผู้มีบทบาทเสนอความคิดนี้ในระยะแรก ๆ นั้น เพราะขณะนั้นแทบจะยังไม่มีผู้ใดพูดถึงพวงหรีด ยังให้ความสนใจเรื่องกระทงมากกว่า ดังในคอลัมน์เดียวกันนี้ ตอนท้ายผู้เขียนได้สรุปว่า

"...เห็นทีไอเดียของ "น้าเหน่ง" คงจะได้รับการสนองตอบจากคนกรุงเทพฯ ไม่น้อย เพราะตอนนี้คนไทยกำลังตื่นตัวในเรื่องอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมขึ้นสมอง โดยเฉพาะคงถูกใจเจ้าแม่ตาวิเศษ (คุณหญิงชดช้อย โสภณพานิช) ไม่น้อย เพราะตอนนี้เธอกำลังวิ่งขาขวิดขึ้นเหนือล่องใต้มุ่งอีสาน เพื่อรณรงค์ให้คนหันมาใช้วัสดุจากธรรมชาติ ทำกระทงในวันลอยกระทงที่จะมาถึงในวันที่ ๒๑ พ.ย. นี้อยู่ด้วย..." [๒]

ในส่วนของการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมผ่านทางดอกไม้ประดิษฐ์นี้ดูจะได้ผลดี เพราะได้มีความแพร่หลายในเรื่องการใช้วัสดุธรรมชาติทำกระทง หรือพวงหรีดมากขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งแตกต่างจากการรณรงค์เพื่อใช้ตะกร้าหรือถุงผ้าแทนถุงพลาสติกหรือกล่องโฟม ทั้งนี้เนื่องจากไม่มีปัญหาในเรื่องของความไม่สะดวกในการใช้สอยเข้ามาเกี่ยวข้อง

จากรายละเอียดของศิลปหัตถกรรมทั้ง ๓ ประเภทที่กล่าวมานี้ จึงทำให้เห็นแนวโน้มได้ว่าท่ามกลางการพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมที่กำลังดำเนินไปข้างหน้า ศิลปหัตถกรรมไทยอันมีมาแต่โบราณก็ได้รับความสนใจในการฟื้นฟูขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ด้วยวัตถุประสงค์ต่าง ๆ กันใน ๓ ประเด็นใหญ่ คือ เสริมรายได้ อนุรักษ์ศิลปหัตถกรรม หรืออนุรักษ์สภาวะแวดล้อม โดยมีรากฐานที่สำคัญมาจากการก่อตั้งมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ ใน พ.ศ. ๒๕๑๙ เป็นสำคัญ จากนั้นก็มีการสานต่อการฟื้นฟูศิลปหัตถกรรมให้แพร่หลายมากขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ต่าง ๆ โดยเป็นบทบาทของทั้งภาครัฐและเอกชน

---

๑ "อีกบทบาทหนึ่งของ "น้าเหน่ง"", **ไทยรัฐ** (๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๓๔) : ๑๙.

๒ เรื่องเดียวกัน.

บทสรุป

งานวิจัยนี้เป็นการเสนอเนื้อหา ๒ ประเด็นที่ซ้อนกันอยู่ กล่าวคือ ประเด็นแรก เป็นการศึกษาวิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมอันมีความเปลี่ยน-แปลงไปตามสภาพสังคมที่แวดล้อม และประเด็นที่ ๒ คือ การศึกษาวิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรม ๓ ประเภทคือ เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน และดอกไม้ประดิษฐ์ ซึ่งก็คือเนื้อหาในรายละเอียดที่แสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมชนิดนั้น ๆ รวมทั้งทำให้เห็นแนวโน้มใหญ่ของวิวัฒนาการศิลปหัตถกรรมในส่วนรวม โดยการพิจารณาผ่านศิลปหัตถกรรม ๓ ประเภทนี้เป็นกรณีศึกษา

จากการศึกษาวิวัฒนาการของศิลปหัตถกรรมอันมีความเปลี่ยนแปลงไปเป็นระยะ ๆ ตามสภาพการณ์ที่แวดล้อมนั้น พบว่าศิลปหัตถกรรมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์มีความเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุการณ์ในช่วงเวลาสำคัญ ๆ ดังนี้คือ

๑. สมัยแห่งการสืบทอดความรุ่งเรืองของอยุธยา (สมัยรัชกาลที่ ๑-๓) ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ ๑-๓) นั้นถือว่าเป็นระยะที่มีการรื้อฟื้นความเป็นราชอาณาจักรอันยาวนานในสมัยอยุธยาขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง งานทางศิลปหัตถกรรมก็เป็นภาพสะท้อนถึงบรรยากาศดังกล่าวนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ ๑ นี้ได้พยายาม "เลียนแบบ" สมัยอยุธยาอย่างเห็นได้ชัด ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๒ และ ๓ งานทางด้านศิลปหัตถกรรมได้มีการขยายตัวเจริญก้าวหน้า และมีลักษณะเฉพาะตัวมากขึ้น มิใช่การเลียนแบบสมัยอยุธยาอย่างเดียว ทั้งนี้เนื่องจากบ้านเมืองมีความสงบเรียบร้อยและเป็นปึกแผ่นมากขึ้นด้วย ความคิดสร้างสรรค์จึงมีการพัฒนาตามมา ในด้านเครื่องปั้นดินเผานั้น ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นปรากฏว่ามีการสั่งทำเครื่องเบญจรงค์จากจีนตามแบบและลวดลายที่ไทยต้องการตามที่เคยปฏิบัติมาตั้งแต่สมัยอยุธยา

อย่างไรก็ตามตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒ เป็นต้นมา ก็ได้มีการพัฒนารูปแบบใหม่ๆ เพิ่มขึ้นด้วย ที่สำคัญคือ เบญจรงค์ลายน้ำทอง ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องเบญจรงค์ที่มีเอกลักษณ์เป็นของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้มีการสนับสนุนให้มีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาในเมืองไทยด้วยนอกจากการสั่งทำจากเมืองจีน โดยปรากฏมีการตั้งเตาเผาที่วัดสระเกศ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้การใช้สอยเครื่องปั้นดินเผามิได้จำกัดอยู่เฉพาะเป็นภาชนะเป็นหลักเท่านั้น หากแต่ยังนิยมใช้เป็นเครื่องประดับในทางสถาปัตยกรรมด้วย เช่น กระเบื้องมุงหลังคา และประดับอาคาร เป็นต้น สำหรับในท้องถิ่นต่างๆ นั้น ก็มีการสืบทอดเครื่องปั้นดินเผาของท้องถิ่นนั้นๆ ดังที่เคยทำกันมาในอดีต เช่น หม้อตาลเพชรบุรี เครื่องปั้นดินเผาของมอญที่นนทบุรี ไหปลาร้าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หม้อน้ำและน้ำต้นในภาคเหนือ เป็นต้น โดยมีรายละเอียดอันเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นนั้นๆ

สำหรับเครื่องจักสานในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น มีทั้งเครื่องจักสานที่ใช้กันทั่วๆ ไป ไม่จำกัดเฉพาะถิ่น ซึ่งก็คือเครื่องจักสานที่รู้จักกันดีมาช้านาน เช่น ตะกร้า กระบุง กระจาด เสื่อ เป็นต้น นอกจากนี้ในท้องถิ่นต่างๆ ยังมีเครื่องจักสานอันมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว เช่น เครื่องเขินในภาคเหนือ เครื่องจักสานอันเกี่ยวกับการบริโภคข้าวเหนียวในภาคเหนือและภาคตะวันออก-เฉียงเหนือ เป็นต้น ความจริงแล้วน่าจะมีเครื่องจักสานอื่นๆ มากกว่านี้ แต่ไม่มีหลักฐานชัดด้วยเหตุผลหลายประการ อาทิเช่น เครื่องจักสานมักจะประดิษฐ์จากวัตถุที่เสื่อมสลายง่าย ไม่คงทนถาวรมาจนปัจจุบันนี้ รวมทั้งเครื่องจักสานมักจะใช้กันในชีวิตประจำวันของคนทั่วไปเป็นส่วนมาก ไม่จำกัดเฉพาะชนชั้นสูง จึงทำให้อาจจะไม่มีการบันทึกไว้เป็นพิเศษ หลักฐานที่แสดงให้เห็นได้คือ จิตร-กรรมแสดงวิถีการดำเนินชีวิต วรรณกรรม ตลอดจนบันทึกของชาวต่างชาติที่เห็นเครื่องจักสานเป็นของแปลก

ส่วนดอกไม้ประดิษฐ์นั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็เป็นการสืบทอดอดีตเช่นเดียวกัน ซึ่งมีทั้งดอกไม้สด ดอกไม้แห้ง และดอกไม้ประดิษฐ์จากวัสดุอื่น เช่น พวงมาลัย พานพุ่ม โคมห้อยเพดาน ดอกไม้เงินดอกไม้ทอง เป็นต้น ทั้งนี้โดยมีวัตถุประสงค์ในการประดิษฐ์ดอกไม้เหล่านี้ต่างๆ กัน คือ ประกอบพิธีกรรม ประดับตกแต่งสถานที่ และเป็นเครื่องราชบรรณาการเป็นสำคัญ

๒. **สมัยแห่งการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก (สมัยรัชกาลที่ ๔-๕)** ในระยะนี้ไทยมีการรับแนวคิดแบบตะวันตก ซึ่งนำมาสู่การปฏิรูปภายในประเทศในด้านต่างๆ ตลอดจนมีวิถีการ

ดำเนินชีวิต การแต่งกาย ข้าวของเครื่องใช้ที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย การรับอิทธิพลตะวันตกนี้ได้มีผลต่องานทางด้านศิลปหัตถกรรมทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ในส่วนของเครื่องปั้นดินเผานั้น ปรากฏว่าระยะนี้มีความนิยมเครื่องปั้นดินเผาแบบตะวันตกมากขึ้น โดยมีทั้งการสั่งซื้อและสั่งทำ เช่นเดียวกับที่เคยปฏิบัติมาในกรณีของเครื่องปั้นดินเผาแบบจีน เครื่องปั้นดินเผาแบบจีนจึงค่อยๆ ลดบทบาทในฐานะที่เป็นภาชนะที่ใช้จริงในชีวิตประจำวันลง แปรเปลี่ยนไปเป็นของสะสมอันสูงค่ายิ่งขึ้น ในชีวิตประจำวันจะให้ความสำคัญกับจาน ชาม ถ้วย แบบตะวันตกซึ่งเข้ามามีบทบาทแทน

สำหรับเครื่องจักสานนั้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ และ ๕ นี้ได้มีหลักฐานเกี่ยวกับเครื่องจักสานมากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพถ่าย ในระยะนี้ปรากฏหลักฐานการใช้งอบ เสื่อจันทบุรี เครื่องจักสานย่านลิเพา ตลอดจนปรากฏว่าเรือนจำได้เป็นแหล่งสำคัญในการผลิตเครื่องจักสานอีกด้วย อนึ่งภาพใหญ่ของสังคมไทยในระยะนี้คือ การรับอิทธิพลตะวันตก ในประเด็นนี้ถึงแม้ว่าเครื่องจักสานอาจจะไม่ได้รับผลกระทบโดยตรงเหมือนเครื่องปั้นดินเผาและดอกไม้ประดิษฐ์ เพราะส่วนมากแล้วมีแหล่งผลิตตามภูมิภาคต่างๆ ที่อาจจะห่างไกลจากอิทธิพลตะวันตก แต่ก็เรียกได้ว่ามีผลกระทบโดยทางอ้อมโดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิรูปการปกครองที่โยงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางและความเจริญก้าวหน้าทางการคมนาคมติดต่อสื่อสาร มีส่วนทำให้เครื่องจักสานที่เคยใช้กันในท้องถิ่นต่างๆ ได้เป็นที่รู้จักของชาวกรุงเทพฯ หรือผู้ที่อยู่ต่างถิ่นอีกด้วย ตัวอย่างที่ดีคือ การแพร่หลายเข้ามาของเครื่องจักสานย่านลิเพาจากแหล่งเดิมคือนครศรีธรรมราช เป็นต้น

ในกรณีของดอกไม้ประดิษฐ์นั้นก็มีส่วนได้รับอิทธิพลตะวันตกเข้ามาด้วย ดังนั้นจึงมีการตกแต่งดอกไม้ประดิษฐ์ในรูปแบบและวัตถุประสงค์การใช้งานแบบใหม่เข้ามาอีกหลายประเภท เช่น การจัดแจกัน พวงมาลา ช่อดอกไม้ ตลอดจนการตกแต่งรถบุปผาชาติ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีการส่งนักเรียนไทยไปเรียนวิธีการประดิษฐ์ดอกไม้ยังต่างประเทศด้วย ที่สำคัญคือญี่ปุ่น

๓. สมัยแห่งการสร้างเอกลักษณ์ไทยและพึ่งตนเอง (สมัยรัชกาลที่ ๖) สังคมไทยในสมัยรัชกาลที่ ๖ นั้นมี ๒ ภาพซ้อนกันอยู่ ภาพหนึ่งคือ การรับอิทธิพลตะวันตกซึ่งสืบเนื่องต่อมาจากสมัยรัชกาลที่ ๕ แต่อีกภาพหนึ่งคือรัชกาลที่ ๖ ทรงได้รับอิทธิพลตะวันตกในเรื่องการสร้างเอกลักษณ์ของชาติและพึ่งตนเองด้วย ศิลปหัตถกรรมในระยะนี้จึงได้รับการสนับสนุนทั้งในฐานะที่เป็นสิ่งซึ่งแสดงถึงมรดกทางความเจริญของชาติอันสืบเนื่องมาจากอดีต

รวมทั้งเป็นหนทางหนึ่งในการสร้างงานด้วยตนเองของราษฎร ซึ่งไม่จำเป็นต้องพึ่งพาการเข้ารับราชการหรือซื้อสินค้าจากต่างประเทศแต่เพียงอย่างเดียว ดังนั้น เครื่องปั้นดินเผาในระยะนี้จึงได้รับผลกระทบจากนโยบายนี้ด้วย โดยมีการส่งเสริมสนับสนุนให้ราษฎรมีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเพื่อเป็นการสร้างงานด้วยตนเองและปรากฏเป็นวิชาบังคับพื้นฐานในโรงเรียนเพาะช่างซึ่งตั้งขึ้นในรัชกาลนี้ เครื่องจักสานก็เช่นเดียวกันคือมีการสอนการทำเครื่องจักสานในโรงเรียนทั้งในระดับประถมศึกษาจนถึงระดับอาชีวศึกษา ส่วนดอกไม้ประดิษฐ์นั้นก็ปรากฏอยู่ในหลักสูตรสำหรับนักเรียนประถมศึกษาหญิงด้วย ในระยะนี้มีผู้เชี่ยวชาญทางด้านศิลปหัตถกรรมสำหรับสตรีอย่างรอบด้าน ซึ่งรวมทั้งดอกไม้ประดิษฐ์ด้วย ท่านผู้นี้คือ อาจารย์เยื้อน ภาณุทัต ซึ่งได้รับใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาท รวมทั้งได้ตั้งโรงเรียนการช่างสตรีในเวลาต่อมา

ในสมัยรัชกาลที่ ๗ งานทางด้านศิลปหัตถกรรมทั้งหลายจะไม่มีอะไรเด่นมากนัก ด้วยเหตุผลที่ว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการปกครอง รวมทั้งต้องเผชิญกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ปัญหาปากท้องซึ่งเป็นปัญหาสำคัญจึงต้องได้รับการพิจารณาก่อน จวบจนสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม จึงเห็นบทบาทของศิลปหัตถกรรมอีกครั้งหนึ่ง

๔. **สมัยแห่งการสร้างชาติ (สมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม)** นโยบายในการสร้างชาติเพื่อให้ได้เสมอระดับอารยประเทศของจอมพล ป.พิบูลสงครามนั้น อาจจะไม่แตกต่างจากนโยบายตั้งแต่รัชกาลที่ ๔-๖ มากนัก แต่วิธีการนั้นต่างกัน ในทางเศรษฐกิจนั้นได้มีนโยบายชาตินิยมทางเศรษฐกิจซึ่งศิลปหัตถกรรมได้เข้ามาเกี่ยวข้องในประเด็นนี้ด้วย คือ ได้รับการสนับสนุนให้พัฒนาเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมโดยรัฐเป็นผู้ดำเนินการ นโยบายนี้มีผลกระทบอย่างเห็นได้ชัดเจนต่อเครื่องปั้นดินเผาด้วย กล่าวคือ ได้ปรากฏมีโรงงานเครื่องปั้นดินเผาของรัฐเกิดขึ้น ตลอดจนการชี้นำชักจูงให้ประชาชนผลิตเครื่องปั้นดินเผาในแต่ละท้องถิ่น โดยมีการจัดประกวดและตั้งรางวัลไว้เป็นกำลังใจ สำหรับเครื่องจักสานนั้นก็มีการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมเครื่องจักสานบางประเภทของรัฐด้วยเช่นกัน นอกจากนี้เครื่องจักสานและรวมไปถึงดอกไม้ประดิษฐ์ได้เข้ามามีบทบาทในฐานะของส่วนประกอบการแต่งกายอันมีความเปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบสากลในระยะนี้คือ หมวก กระเป๋าถือ ซึ่งอาจจะมีดอกไม้ประดิษฐ์ตกแต่งด้วย

๕. สมัยแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ (สมัยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นต้นมา) จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้สานต่อนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมจากสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม หากแต่เป็นการเน้นเศรษฐกิจแบบเสรี ศิลปหัตถกรรมที่ได้ก้าวเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมนี้จึงได้มีการพัฒนาโดยเอกชนมากขึ้น รวมทั้งมีการดัดแปลงไปสู่ผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติในระยะนี้ ซึ่งตามมาด้วยการผลิตเพื่อส่งออกต่อไปด้วย ในระยะนี้เครื่องปั้นดินเผานอกจากจะพัฒนาเข้ามาสู่ระบบอุตสาหกรรมที่ลงทุนโดยเอกชนอย่างเสรีแล้ว ยังปรากฏมีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาชนิดใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติด้วย อาทิเช่น อิฐก่อสร้าง สุขภัณฑ์ จาน ชาม เป็นต้น ซึ่งได้พัฒนาต่อมาเรื่อยๆ จนถึงขั้นที่มุ่งผลิตเพื่อส่งออกไปยังนานาประเทศต่อไป ในส่วนของเครื่องจักสานนั้นถึงแม้ว่าจะมีลักษณะเป็นอุตสาหกรรมน้อยกว่าเครื่องปั้นดินเผาหรือดอกไม้ประดิษฐ์ แต่อย่างน้อยก็มีการพัฒนาทางกรรมวิธีการผลิตที่มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและเครื่องทุ่นแรง โดยมีการผลิตเป็นจำนวนมากในรูปของอุตสาหกรรมในครัวเรือน และมีวัตถุประสงค์เพื่อการส่งออกต่างประเทศด้วย สำหรับดอกไม้ประดิษฐ์ก็พัฒนาเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมด้วยเช่นกัน และมีตลาดต่างประเทศอย่างกว้างขวางมาก

๖. สมัยแห่งการฟื้นฟูศิลปหัตถกรรม (ทศวรรษ ๒๕๒๐ เป็นต้นมา) ประมาณหลัง พ.ศ. ๒๕๒๐ เป็นต้นมานั้น ศิลปหัตถกรรมดำเนินไปใน ๒ แนวทางเป็นสำคัญ แนวทางหนึ่งคือ การก้าวต่อไปควบคู่กับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีซึ่งสืบทอดมาจากสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แต่อีกแนวทางหนึ่งคือ การหวนกลับมาฟื้นฟูและอนุรักษ์งานทางศิลปหัตถกรรมแบบดั้งเดิม ด้วยเหตุผลต่างๆ กัน เช่น การสร้างอาชีพแก่ราษฎรในท้องถิ่น การรักษาไว้ซึ่งมรดกดั้งเดิม หรือแม้แต่การอนุรักษ์สภาวะแวดล้อมโดยหันมาใช้วัสดุจากธรรมชาติ เป็นต้น ในการนี้มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษในพระบรมราชินูปถัมภ์ ได้มีบทบาทสำคัญในฐานะผู้บุกเบิกซึ่งได้กระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวในการฟื้นฟูศิลปหัตถกรรมไทย ทั้งในภาครัฐและเอกชน ในด้านเครื่องปั้นดินเผานั้นเครื่องปั้นดินเผาแบบโบราณได้รับความสนใจมากยิ่งขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เช่น เบญจรงค์ เบญจรงค์ลายน้ำทอง ซึ่งอาจจะมีการประยุกต์ลวดลายและประโยชน์ใช้สอยให้เข้ากับวิถีชีวิตในสมัยใหม่ขึ้นด้วย ในส่วนของเครื่องจักสานนั้นได้มีความสัมพันธ์กับนโยบายฟื้นฟูและอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมไทยอย่างเห็นได้ชัด โดยมีความพยายามในการสนับสนุนงานประเภทเครื่องจักสานตามท้องถิ่นต่างๆ ที่กำลังจะ

หมดไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งเครื่องจักสานย่านลิเพาได้รับความสนใจเป็นอย่างมากในระยะนี้ รวมทั้งเมื่อมีแนวโน้มในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เครื่องจักสานโดยเฉพาะอย่างยิ่งตะกร้าก็ได้เข้ามามีบทบาทมากขึ้นด้วยในฐานะของการเป็นสิ่งทดแทนวัสดุหรือภาชนะประเภทพลาสติก สำหรับดอกไม้ประดิษฐ์นั้นได้มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับนโยบายฟื้นฟูอนุรักษ์ดอกไม้ไทยแต่ดั้งเดิม ทั้งในรูปของการอนุรักษ์ดอกไม้ประดิษฐ์แบบดั้งเดิม หรือแม้แต่การอนุรักษ์ดอกไม้ไทยโบราณที่หายากในปัจจุบัน จึงได้ปรากฏมีการประดิษฐ์ดอกไม้ไทยเหล่านี้ให้เหมือนจริงทั้งขนาด รูปร่างและสีสัน ครั้นเมื่อมีการเน้นการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม ดอกไ ม้ประดิษฐ์ก็เข้ามามีความเกี่ยวข้องด้วยในส่วนของพวงมาลาและกระทง โดยมีการรณรงค์ให้งดเว้นการใช้โฟมเป็นส่วนประกอบ และหันมาใช้วัสดุธรรมชาติเป็นส่วนโครง เช่น เถาวัลย์ ฟางข้าวและหยวกกล้วย เป็นต้น

จากรายละเอียดของการศึกษาวิวัฒนการของศิลปหัตถกรรมไทยผ่านทางศิลปหัตถกรรมทั้ง ๓ ประเภทนี้ จึงแสดงให้เห็นว่าศิลปหัตถกรรมถึงแม้ว่าเป็นวัตถุ แต่ก็เป็นวัตถุที่มีความเปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัยต่าง ๆ ที่แวดล้อมทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม โดยอาจวิเคราะห์ถึงปัจจัยที่มีส่วนทำให้ศิลปหัตถกรรมมีความเปลี่ยนแปลงได้หลาย ๆ ประการ คือ

๑. นโยบายของผู้ปกครองหรือผู้นำ ปัจจัยนี้มีผลอย่างชัดเจนมากต่อการเปลี่ยนแปลงของศิลปหัตถกรรมไทย เพราะไทยมีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาช้านาน ซึ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของผู้ปกครอง ถึงแม้ว่าจะเปลี่ยนแปลงการปกครองเข้ามาสู่ระบอบประชาธิปไตยแล้วก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติก็ยังคงมีลักษณะแบบเผด็จการสลับเข้ามาเป็นระยะ ๆ นโยบายของผู้ปกครองหรือผู้นำแต่ละคนก็ส่งผลต่อการสนับสนุนงานทางศิลปหัตถกรรมในแนวทางต่าง ๆ กันด้วย

๒. ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี เนื่องด้วยงานทางศิลปหัตถกรรมเป็นสิ่งประดิษฐ์ทางด้านวัตถุที่มีกระบวนการผลิต ดังนั้นความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีจึงมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงทางศิลปหัตถกรรมด้วย โดยมีความเจริญก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีการผลิต และการใช้เครื่องทุ่นแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ

๓. สภาพแวดล้อมและขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปหัตถกรรมของไทยในแต่ละท้องถิ่นได้มีความแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมและ

ขนบธรรมเนียมประเพณีด้วย อาทิเช่น หม้อตาลเพชรบุรี เครื่องปั้นดินเผามอญที่นนทบุรี เครื่องจักสานอันเกี่ยวเนื่องกับการบริโภคข้าวเหนียวในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เครื่องเขิน ในภาคเหนือ เป็นต้น

๔. ความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิต วิถีชีวิตของผู้คนได้มีส่วนสำคัญในการกำหนดลักษณะของงานทางศิลปกรรม อาทิเช่น เครื่องปั้นดินเผาที่ได้ขยายวงกว้างมาสู่การผลิต อิฐก่อสร้าง เครื่องสุขภัณฑ์ จานชาม เครื่องจักสานที่ประยุกต์เข้ามาทำเฟอร์นิเจอร์ในลักษณะของโต๊ะเก้าอี้ หรือการใช้ช่อดอกไม้ประดับตกแต่งเสื้อผ้าและหมวก ตามแบบตะวันตก เป็นต้น ตัวอย่างเหล่านี้แสดงให้เห็นได้ชัดเจนว่าวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปนั้นส่งผลต่อรูปแบบ และประโยชน์ใช้สอยของงานทางด้านศิลปหัตถกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปพร้อม ๆ กัน

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้พิมพ์

กจช. กค. ๐๓๐๑.๑๐/๒๖ ข่าวสารกรมการสนเทศกระทรวงเศรษฐการ (มิถุนายน ๒๔๙๙).

กจช. กค. ๑.๑.๗.๗/๓ เรื่องการส่งเสริมอุตสาหกรรมแก้ว.

กจช. พณ. ๐๓๐๑.๘/๑๖ เครื่องเคลือบดินเผาและเครื่องปั้นดินเผา.

กจช. พณ. ๐๓๐๑.๘.๓.๑/๕ แจ้งความกรมการค้าต่างประเทศเรื่องการอนุญาตให้นำสินค้าบางอย่างเข้ามาในราชอาณาจักร.

กจช. มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๘/๒๔๘ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรมขายเชื่อสินค้าของโรงงานบางกอกเย็บสานอุตสาหกรรม (พ.ศ. ๒๔๙๕).

กจช. มท. ๐๒๐๑.๒.๑.๒๗/๘๐๒ เรื่องผลิตภัณฑ์หวาย.

กจช. มท. ๐๒๐๑.๖.๑/๕๐ ส่งสมุดรายการสินค้ากรมราชทัณฑ์เพื่อความสะดวกในการติดต่อ (พ.ศ. ๒๔๘๒).

กจช. ม-ร. ๖ ศ./๔ ปีกที่ ๕๓ โรงเรียนเพาะช่าง.

กจช. ร.ฟ.ท. ๒/๒ จดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ ฉบับที่ ๗ มกราคม ๒๔๖๕ เรื่องเครื่องเขินเชียงใหม่.

กจช. ร.๖ น.๒๐.๖/๑๐๑ บทความในหนังสือสยามราษฎร์ วันเสาร์ที่ ๑๘ เมษายน ๒๔๖๘ เรื่องการจักสานของเราโดยมาณวกะ.

กจช. ร.๖ น.๒๐.๑๓/๗ คำกราบบังคมทูลและพระราชดำรัสตอบในการเปิดโรงเรียนเพาะช่าง (๒๐-๒๒ มกราคม ๒๔๕๖).

กจช. ร.๖ น.๕๑๓/๙๒ ส่งใบแจ้งความรับจ้างและจำหน่ายสิ่งของซึ่งทำที่ในกองมหันตโทษ ๒๐ ธันวาคม ๒๔๕๗.

กจช. ร.๗ พ.๑๓/๕ ความเป็นอยู่และฐานะของชาวนาตามหัวเมืองเนื่องจากราคาเข้าตกต่ำ.

กจช. ศธ. ๑๗/๒ คำกราบบังคมทูลพระกรุณาของเสนาบดีกระทรวงธรรมการเมื่อเปิดการแสดงศิลปหัตถกรรมที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ณ วันที่ ๓ มกราคม รศ. ๑๓๑.

กจช. ศธ. ๑๗/๒ พระราชดำรัสตอบเนื่องในการเปิดการแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียนที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ณ วันที่ ๓ มกราคม รศ. ๑๓๑.

กจช. ศธ. ๑๘/๒ เรื่องรายงานการแสดงศิลปหัตถกรรม รศ. ๑๓๑.

กจช. ศธ. ๑๗/๗ เรื่องรางวัลศิลปหัตถกรรม (๑๗ ธันวาคม ๒๔๕๘-๒๙ มิถุนายน ๒๔๕๘).

กจช. ศธ. ๑๗/๙ คำกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เสนาบดีกระทรวงธรรมการ เนื่องในการแสดงศิลปหัตถกรรมของนักเรียน ครั้งที่ ๓ พระพุทธศักราช ๒๔๕๗.

กจช. ศธ. ๑๗/๙ พระราชดำรัสตอบเนื่องในการเปิดการแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียน ครั้งที่ ๓ พระพุทธศักราช ๒๔๕๗.

กจช. ศธ. ๑๗/๙ รายงานการแสดงศิลปหัตถกรรมนักเรียน พ.ศ. ๒๔๕๗.

กจช. ศธ. ๑๗/๑๑ การประชุมแจกรางวัลการแสดงศิลปหัตถกรรมของนักเรียนและพณิชการของพลเมือง พ.ศ. ๒๔๕๙.

กจช. ศธ. ๕๐.๒/๓๙ โรงงานเพาะช่างขอให้สั่งธรรมการมณฑลนครศรีธรรมราชหาหญ้ายั่นลิเพาส่งมา.

กจช. สร. ๐๒๐๑.๔๕.๒/๓ การสำหรวดสินค้าที่ต้องสั่งมาจากต่างประเทศและสิ่งของจำเป็นในการครองชีพพายในประเทศ.

กจช. อก. ๐๒๐๑.๒.๑/๓๕ รายงานการสำรวจภาวะอุตสาหกรรมขนาดย่อมของ มร. Stig Jarlind (พ.ศ. ๒๕๐๓).

กจช. อก. ๐๒๐๑.๒.๑/๓๙ สถิติการจดทะเบียนโรงงานตั้งแต่ปี ๒๔๙๖-๒๕๐๐.

กจช. อก. ๐๒๐๑.๒.๑/๕๓ รายงานการดูงานด้านพัฒนาเศรษฐกิจในจังหวัดภาคเหนือ.

กจช. อก. ๐๒๐๑.๒.๑.๓/๑ การเปิดอภิปรายทั่วไป (๒๔๙๙-๒๕๐๑) หน้า ๔๙. "โรงงานเครื่องเคลือบดินเผา".

กจช. อก. ๐๒๐๑.๒.๑.๔/๓ คำปราศรัยของนายสุกิจ นิมมานเหมินท์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรมเนื่องในวันคล้ายวันสถาปนากระทรวงอุตสาหกรรม วันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๔๙๕.

กจช. อก. ๐๒๐๑.๒.๑.๔/๕ คำปราศรัยของพลโทบัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรมเนื่องในวาระวันสถาปนากระทรวงอุตสาหกรรม ๕ พฤษภาคม ๒๔๙๗.

กจช. อก. ๐๒๐๑.๒.๑.๗/๑ บันทึกการประชุมอธิบดีและผู้อำนวยการองค์การและโรงงานต่าง ๆ ของกระทรวงอุตสาหกรรม (พ.ศ. ๒๔๙๗) ครั้งที่ ๕/๒๔๙๗.

กจช. อก. ๐๒๐๑.๒.๓.๑/๑ เรื่องรัฐบาลอังกฤษให้ทุนการศึกษาภายใต้แผนการโคลัมโบ.

กจช. อก. ๐๒๐๑.๖.๑/๕๐ ส่งสมุดรายการสินค้ากรมราชทัณฑ์เพื่อสะดวกในการติดต่อ (พ.ศ. ๒๔๘๒).

กจช. อก. ๐๒๐๑.๗/๑ โครงการส่งเสริมอุตสาหกรรมประจำบ้าน กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม พ.ศ. ๒๔๙๔.

เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

คณะกรรมการพัฒนาภาคเหนือ สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ. **แผนพัฒนาภาคเหนือ พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๐๙**. พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๗.

จดหมายเหตุลาลูแบร์. เล่ม ๑. แปลโดย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕.

จดหมายเหตุลาลูแบร์. เล่ม ๒. แปลโดย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค**. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๐๐. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๓.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชนิพนธ์บทเสภาสามัคคีเสวก.** พระนคร : มูลนิธิมหามกุฎราชวิทยาลัย พิมพ์เป็นบรรณาการในการบำเพ็ญกุศลคล้ายวันสวรรคตพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ครบ ๓๔ ปี ณ วัดบวรนิเวศวิหาร วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๒, ๒๕๐๒.

รายงานประจำปี ๒๕๓๐ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม. กรุงเทพมหานคร : ฝ่ายติดตามและประเมินผล กองแผนงาน กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, ๒๕๓๐.

รายงานประจำปี ๒๕๓๓ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม. กรุงเทพมหานคร : กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม, ๒๕๓๓.

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ. **แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๖-๒๕๐๙ ระยะที่สอง (พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๐๙).** พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๗.

———. **แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๔).** พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐.

———. **แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๓ (พ.ศ. ๒๕๑๕-๒๕๑๙).** กรุงเทพมหานคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๕.

อัศวพาหุ. **พวกยิวแห่งบูรพาทิศและเมืองไทยจงตื่นเถิด.** กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๒๘.

เอกสารชั้นรอง

การติดตามและประเมินผลโครงการปีศิลปหัตถกรรมไทย ๒๕๓๑-๒๕๓๒. กรุงเทพมหานคร : รายงานการวิจัยของคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล เสนอต่อคณะทำงานติดตามและประเมินผลการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๓.

ขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๔.

คาร์ล บ็อค. **ท้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง.** แปลโดย เสฐียร พันธรังษี และอัมพร ทีขะระ. กรุงเทพมหานคร : ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๒๙.

เครื่องกระเบื้อง จัดแสดง ณ พระที่นั่งวิมานเมฆ พระราชวังดุสิต พุทธศักราช ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร : อักษรสัมพันธ์, ๒๕๒๖.

งามจิตต์. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์เนื่องในโอกาสวันหม่อมงามจิตต์ บุรฉัตร วันที่ ๑๘ ตุลาคม ๒๕๒๘, ๒๕๒๘.

จงจิตรถนอม ดิศกุล, ม.จ. "การรับดุ๊กโยฮันอันเบรกต์ ร.ศ. ๑๒๘". ใน **พระราชนิพนธ์และพระนิพนธ์.** กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพิพิธภัณฑ์วังวรดิศ พระญาติและมิตรของหม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล จัดพิมพ์ถวายเป็นที่ระลึกในงานฉลองพระชันษาครบ ๘๔ พรรษา เมื่อ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๓, ๒๕๒๓.

จิรา จงกล. "เบญจรงค์และลายน้ำทอง". ใน **เครื่องถ้วยในประเทศไทย,** หน้า ๕๖-๕๙. กรุงเทพมหานคร : พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ, ๒๕๒๓.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค.** พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๔.

_____. **พระราชพิธีสิบสองเดือน.** กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๔.

จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. "ปราณีตศิลป์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว". ใน **๒๐๐ ปีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว,** หน้า ๒๙-๓๗. กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑.

แฉล้ม หุตะกมล และวนิดา ทองรวย. **เอกสารทางวิชาการเครื่องปั้นดินเผาที่น่าสนใจ.** กรุงเทพมหานคร : ศูนย์วิจัยและพัฒนาอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผา กรมวิทยาศาสตร์ กระทรวงอุตสาหกรรม, ๒๕๑๙.

ณรงค์ เพชรประเสริฐ. "การขยายตัวของทุนนิยมในประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๘ ถึงปัจจุบัน". ใน **การขยายตัวของระบบทุนนิยมในประเทศ-ไทย (พ.ศ. ๒๔๘๘-ปัจจุบัน).** กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์, ๒๕๒๔.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. **พระประวัติและงานสำคัญของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ (ภาคต้น).** พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๔.

———. **สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์มหาบุรุษ.** เล่ม ๑. พระนคร : ม.ป.ท., ๒๕๐๔.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. **ตำนานเครื่องโต๊ะและถ้วยปั้น.** พระนคร : พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาปฏิภาณพิเศษ (อเล็กแซนเดอร์ อมาตยกุล) ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส. วันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๐๗, ๒๕๐๗.

———. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒.** เล่ม ๒. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕.

เต็มสิริ บุณยสิงห์ (บรรณาธิการ). **ชีวิตไทย ช่างสิบหมู่.** กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๕.

ทวี พรหมพฤกษ์. **วิชาเครื่องเคลือบดินเผาเบื้องต้น.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๓.

ทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค), เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑.** กรุงเทพมหานคร : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๑.

———. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔.** เล่ม ๑ และ ๒. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔.

ธงทอง จันทรางศุ. **ของสวยของดีครั้งแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง.** กรุงเทพ-มหานคร : อักษรสัมพันธ์, ๒๕๓๑.

น. ณ ปากน้ำ. **พระอาจารย์นาค จิตรกรเอกยุคสร้างบ้านแปงเมือง.** กรุงเทพ-มหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๓๐.

———. **ลายปูนปั้น มัณฑนศิลป์อันเลิศแห่งสยาม.** กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๓๒.

นางนพมาศ หรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์. พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๓๑.

บุนนาค พยัคฆเดช (ผู้รวบรวม). **พระบรมราชาธิบายของรัชกาลที่ ๕.** พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๕.

ประยุทธ สิทธิพันธ์. **พระมหาธีรราชเจ้า.** กรุงเทพมหานคร : สยาม, ๒๕๑๕.

ประสาน มฤคพิทักษ์. **ไกลเกินฝัน ชีวิตที่พลิกผันของทรงศักดิ์ เอาพาร จากเด็กวัดสู่นักประดิษฐ์ดอกไม้ระดับโลก**. กรุงเทพมหานคร : สารทัศน์, ๒๕๓๓.

ปรีชา เถาทอง. **๓๖ ปีสุวรรณาราม**. กรุงเทพมหานคร : โรงเรียนสุวรรณาราม วิทยาคม สมาคมศิษย์เก่าสุวรรณารามวิทยาคม, ๒๕๓๐.

ผาณิต ทรงประเสริฐ. "นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๗". ใน **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๔**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๗.

พระพุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. **อิเหนา**. พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๔.

"พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ", ใน **จิตตภาวนาตามนัยแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร. กรุงเทพมหานคร** : ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในการพระราชพิธีฉลองพระชนมายุสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ ครบ ๕๐ พรรษา วันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕, ๒๕๒๕.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์. กรุงเทพมหานคร : บรรณาคาร, ๒๕๑๕.

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. **พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงฟื้นฟูวัฒนธรรม**. พระนคร : นายสนั่น บุณยศิริพันธุ์ พิมพ์ช่วยในงานคล้ายวันประสูติ, ๒๕๐๐.

พูนพิศมัย ดิศกุล, ม.จ. **สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น**. กรุงเทพมหานคร : มีเดียโฟกัส, ๒๕๓๔.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. "พระราชหัตถเลขา รัชกาลที่ ๖ ทรงชมเชยสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ". ใน **พระราชนิพนธ์และพระนิพนธ์**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพิพิธภัณฑ์วังวรดิศ พระญาติและมิตรของหม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล จัดพิมพ์ถวายเป็นที่ระลึกในงานฉลองพระชันษาครบ ๘๔ พรรษา เมื่อ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๓, ๒๕๒๓.

เยื้อน ภาณุทัต ผู้ให้คำแนะนำอันอุดมด้วยประโยชน์. กรุงเทพมหานคร : อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพอาจารย์เยื้อน ภาณุทัต ณ เมรุวัดโสมนัสวรวิหาร วันเสาร์ที่ ๕ เมษายน ๒๕๒๙, ๒๕๒๙.

รายงานการสำรวจเครื่องจักสาน. กรุงเทพมหานคร : งานผลิตภัณฑ์ศิลป-หัตถกรรมฝ่ายสำรวจผลิตภัณฑ์และวัตถุดิบ รายงานเผยแพร่สินค้าไทย กรมพาณิชย์สัมพันธ์ กระทรวงพาณิชย์, ๒๕๒๔.

ลาวัณย์ โชตามระ. **ในรั้ว-ในวัง.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙.

———. **รัดเกล้า.** พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๐๖.

วิเชียร ณ นครและคนอื่น ๆ. **นครศรีธรรมราช.** กรุงเทพมหานคร : อักษรสัมพันธ์, ๒๕๒๑.

วิทย์ พิณคันเงิน. **ศิลปกรรมและการช่างของไทย.** พระนคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๒.

วินัย วิริยะปานนท์. **เครื่องจักสาน.** กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๒๗.

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. **เครื่องจักสานในประเทศไทย.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒.

———. **ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน.** กรุงเทพมหานคร : ปาณยา, ๒๕๒๗.

ศิลปหัตถกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จัดพิมพ์เนื่องในปีศิลปหัตถกรรมไทย, ๒๕๓๒.

ศิลปากร, กรม. **ราชสกุลวงศ์.** พระนคร : พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสนั่น บุณยศิริพันธุ์ ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๗ มกราคม ๒๕๑๒, ๒๕๑๒.

ส่งเสริมอุตสาหกรรม, กรม. **ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทยประเภทเครื่องจักสานไม้ไผ่และหวาย.** กรุงเทพมหานคร : เอกสารประกอบงานนิทรรศการแสดงความก้าวหน้าของอุตสาหกรรม เนื่องในโอกาสสมโภชกรุง-รัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี, ๒๕๒๕.

———. **ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทยประเภทดอกไม้ประดิษฐ์.** กรุงเทพมหานคร : เอกสารประกอบงานนิทรรศการแสดงความก้าวหน้าของอุตสาห-กรรมไทยเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี, ๒๕๒๕.

สมภพ ภิรมย์, น.อ. **พระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุสมัยกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทบุญรอด บริวเวอรี่ จำกัด จัดพิมพ์ในการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗, ๒๕๒๘.

สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ). **เครื่องปั้นดินเผา และเครื่องเคลือบกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของสยาม**. กรุงเทพมหานคร : บรรษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย, ๒๕๒๘.

สุนทรภู่. **นิราศสุนทรภู่**. กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๔.

เสฐียรโกเศศ. **ฟื้นความหลัง**. กรุงเทพมหานคร : เทียนวรรณ, ๒๕๓๑.

"เหตุการณ์เมืองราชบุรี". ใน **บันทึกเมืองราชบุรี**. ราชบุรี : จังหวัดราชบุรี, ๒๕๓๔.

อมรดรุณารักษ์ (อุทุมพร วีระไวทยะ), นาง. "พระราชชีวประวัติส่วนพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง". ใน **อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงขจร ภะรตราชา ท.จ.ว.** กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๐.

เอกสารการสอนชุดวิชาประสบการณ์วัฒนธรรมศึกษา หน่วยที่ ๗-๑๕. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๓.

เอกสารการสอนชุดวิชาศิลปะกับสังคมไทย หน่วยที่ ๖-๑๐. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๓.

เอกสารแนะนำวิทยาลัยในวัง (แผ่นพับ).

เอกสารแนะนำศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพบ้านกุดนาขามในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ บ้านกุดนาขาม หมู่ที่ ๘ ตำบลเจริญศิลป์ กิ่งอำเภอเจริญศิลป์ จังหวัดสกลนคร.

เอกสารทางวิชาการเครื่องปั้นดินเผาในการสัมมนาเรื่องเครื่องปั้นดินเผาครั้งที่ ๑ วันที่ ๑-๓ ธันวาคม ๒๕๑๓. พระนคร : โครงการพัฒนาอุตสาหกรรมผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาและโครงการศูนย์วิจัยและอบรมการผลิตเครื่องปั้นดินเผา กรมวิทยาศาสตร์ กระทรวงอุตสาหกรรม, ๒๕๑๓.

เอเตียน กาลลัวซ์. **ราชอาณาจักรสยามในงานแสดงศิลปหัตถกรรม ณ ชังป์เดอ มารส์ ใน พ.ศ. ๒๔๒๑ และ ณ พระราชวังแวร์ซายส์ใน พ.ศ. ๒๔๒๙.** แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๔.

ภาษาอังกฤษ

A. Cecil Carter. **The Kingdom of Siam.** New York : The Knickerbocker Press, 1904.

หนังสือพิมพ์และบทความ

กองราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ. "พระราชกรณียกิจด้านส่งเสริมอาชีพราษฎร". **วารสารการศึกษานอกโรงเรียน** ๒๔ (สิงหาคม-กันยายน ๒๕๓๐) : ๑๑.

"กระเบื้องเคลือบเบญจรงค์ งานฝีมือเก่าแก่ของไทยที่ถูกลืมเลือน." **มรดก** ๒(๒๕๓๓) : ๔๐-๔๕.

"กระเป๋าย่านลิเพา ฝีมือช่างไทยยุคใหม่." **มรดก** ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ (๒๕๓๓) : ๔๘-๕๓.

"งานศิลปาชีพพิเศษ โครงการในพระราชดำริสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถเพื่อช่วยเหลือชาวไร่ชาวนาผู้ยากไร้." **ศิลปวัฒนธรรม** ๖ (สิงหาคม ๒๕๒๖) : ๖๘-๗๐.

"ดร.สุวิทย์ ยอดมณี รองเลขาธิการนายกรัฐมนตรีกับเรื่องกล้วยๆ เพื่อสิ่งแวดล้อม." **บ้านและสวน** ๑๖ (พฤศจิกายน ๒๕๓๔) : ๙๐-๙๒.

"ดอกไม้เพื่อชีวิต." **บ้านและสวน** ๑๖ (มีนาคม ๒๕๓๕) : ๑๓๙.

"เดรสเดน อีกหนึ่งรอยอดีต." และ "กระเบื้องที่สืบสาวประวัติศาสตร์." **คอลเล็คชั่น แอนด์ เฮาส์** ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑๗ (๒๕๓๕) : ๒๖-๔๔.

"เตรียมจะตั้งโรงงานทำเครื่องถ้วยชาม." **ข่าวโฆษณาการ** ๓ (กันยายน ๒๔๘๓) : ๑๓๑๗.

"ท่านนายกรัฐมนตรีชมประดิษฐกรรมไทย." **ข่าวโฆษณาการ** ๔ (กรกฎาคม ๒๔๘๔) : ๑๖๕๗.

ไทยรัฐ ลิ้ม. "ไปเยี่ยมกวานอาม่านที่เกาะเกร็ด." **ไลฟ์ แอนด์ เดคคอร์** ๒ (กันยายน ๒๕๓๕) : ๑๔๐-๑๔๔.

นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว. "หม้อตาลเพชรบุรี." **เมืองโบราณ** ๑๗ (ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๓๔) : ๑๑๒.

"ประกาส เรื่อง การประกวดฝีมือหัถกัมการประดิถสิ่งของด้วยไม้ไผ่และดิน." **ข่าวโคสนาการ** ๕ (มกราคม ๒๔๘๖) : ๗-๙.

ปริวรรต ธรรมปรีชากร. "โอสถสภากับการอนุรักษ์เครื่องปั้นดินเผา." **ศิลปวัฒนธรรม** ๑๓ (เมษายน ๒๕๓๕) : ๑๙๒-๒๐๔.

ปานทิพย์ เปลี่ยนโมฬี. "ผักตบชวา วัชพืชเงินล้าน." **ผู้ส่งออก** ๓ (กุมภาพันธ์ ๒๕๓๓) : ๔๖-๕๒.

"ผักตบชวาทำสินค้าได้ดีมาก." **ไทยใหม่** (๒๑ มีนาคม ๒๔๘๖) : ๑.

พันเนตร. "พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจ่าทวี...ของชาวบ้านแท้ ๆ แห่งแรกในพิษณุโลก." **กินรี** ๙ (พฤษภาคม ๒๕๓๕) : ๙๐-๙๕.

ราตรี โตแพ่งพัฒน์. "โรงเรียนผู้ใหญ่พระตำหนักสวนกุหลาบ วิทยาลัยในวังหญิง-ชาย." **ศิลปวัฒนธรรม** ๑๓ (เมษายน ๒๕๓๕) : ๑๔๖-๑๕๓.

"โรงงานอุตสาหกรรมที่มีคนรู้จักน้อย." **ประชาชาติ** (๘ กันยายน ๒๔๗๗) : ๖.

ลาวัณย์ โชตามระ. "ห้างสรรพสินค้าในเมืองไทย ๒." **เซ็นทรัล พรีเมียร์** ๒ (กันยายน-ตุลาคม ๒๕๓๔) : ๒๕.

วาสนา กุลประสูตร. "งานศิลป์จากดินเผา." **อนุสาร อ.ส.ท.** ๒๙ (สิงหาคม ๒๕๓๑) : ๔๕.

"วิชาเยนทร์ ครุฑยุดนาค ลายน้ำทองชุดหายาก." **คอลเล็คชั่น แอนด์ เฮาส์** ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑๔ (๒๕๓๔) : ๒๕.

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. "เครื่องปั้นดินเผาบ้านเหมืองกุง อดีต ปัจจุบัน และอนาคต." **สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์** ๓๖ (๑๒-๑๘ พฤษภาคม ๒๕๓๒) : ๓๙-๔๐.

สมพร ศรีสุกปลั่ง "หอมกลิ่นบุหงาลีลารำไป." **เซ็นทรัล พรีเมียร์** ๕ (สิงหาคม ๒๕๓๓) : ๖๐.

"หมวกหางนกยูง." **ข่าวโฆษณาการ** ๓ (กันยายน ๒๔๘๓) : ๑๔๓๙.

"หย้าลิเพา ประดิดหมวกได้ดี นครศรีธัมราชช่วยส่งเสริม." **ไทยใหม่** (๒ กันยายน ๒๔๘๖) : ๓.

อนุสาร อ.ส.ท. ๓ (สิงหาคม ๒๕๓๕) : ๑๕.

อภินันท์ บัวหภักดี. "เครื่องจักสานตำนานแห่งชนบทไทย." **อนุสาร อ.ส.ท.** ๒๙ (สิงหาคม ๒๕๓๑) : ๗๙-๘๓.

"อีกบทบาทหนึ่งของ "น้าเหน่ง". " **ไทยรัฐ** (๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๓๔) : ๑๙.

วิทยานิพนธ์

กรรภิรมย์ สุวรรณานนท์. "พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย. "วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

จรรยา แสนจิตต์. "นโยบายและการจัดการการอาชีวศึกษาของไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๗๔." วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๔.

เจริญศรี เจริญวัฒน์. "นโยบายเกี่ยวกับการจัดการอาชีวศึกษาของไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๕๐๓." วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๖.

เทียมจันทร์ อ่ำแหวว. "บทบาททางการเมือง และการปกครองของจอมพล ป.พิบูลสงคราม (พ.ศ. ๒๔๗๕-พ.ศ.๒๔๘๗)." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

สุภรณ์ โอเจริญ. "ชาวมอญในประเทศไทย : วิเคราะห์ฐานะและบทบาทในสังคมไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๙.

อัมพร ตั้งเสรี. "วิเทโศบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อมหาอำนาจยุโรป." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

สัมภาษณ์

สัมภาษณ์อาจารย์นวลจันทร์ ต้นมา, สิบเอก สำเร็จ สมบูรณ์ และคุณธานี ธรรมพิทักษ์ อาจารย์ผู้ฝึกสอนและเจ้าหน้าที่ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพบ้านกุดนาขาม วันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๓๔.

สัมภาษณ์คุณเพ็ญศรี เขียวมีส่วน อาจารย์ใหญ่วิทยาลัยในวัง วันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๕๓๕.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โทร. ๒๑๕๓๖๒๖
นางวัฒนา ศิวะเกื้อ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา มกราคม ๒๕๓๘
๓๗๐๗-๒๐๔f/๒,๐๐๐ (๒)